

EUR BRESTAD E-PAD AN XVIII^{ved} KANTVED

Savet e oa bet al leor-mañ e galleg gand an Aotrou Saluden, chaloni a enor, kurunet gand Akademi Bro-Hall, ha troet e brezoneg gand an Aotrou Chapalain, kure e Sant Varzin, e Brest.

Skeudennet e oa bet gand A.L. ar Gwenneg.

Embannet e oa bet e 1927.

Modernnaet eo bet an doare-skriva, ha reizet ar skrid gwechou 'zo. Er skrid orin, ez eus gerioù galleg etre krochennou evid displega ar gerioù brezoneg. Tennet int bet kuit aliez, ha lakeet beb a notenn e traoñ ar bajenn.

Anad eo e oa levezonet Chapalain gand ar galleg. Implijoud a ra "dougen" e-leh "sevel", hag e ra gand "kemer" evel e galleg. Ouspenn e ra faziou yezadur, dreist-oll diwar-benn ar hemmadurioù ha stumm naha ar verbou pa vez lakaet ar rener goude ar verb. Reizet eo bet ar re-ze.

Tu a zo da brena ken ar skrid e galleg ken ar skrid orin e brezoneg. Selled ouz "Glaoda Laporte" pe "Claude Laporte" war "Google".

Savet e oa bet al leor-ze gand unan a oa krenn a-eneb Dispah 1789.

KENTA PENNAD

Brest er bloaz 1726

Dimezi kerent Glaoda Laporte

Evid gouzoud petra 'oa Brest, e-kreiz ar seitegved kantved, lakit e ve degaset izelloh mogerioù kêr a ya bremañ azaleg penn uhella Baliou Ajot beteg Leur an Doriou¹, hag e vent tostaet d'ar Hastell, eur penn anezo da gregi adarre war ar Baliou ha da vond ahano da baka dor Tourville goude beza tremenet dre ru Traverse. Kêr Vrest a oa kluchet etre ar mogerioù-ze hag ar Pennfell, war ribl ar ster, en tu kleiz, a-iz ar Hastell. Pevar-hant tiegez, c'hweh ru vihan o rei darempred etrezo, a oa enket el leh striz-se. Evid ezommou an eneu, ouspenn chapel ar Hastell, n'oa nemed iliz vihan ar Seiz Sant. Houmañ a oa savet war gern an dorgennig a zo bremañ penn uhella ru Amiral Linois, hag ar beleg en-doa ar garg anezi a oa anvet, en heveleb amzer, kure da viken ar Seiz Sant ha priol Brest.

Setu aze doare Brest p'en em gavas enni merh ar roue Herri IV, Henriette de France, tehet euz a Vro-Zaoz, dirag an Dispah. Eul lestr he degasas er porz d'ar 25 a viz Gouere 1644 ; hag e vevas a-houdevez war douar Bro-Hall n'eo ket avad evel eur wir rouanez, med kentoh evel eur rouanez reuzeudig. Bossuet en eur brezeg diwar he fenn goude he maro, a gomz euz an devez ma tegouezas e porz Brest, hag a lavar : "Koulskoude en em gaoud a reas e Brest ; ha goude kemend a boaniou, e hellas beva dienkreuz e-pad eur pennadig".

¹ Leur an doriou : plasenn Leclerc, dirag an ti-post, bremañ.

Richelieu, c'hoant dezañ da rei da Vro-Hall eur reñk uhel war vor, o veza ma ouie ervad n'oa leh all par da Vrest, ken gouest da rei goudor d'al listri, a lakeas ar roue Loeiz XIII da zina eun urz hag a zave porz Brest e reñk an porziou brezel (an trede). Ar Hardinal ne deuas ket a-benn da beurober al labour war e dro. Ne oe peurhreet al labour-ze nemed er bloaz 1681, en amzer ar roue braz ha gallouduz Loeiz XIV, gand e vinistred Colbert ha Vauban, a lakeas en-dro da gêr ar helh mogeriou a welom c'hoaz bremañ en-dro dezi². Pa zigoras an triwehved kantved, war-dro deg mil den a veve etre ar Pennfell hag ar mogeriou nevez-se. Iliz vihan ar Seiz Sant, goude beza bet e karg eur hure, a oe roet neuze da eur person, dre eur skrid sinet d'an 18 a viz Genver 1686 gand Per Le Neboux de la Brosse, eskob ha kont Leon ; med deuet 'oa da veza re vihan ; pevar-hant den a em gave re enk enni. Setu perag, d'an 10 a viz Meurz 1688, e oe diazezet mên kenta eun iliz nevez, a oe roet dezi ano Sant-Loeiz ha sant Frañsez Xavier ; ha neuze priol-person iliz ar Seiz Sant, an aotrou Roignant, a gemeras an ano a berson Sant-Loeiz ha priol Brest ; hag an ano-ze o-deus dalhet oll bersoned Sant-Loeiz beteg an Dispah e Bro-Hall.

An douarou a oa bet staget ouz kêr Vrest, klozet diabarz ar mogeriou nevez, a oa bet kemeret diwar goust parrez Lambezelleg³. Dre-ze, aotrou person Sant-Loeiz a rankas digoll aotrou person Lambezelleg en eur baea evito daou-hant lur ar bloaz. D'ar henta a viz du 1702, an aotrou 'n eskob de la Bourdonnaie a vennige iliz Sant-Loeiz ; ha raktal e oe greet al lidou sakr enni gand ar veleien karget euz ar barrez, hag ivez gand ar veleien a oa o peurober o deskadurez evid beza aluzennerien war al listri brezel, hag a oa o hloerdi reizet a-berz ar Roue gand an Tadou Jezuisted.

En arnzer-ze ivez, kêr Vrest a wele kreski he gwiriou. Liziri, bet er bloavez 1681 digand Loeiz XIV, a roe dezi "an diskargou hag ar gwiriou o-doa bet diagent ar re gosa hag ar re wella euz kêriou Breiz-Izel". Rekourañs, d'ar mare-ze eun tammig bourh, a oe staget ouz parrez Sant-Loeiz. Unanet, ne rejont mui nemed eur gêr, eur rummad tud reizet gand eur mêt, daou zen karget euz reiz-kêr, eur prokuler-siñdig hag eur grefier, oll anvet dre votadeg. Al lezvarn, bete neuze e Lokournan, a deuas da Vrest. Marhajou a oe greet beb sizun da veurz ha da wener, hag eur foar beb lun kenta ar miz⁴. Hag abaoe neuze, kêr Vrest he-deus an ardemeziou a zalh atao bremañ : eul lilienn hag eun herminig, war eur skoed daou hanteret e liou glaz hag e liou arhantet, ar henta : liou Bro-Hall, hag an eil : liou Breiz-Izel.

Kenta mêt Brest a oe an aotrou Lestobec, anvet da zeiz kenta ar bloaz 1682. Er bloaz war-lerh e helle mond da Stadou Breiz, eur hleze ouz e gostez, ha lavared eno e zoñj, med heb gwir da rei e vouez. E garg a vêt ne roe ket dezañ reñk e-touez an noblañs, med hepken gwiriou eur "bourhiz hag a vev evel an noblañs". Gwir en-doa da gaoud ardemeziou ha da lakaad ar gerig galleg "de" dirag ano e zouarou pe e di, evel an aotrounez Marion "de Penanrue", Lars "de" Poulrinou. Pa n'en-deze na douarou na leve, ar pez a hoarvezas, a lavar an Ao. Delourmel, gand an Ao. Le Guen, e veze direñket

² mogeriou a welom c'hoaz bremañ en-dro dezi : distrujet eo bet an darn-vrasa anezo e diwez ar brezel diweza, ha goude evid adsevel Brest.

³ diwar goust parrez Lambezelleg : euz plasenn al Liberté bremañ beteg an "Octroi", ru « de Paris », ru « Jean-Jaurès ». Anvet e veze « l'Annexion » gand Brestiz.

⁴ eur foar beb lun kenta ar miz : war « les Glacis », plasenn al Liberté bremañ.

lizerennou an ano, a deuas er giz-se da veza Le Guen de Neguel. Ar mêt a jome e karg e-pad tri bloaz. Hervez eun emgleo, diou wech war deir, e tlee beza dibabet e-touez kêriz Sant-Loeiz, hag ar wech all en tu all d'ar ster, e Rekouraños. Keit ha ma chomas iliz Sant-Loeiz daouhanteret etre beleien ar barrez ha beleien ar hloerdi, eo en iliz vihan ar Seiz Sant e veze lakeet ar mêt e karg. Er bloavezh 1725, evid prosesion ar Zakramant, meulet ra vezo, renerien kêr a gavas an amzer re fall da dreuzi ar Pennfell evid diambroug ar mêt, a oa en dro-ze euz Rekouraños. Ar pezh a oa a-walh evid lakaad klask eun Ti-Kêr e tu Brest. Er bloavezh war-lerh e oa feurmet evid an dra-ze kenta estaj eun ti savet war kae Brest, dirag ar Blomenn. Eno, er gambr vrasa, pennou-kêr Brest a en em rento e-pad tregont vloaz evid en em guzuliad, en-dro da eun daol goloet gand eur pallenn glaz, gwenn an dro anezañ, ha skoedou kêr brodet warnañ. (Istor Brest, L. Delourmel).

Hogen, d'ar bloavezh-se 1726, an Ao. Roignant, kenta person Sant-Loeiz, a oa maro c'hwezeg vloaz bennag a oa, hag an Ao. Yvon de Kerret, lakaet en e leh. Bez' en-devoa evid e zikour eur hure, galloud dezañ da ober pep labour en e leh, eun eil beleg karget euz ar sekreteri, ha seiz beleg all, lod galloud dezo da goves, ha lod all heb galloud n'o-devoa ken karg nemed da lavared an overn pe da ober avielerien pe abostolerien evid an ofisou.

Er ru a zoug bremañ ano Marcelin Berthelot, hag a zouge n'eus ket pell c'hoaz hini Sant-Loeiz, anvet er bloavezh 1726 ru ar Gordenerez koz, ez oa e chom en numero 8, eun intañvez Le Bret, Anna Macé he ano plah yaouank. Merh 'oa da Raoul Macé, aotrou Dubois, ha da Helena Le Forestier, o-daou ganet e Brest. D'ar 4 a viz Gouere 1712, e timezas d'he zriweh vloaz d'an Ao. Julian Le Bret, Mestr-perukenner, mab da Herve Le Bret, eet d'an anaon, ha da Soaz Bechennec, ganet e Sant Melani Montroulez, en eskopti Treger, hag o chom e Brest abaoe eur pennad mad. Pemp krouadur, daou baotr ha teir merh, a hanas euz an dimezi-ze. An daou baotr a varvas, unan d'an oad a dri bloaz, hag egile d'an oad a drizeg vloaz. Chomet intañvez gand teir merh, an itron Le Bret a zalhas perukennerez he gwaz, hag a gasas al labour en-dro gand mevelien. Marteze 'oa ganti o labourad eur perukennner yaouank, Loeiz Laporte, a oa bet e dad o terhel stal win en numero 2 euz an heveleb ru, hag a varvas en heveleb bloavezh gand Le Bret. Ar pezh 'zo sklêr eo, Loeiz Laporte a houlennas an intañvez yaouank da bried. D'ar mare-ze en-doa eiz vloaz warn-ugent, hag hi, daou ha tregont. Ar skrid euz o eured a lennom e kaier parrez Sant-Loeiz.

"D'ar 15 a viz mae 1726, an Ao. Loeiz Laporte, mab major da Loeiz Laporte, eet d'an anaon, ha da Vari Riou, e dad hag e vamm, o chom er barrez-mañ hag an dimezell Anna Macé, intañvez d'an Ao. Jullian Le Bret, a zo bet eureujet dirag an iliz. O emgleo a zo bet kemeret gand an Ao. person en-deus sinet amañ war-lerh ; o eureujet en-deus goude eur re embannou e pron an overn-bred, ha dispañs a zaou re all bet digand aotrou 'n Eskob Leon. A oa war al leh : an Ao. Raoul Macé, tad an intañvez Le Bret, an Ao. Chef du Bois Guillou he breur-kaer, ha Mari Nicole Macé, he c'hoar. Mari Riou ha Per Laporte, mamm ha breur Loeiz Laporte, hag o-deus sinet :

Y. DE KERRET,
Person St-Loeiz ha priol Brest.

Hervez leor an taillou, Loeiz Laporte a deuas da jom d'an n° 8, e ru ar Gordennerez-koz, hag a laoskas an n° 2 gand e vreur. Med derhel a reent ar stal win daou hanter etrezo. Heb dale zoken e kreske o henwerz hag e teuent da veza marhadourien a-vraz. E koñchou ar vartoloded ez eus ano aliez euz dornadou mad a arhant paeet da Loeiz Laporte evid barrikennadou gwin.

Doue a roas e vennoz d'an dud nevez, rag Loeiz Laporte hag Anna Macé o-devoe deg krouadur, pemp paotr ha pemp merh.

EIL PENNAD

Perukennerien Brest

Loeiz Laporte, daoust n'oa nemed mevel pa zimezas, a rankas koulskoude kas en-dro stal-berukennerez e wreg, hag ar henwerz gwin en-doa diouz e dad. Med dizale e reas e daol-micher hag er bloaz 1730, 'oa e-unan, dre wir, mestr-perukenner.

Gwechall, mezeien pe vedisined-surjianed ha barberien, ne reent etrezo nemed eur horv-micher. Evel ar vezeien, ar varverien ivez, gand o zizaillou, aotennou hag aotennou-kamm, a drohe, a ziskolpe, hag a gase a-wechou... d'ar bed all. C'hoarvezoud a reas zoken d'ar varverien kaoud ar reñk uhella er gevredigez, hag ar vezeien a gouezas dindan galloud Barber ar Roue. Goude-ze eo kontrol a hoarvezas ; ar vezeien, roet dezo ar frankiz en o micher, a oe e penn ar gevredigez ; hag ar varverien ne oe lezet ganto nemed an troha bleo. Er bloavezh 1637, e oe savet korv-micher ar varverien, distag diouz hini ar vezeien. Ar perukennou a oa ar hiz anezo d'an ampoent, hag an troha baro a deue pell war-lerh ar reñka bleo. Kevredigez ar varverien, bet dezo gwiriou nevez, ar gwir, hag evito o-unan hepken, da zerhel kibell ha stouvail, a gemeras an ano a "Unvaniez mistri-perukennerien, barberien, kibellerien ha stouvallerien kêr Vrest". O ardemeziou a zo : eur berukenn zu kurunet e pers war arhant. Koulskoude ar varverien n'oant ket distag a-grenn diouz ar vezeien ; chom a rejont c'hoaz dindan galloud mezeg kenta ar Roue. Hemañ a lakae eur mezeg all a anved e letanant da weled war beb kevredigez perukennerien, da lavared eo, evid mired ha divenn gwiriou an daou gormicher. Dre skrid, ar roue a verkas niver ar staillou mestr-perukennerien : kant evid Pariz, deg evid Brest.

E-barz ar horv-micher ez oa meur a rummad tud. Da genta : ar vistri perukennerien o-devoa gwir da eur stal hag he dalhe o-unan ; d'an eil : ar re o-doa gwir da eur stal ha ne zalhent ket anezi o-unan, rag, evid beza mestr labour e penn eun ti, oa red beza bet deskard ha goude-ze micherour touet ; d'an trede, ar vicherourien desket o labour ganto e ti eur mestr ; rag ar mestr hepken a helle kaoud deskarded, hag an testeni a vicherour-touet ne veze roet nemed gand ar horv-micher ; d'ar pevare, an deskarded a jome da zeski o micher e-pad tri bloaz ; e-pad an amzer-ze 'oant bevet ha lojet gand o mestr, med n'oant ket paeet. A-raog en em lakaad da zeski e vicher, ar paotr a yee dirag an noter gand e gerent hag e vestr ; hag etre ar re-mañ e veze sinet neuze eun emgleo. Goude beza desket e vicher e tlee c'hoaz labourad e-pad daou vloaz e ti e vestr, med neuze e veze paeet.

Nikun n'helle beza anvet mestr, ma n'oa ket euz ar relijion gatolik, apostolik ha roman, hervez reolenn ar gevredigez. Red 'oa ouspenn, goude beza gounezet an testeni a vicherour-touet, ober eur pezh labour euz an dibab, a anved an taol-micher pe ar mestr-pezh-labour, ha kaoud arhant a-walh evid paea ar mizou a deue da heul. Med kerkent ha m'en-doa diskouezet dre e bez-labour e oa gouzieg war e stad, ha dre ar gwenneien en-devoa lakaet a-gostez, ez oa eun den a urz vad hag eun den fur ; pa en em gave eur stal a vestr da veza dibourvez, ar micherour a helle en em lakaad war ar reñk evid he haoud, en eur gas e houlenn da renerien ar horv-micher. Neuze unan euz an daou rener braz,

anvet e galleg "prévot", a roe dezañ eur mestr anvet bleiner, karg dezañ da gas ar goulennour euz an eil ti d'egile da weled an oll vistri. Goude-ze, ar re-mañ a en em vode ; ha m'en-deveze ar muia moueziou, e veze degemeret. Neuze ar mestr nevez a ranke paea pemp kant lur, da ranna etre ar houarnamant, ar mestr bleiner, ar jured karget da varn an taol-micher, al letanant, tud al lez-varn a verk anezañ e-touez ar vistri, hag ar gevredigez he-unan.

E penn ar horv-micher edo al letanant degaset gand kenta mezeg ar Roue, daou rener braz ("prévôts"), dibabet evid daou vloaz, an eil da rei an dorn d'egile, pep hini d'e dro, den ar vistri, hag eur grefier. An diellou a veze miret en eun armel, tri alhwez warni, unan etre daouarn al letanant, eun all gand ar grefier, hag an trede gand ar rener braz a oa e karg.

Gwir rener ar horv-micher 'oa ar "prévôt". Dibabet gand ar muia moueziou, kregi ree en e labour d'al lun genta goude gouel ar Werhez e Gwengolo, ha goude beza touet dirag al letanant.

Ar re a oa evel-se e karg a en em vode beb Meurz da ziv eur goude kreisteiz. Evesaad a reent, a-raog ma vezent lakaet e gwerz, ouz marhadourez ar vistri perukennerien. Kement tra a lakaent e gwerz, evel dre guz, heb aotre an dud e karg, a veze dalhet, hag ouspenn o-deveze kant lur da baea. Koulskoude, ar varhadourez, kavet mad hag aotreet, ne blijed ket atao d'an oll ; a-wechou e save klemm diwar o fenn. Al letanant a helle neuze sevel reolennou nevez da lakaad eün an traou ; setu petra hoarvezas d'ar 7 a viz mae 1720. Kenta mezeg ar Roue a lakaas e letanant da zougen eun urz a roe aotre da beb marhadour ha da gement hini gouest da ober perukennou er hêriou tro-war-dro, da zond da ginnig o marhadourez e foariou hag e marhajou Brest, evid lakaad perukennerien Brest da gemered muioh a boan gand o labour, ha da ober gwelloh perukennou.

A-wechou, oll dud ar horv-micher a veze galvet d'en em voda. Al letanant eo a dlee kas dezo eul lizerig d'o gervel d'ar vodadeg. Eno, al letanant a deue dezañ ar reñk kenta. An daou rener braz a deue goude, ha war-lerh, dean ar vistri ; goude-ze ar re gosa hag ar re all neuze, pep hini hervez an amzer m'edo er horv-micher, hag hervez ar roll a veze staget ouz moger ar zal, evid miret na zavje trouz diwar-benn reñk pep hini. Al letanant, pe ar "prévôt", a oa e dro da veza e karg, a lavare dezo evid petra 'oant bet galvet. Pep mestr ha pep micherour ne gomze nemed d'e dro, pa veze galvet gand ar grefier. An hini a gomze a-raog e dro en-deveze eur skoed da baea.

Gouel ar gevredigez a veze miret da zeiz Sant-Loeiz, 25 a viz Eost. An Tadou Karmez a gane an overn-bred, hag eur servij braz antronoz evid kement hini euz ar gevredigez eet d'an anaon. Evid paea mizou ar gouel, mestr hag oberour a roe pemzeg gwenneg. Eur banniel o-doa ivez hag a veze douget gand daou anezo e kement prosesion greet e parrez Sant-Loeiz.

Erfin, hag an dra-mañ a zesko deom pebez doare en-doa ti Glaoda Laporte, ar vistri perukennerien a ranke o stal beza livet e glaz, ha klozet gant sterniou, gwer braz warno. A-zioh ar stal, daou blad gwenn a veze lakaet a-zistribill, hag eun daolenn houarn tano, livet ivez ; ha war beb tu ano mestr an ti, ha barr-an-ti. An daolenn a veze staget an diou

jadennig ouz eur varrenn houarn sanket mad er vañsoniaj. War hini an n° 8 e ru ar Gordennerz koz e lenned :

"Laporte perukenner" ; ha dindan :

"Amañ e lamer baro, e reñker bleo, e kaver kibell ha stoufaill.

TREDE PENNAD

Tad ha mamm Glaoda Laporte

Kenseurted ar mestr-perukenner nevez ne zalejont ket da gaoud ar brasa fiziañs ennañ, rag er bloavez 1738 e oe anvet "prévôt" ganto, da lavared eo, e oe roet dezañ ar garg uhella er gevredigez. Lenn a reom war gaiserou ar horv-micher :

"D'an 22 a viz Eost 1738, an aotrounez Yann Labbé ha Loeiz Laporte, mistri-perukennerien ha barverien, o terhel kibell ha stoufaill e kêr Vrest, a zo bet anvet da houarn ar gevredigez e-pad daou vloaz ; greet o-deus le da ober ervad o harg, hag o-deus savet o dorn d'hen toui, an eil goude egile, hervez ar hustum. Paet o-deus pemp skoed ha tri gwenneg, ha va gopr din-me ouspenn. Ha kement-se dirag an aotrou Herve Loeiz de Kersauzon, kuzulier ar Roue, senesal, mestr braz e kêr hag el lezvarn, ha gantañ ivez ar reiz (ar polis) e kêr Vrest.

Sinet: Ar Grefier.

Dre ar rollou, eo êz gweled pegen aketuz d'e labour 'oa ar rener Laporte ; evid doare, e kase aliez dirag ar barner, rag c'hoant en-doa da vired mad gwiriou ar Gevredigez. Kalz tregas en-devoe gand e garg ha meur a gudenn da zibuna. Eun devez, en eur dremen dre ar Ru Vraz, e welas eur zoudard oh ober e varo da eun ofiser. Hag eñ en ti raktal, ha goulenn digand ar zoudard e desteni micherour-perukenner. Med mond a rankas er-mêz ken buan ha m'oa deuet e-barz, rag ar zoudard hag an ofiser, heb lavared grig dezañ a dapas peg en e ziouskoaz hag hen lakaas prim war ar ru. Klemm a oe savet raktal dirag ar senesal en o eneb ; ha greet e oe prosez dezo. Barnet ha kondaonet, an ofiser hag ar zoudard a rankas eun devez dond dirag bodadeg tud ar vicher evid ober o didammallou d'ar gevredigez, gloazet dre an dismegañs greet da unan euz he renerien, hag evid paea dioustu kenetrezo kant lur gaou ha kampi.

An daou rener braz, pa rankent sevel klennm, a veze skrivet o lavarou gand tud al lezvarn. A-wechou zoken eo farsuz ar skrid anezo. Gwelit hoh-unan o doare en eur lenn an daou-mañ :

1. « Er bloavez 1738, d'ar 26 a viz Du goude kreisteiz, ni, urcher, klasket gand an aotrou Loeiz Laporte, rener-braz kevredigez ar vistri-perukennerien, a zoug testeni euz ar wirionez, hag a lavar eo anad, rag gwelet or-beus on-unan, ez eus meur a hini e kêr Vrest ha ne reont ket a forz euz reolennou ar berukennerien hag euz al liziri roet dezo gand ar Roue d'ar 6 a viz C'hwevrer 1725, ha dre-ze, a ra gaou bemdez ouz tud ar vicher-ze o werza perukennou nevez, o lamed ar baro hag o reñka ar bleo... Bet om on-unan gand Loeiz Laporte e ti eun aotrou anvet Laforêt ; n'oa nemed e wreg er gêr, ha n'eo ket falvezet dezi na diskloza he muzellou, na kemered he foan da zina ; med kavet or-beus diou aotenn, ano La Palme warno, ha greet gand Thomas, mestr-konteller e Brest, troad unan anezo e korn gwenn, hag hini eben e koad ; eun tamm mên sklent da lemma aotennou en-doa ivez ; kavet or-beus ouspenn peder berukenn goz, unan skoulmet ha teir bourledet, daou damm saovon e giz soavonetez, daou blad baro, hag

eur pakad bleo arodellet. Evid gelloud lakaad an oll draou-ze e tredeog⁵ om eet er-mêz euz an ti hag or-beus galvet an daou amezeg tosta evid beza ganeom war al leh ; ar pezh n'eo ket falvezet dezo ober, na rei o anoïou. Neuze ar « prévôt » ha ni, or-beus lakaet sesiz war an oll draou-ze, ha da hortoz ma vezint lakaet er gref da eiz eur warhoaz, or-beus lakaet warno gand koar ardemeziou ar gevredigez ».

2. « D'ar 27 a viz Gouere 1739, en eur vond e ti Bismon, an daou rener-braz Laporte ha Labbé o-deus kavet eur hoz tamm paotr o klask korda bleo war diaraog eur berukenn. Lalbour dister ! Ne ouie ket zoken lakaad deread an tammouigou paper ouz ar bleo evid ober dezo rodella. Pa oe goulennet e ano digantañ, en-deus respontet oa an Nair e ano, ha genidig euz Lannuon. Boismon, galvet, a en em gav war al leh. Goulennet ez eus bet digantañ ha gouest e oa da rei an testeni 'oa ar paotrig-yaouank o teski e vicher gantañ, hag en-deus respontet : « Evid c'hoaz, an testeni n'ema ket etre va daouarn, med ouz hen gortoz emañ ». Eun nebeud deveziou goude, a lavar Laporte, e roas deom eun testeni sinet gand eur perukenner. Ar pezh ne dalv netra ; rag an testeniou a dle kaoud sinatur ar Gevredigez. Gwasoh c'hoaz, goude eun enklask greet mad, om deuet da anaoud n'eo ket perukenner an hini en-deus sinet an testeni ; n'eo ket zoken oberour. Tud ar vicher hepken 'zo gouest da anaoud gouiziegez eun deskard. An hini or-beus kavet e ti Boismon n'eo nemed eur hrouadur, daouzeg vloaz hanter bennag dezañ, ha ne oar ket zoken penaoz kregi en eun aotenn. Boismon, hervez lavarou an daou rener, a glask lakaad freuz er horv-micher. Koustoud a reas da Voismon ober e benn-fall : 20 lur gwanerez⁶, ha kant lur gaou ha kampi.

Taolit ivez eur zell war an diskarg-mañ bet digand sakrist Karmez : « Anzao 'ran em-beus bet digand an aotrounez Laporte ha Labbé, o-daou e penn ar vistri perukennerien, pevar skoed evid an overn-bred hag evid ar servich 'zo bet kanet ganeom d'ar 26 a viz Eost 1739.

Ar breur Mikael sant Joseph, sakrist e Karmez Brest. »

Deuet mad oa eta Loeiz Laporte d'e genseurded peogwir e oe anvet ganto e penn o hevredigez. Diskouez a rejont dezañ eur wech all c'hoaz ar fiziañs o-doa ennañ, pa zegouezas ar mare da eñvel ar mêr. D'an ampoent, ar mêr ne veze ket anvet gand an oll evel en amzer hirio ; dibabet e veze kentoh evel bremañ ar zenatourien gand eun nebeudig dilennerien. Pep korv-micher a anve eun dilenner pe zaou, hervez niver ar genseurded. Evel-se ar vinterien⁷ ha pilligerien, kenkoulz hag ar varichaled, ar gontellerien ha kement hini ra binviou da droha, evel ar sizailloù..., ar varaerien, an davarnerien, ar gereourien, ar gilvizien, ar hlaouerien, ar gemenerien, ar berukennerien, ar boderien stên, an orfeberien, ar varhardourien mezer ha seiz, o-doa diou vouez dre gorv-micher ; e leh ar weraerien, an embregerien, ar re a zalh diankachou⁸, ar vezeien, ar varhadourien gwin a-vraz, ar voullerien, hag ar werzerien leoriou n'o-doa nemed eur vouez, da vihanna er bloavezh 1740, hervez skridou an amzer.

⁵ E tredeog : lakaet e bah, hervez Chapalain ("séquestre" e galleg).

⁶ Gwanerez : tell-kastiz.

⁷ Eur minter : unan a ra chaodronou.

⁸ Diankachou : ispisiri.

Ilizou Sant-Loeiz ha Rekourañs o-doa eur vouez pep hini. Renerien ar hlañvdiou, an urcherien, an alvokaded, noterien ar roue, prokulerien lez ar roue, personed Sant-Loeiz ha Rekourañs, ar varnerien hag ar senesal o-doa dre wir eur vouez pep hini.

Ar zul a-raog eñvel ar mêt, ar gevredigez a lakee embann an nevezenti e pron an overn-bred. Neuze ar horvou-micher a en em vode evid dibab ar gannaded ha rei dezo o hemennadurez. Tri oa c'hoanteg da veza mêt er bloaz 1740 : an aotrounez Labbé, Lamothe ha Rabby. Hogen, hervez rollou korvmicher ar berukennerien, en devez-se, an 10 a viz Even 1740, ar gevredigez pedet d'en em voda, dre urz al letanant, an aotrou Lefaour bet "prevôt" gwechall, o veza n'edo ket al letanant war al leh, he-deus, he-unan, roet da anaoud eo an aotrounez Lamothe, Labbé ha Rabby a zo o-zri war ar reñk evid mond da vêt e kêr Vrest ; roet he-deus ivez ar muia moueziou da Laporte ha da Hervieux Lafosse a zo bet karget ganti da vond da deir eur d'an Ti-Kêr, ganto an adskrid-mañ, evid rei o mouez en ano ar gevredigez d'an aotrou Labbé ; ar pezh o-deus sinet. Laporte a roas eta e vouez, evel ma oa lavaret dezañ, d'an aotrou Labbé ; hag hemañ a oe anvet mêt gand 57 mouez ; Lamothe en-devoe 14 ha Rabby 27.

Ar mêt nevez, a-raog kemered e garg, a ranke kaoud aotre an Eveziad⁹, ha diskouez dezañ eun testeni euz e feiz. D'an aotrou Person e teue rei en testeni-ze. « Ar beleg, e zorn war e galon, goude beza anzavet n'oa ket kar d'ar mêt nevez, a ranke toui eh heulie hemañ ar relijion gatolik, apostolik ha roman, 'oa aketuz d'e zeveriou kristen, mad da vond d'an overn ha da dostaad ouz ar zakramanehou ».

En amzer-ze, her gweled a reom dre ar skridou prosez greet gand renerien kevredigez ar berukennerien, n'helle ket reñka bleo an neb a gare. Er vicher-mañ evel er re all, oa red deski al labour e doare, ha n'eo ket diwar fae. Hag ouspenn, labour ar perukenner, diouz a lavarar, n'oa ket ken êz neuze evel bremañ. Piou n'en-deus ket dalhet soñj euz skeudennou Loeiz XIV, Colbert, Louvois, Racine ? An aotrounez-mañ a zouge perukennou a oa bet degaset ar hiz anezo gand Binet, barver ar Roue. Daou lur bouez a oa enno, ha greet 'oant gand bleo melen rodellet en-dro d'an tal, a goueze da holo ar chouk, an diouskoaz hag ar vruched. Ar baro n'oa ket ar hiz d'o derhel. Eur pouchadig¹⁰ hepken, anvet "kelienenn ar roue", stag ouz ar vuzell dindan, hag eun netraig a voustachenn, sonn an tamm anezi, setu aze ar baro a veze dalhet ha netra ken.

An triwehved kantved, evel ar hantved braz (XVII^{ved}), a zalhas d'ar gwiskamañchou skeduz ha zoken o dougas en eun doare dudiusoh. Eur pennadig c'hoaz e padas giz ar perukennou. Perukenn ar veleien hag an noblañs a oa par da hini Sartine, eur ministr euz an amzer. Ar vedesined a zouge ar berukenn anvet "an tri morzol" ; ar zoudarded a oa o hini evel re ar pennou-bagad¹¹, hag hini ar vourhizien he-doa heñvededigez ouz eur wadegenn¹². Giz ar perukennou a dremenas gand Loeiz XV. Neuze ar bleo a oe lezet da hirraad ha rannet e teir lodenn : al lostad, ar hosteziou, hag ar pouchad. Red e oe neuze d'ar re o-doa bleo rouez ampresti bleo all. War-dro ar bloaz 1740, e kendalher da zougen

⁹ Eveziad : merour

¹⁰ pouchadig : bouchig (baro war an elgez)

¹¹ ar pennou-bagad : ar zoudarded a oa e penn eur bagad.

¹² Eur wadegenn : bet savet war ar ger "gwadigenn", pa veze heñvel ar bleo neuze ouz "gwidigennou".

bleo hir, labezet gand poultr. Al lostou zo berr, plañsonet e “katogan¹³”, hag eur ruban skoulmet en o beg. E-pad an Dispah-Braz, ar hiz a zo adarre nevezet gand Brissot ha Marat, mistri an dispaherien. Ar re-mañ, e leh ar bleo rodellet, a zalhas bleo kompez, ha da houdevez, kement hini en-deus c'hoant tremen evid eun den a gar e vro a gompezo e vleo war e benn. Setu perag, an oll koulz lavared, muioh avad gand aon eged gand plijadur, a zalho bleo kompez. Unan bennag evelato, tud dispont evel Ance, bourreo Brest, ha Maximilian Robespierre, a gendalho da zerhel eul lostad bleo war o chouk ; lost bleo Robespierre a verk, evel a ouezer, kabell ar spontaill ma oa, hag ivez hini an nebeudig mignoned chomet a-du gantañ beteg ar penn-diveza. Ar Spont-braz¹⁴ a zegasas d'e dro eur hiz nevez : an dud a drohe o bleo evel p'o-dije bet d'en em aoza da vond d'ar maro, ha da ginnig o gouzoug d'an Aotenn Vraz a yee kement en-dro d'an ampoent. War an a-raog, ar bleo a oa hir, hag a goueze war an daoulagad ; a hend-all, berr oant war ar chouk ; evel-se ar bourreo en-doa nebeutoh da droha a-raog lakaad ar penn da vond el lunedenn.

Bleo ar merhed, pa zigoras an triwehved kantved, a veze lakeet muioh da blada eged da zevel uhel, med fuillet ha kordigellet 'oant en eun doare farsuz da weled. Pouchadou, rodellou, pandoraillou¹⁵, skoulmou rubanou evel kistinennou da weled, a oa n'eus forz pegement war o fenn. War-dro ar bloaz 1730 evelkent n'eo ken an traou heñvel. Ar paour-kêz merhed a zo deuet ar hiz dezo da gaoud war o fenn kabellou ken uhel ma n'hellont chom azezet dres en o harroñsiou, hag e rankont beza daoulinet enno. Goude-ze e teuas adarre eur hiz all, giz an “tapé”. Bleo ar chouk, e-leh koueza war an diouskoaz, a zo lakeet da zevel war an empenn evel eur gribenn, hag ar bleo-a-raog tortizet munud war an tal a oa par da gurunenn eur roue. Evid peurober ar pez labour, e veze neuze ingalet eun tammig poultr melen war gorre.

Er bloavez 1772, giz nevez adarre. En taol-mañ ar bleo zo lakeet da bignad uhel, peogwir euz ar groñch beteg ar gern, o-deus 72 meutad uhelder (1,944 m) ; ar hiz-mañ oa giz an teatr ; er bloavez 1774, eh en em gav tro ar “pouf”, savet uhel war ar penn gand tammou mezer skañv ha tano kemmesket e-touez ar bleo. Evid doare, e ranked implija eur maread troatajou mezer a-raog dond a-benn da ober mad al labour-mañ.

War gern ar zavadenn e veze lakeet ouspenn, laboused, bokedou, pastored ha pastorezed deñved : ar pez a oe anvet ar “pouf” lorhuz, pe ma kavit gwelloh, ar “pouf” a ya d'ar galon. Gwasoh-gwaz er bloavez 1777 eo eul lestr evel eur garavellenn a weler pignet war benn ar merhed. Ar hiz-mañ anvet ar Yar Vrao, “à la Belle Poule”, a deuas war-lerh an dra vuzuduz a reas an aotrou De la Glocheterie hag a vezo komz anezi diwezatoh el leor-mañ rag lakaad a reas Brest ha Tud al Lez en eul levenez dispar. Trehet ha diskaret e-pad ar brezel Seiz Vloaz, Bro-Hall a oe fouge enni o weled he martoloded dispont dirag martoloded Bro-Zaoz. - Mari-Antonetta a gollas he bleo er bloaz 1780 goude beza ganet eur hrouadur hag abalamour d'an dra-ze n'hellas mui lakaad eur gabell uhel ; douget e oe neuze kabell “ar bugel”, eur hiz all hag a ziskaras an touriou a oa diagent. An tokou avad a jomas gallouduz meurbed. Bez' e oe gwelet an

¹³ katogan : eul lostig bleo.

¹⁴ Ar Spont braz : la Terreur.

¹⁵ Pandoraillou : lagadennoù ouz an diskouarn.

tog diguruner, “paratonnerre”, stag outañ eur jadennig arhant hag a ziskenne beteg ar seuliou hag ivez an tog a oa heñvel ouz eur mell, “ballon”.

An Dispah Braz a roas d'an dud kabellou nevez : hini ar Vro, “à la nation”, hag hini Dervenn, al “liberte”. Ar berukenn a deuas adarre ar hiz anezi e-pad ar Blenez, “Directoire”. An itron Tallien he-doa tregont perukenn disheñvel a dalveze pemp pez aour pep hini. En dañsou eh en em gave mesk-ha-mesk aotrouien trohet o bleo evel pa vijent bet o vond d'ar guillotín ; ha da zañsal ganto itronezed o bleo reñket e giz “ar vaouez dilezet”. Ma n'oa ket truezuz traou evel-se !

Buan em-beus kontet istor ar habellou e-pad an triwehved kantved. A-walh koulskoude a gredan beza lavaret evid deski d'al lennerien petra oa micher ar perukenner e kêr Vrest. Êz eo gweled n'oa ket a-walh kaoud ijin da droha bleo, da lemel ar baro ha da zelher an houarn rodeller etre ar bizied evid ober deread al labour ; red oa ouspenn anaoud skiantchou all ha da nebeuta gouzoud penaoz lakaad kompez eul lestrig war gein eur zavadenn vleo.

Marteze ho-pefe c'hoant anaoud ha paeet mad 'oa ar berukennerien en amzer-ze ? Pa gouste ar hig eiz gwenneg al lur, hag an eog daou wenneg, ar perukenner brestad a gemere eur skoed evid kempenn ha reñka ar bleo, nemed rei a ree war ar marhad ar ruban d'o skoulma. Lakom neuze e helle Laporte kempenn o fenn da dri e-pad e zevez, an dra-ze ree bemdez talvoudegez ugent lur gig pe bevar-ugent lur eog, goude tenna er mêz priz ar ruban a veze roet war ar marhad, pedra da vaga êz eun tiegez ha pa vefe trizeg krouadur ennañ evel a oa en hini Laporte.

Ouspenn-ze, gounid a ree ivez gand e genwerz gwin a zalhe daou-hanter e vreur hag eñ. An dud zoken a greskas da zond da brena d'e di, rag er bloavez 1750, war baperiou an amzer, eo merket evel marhadour gwin a-vraz. Gouarnet ervad evel ma 'z oa, e genwerz a roas dezañ gounidegez vraz ha zoken priejou d'e verhed yaouank. Dre ganol ar Hreisteiz, kleuzet gand Riquet er bloavez 1681, e oe gellet degas beteg Brest gwin al Languedoc kavet ken mad gand ar vartoloded. War Diellou an amiraled, eo merket eh en em gavas gwin da Laporte euz Narbonne.

Marhadourien ar vro-ze a deuas niveruz da Vrest, ha setu aze penaoz Laporte a reas anaoudegez gand gwiniereien Castelnauary, ha dreist-oll gand famill an Anthony. Ar re-mañ a oa ar ouenn anezo genidig euz eskopti Sant-Papoul, hirio stag ouz eskopti Carcassonne. Daou baotr yaouank euz ar famill a deuas da Vrest war-dro ar bloaz 1739. Ar hosa, Papoul Anthony, a zimezas da hanter-hoar Glaoda Laporte, Anna-Maria Le Bret ; hag ar yaouanka, Alexandr, d'e hoar Helena Laporte, er bloavez 1758. Alexandr Anthony hag Helena Laporte a zo deuet da houdevez da veza tad kuñv ha mamm-guñv d'an aotrou Anthony, hirio skoazellour, “adjoent”, ar mêr (adjoent au maire) e Kastellin, ha tad d'an doktor Raoul Anthony, hirio kelenner gouiziege ar Museum e Pariz.

Hervez reolenn ar horv-micher, Loeiz Laporte, peogwir 'oa mestr perukenner, a ranke beza euz ar relijion gatolik, apostolik ha romen. Hag e gwirionez, stard 'oa en e feiz, rag e ano a lennom war gairou Breuriez ar vicherourien, a oa bet savet gand an Tadou Jezuisted evid ezommou an eneo ha netra ken. Chapel ar Vreuriez a oa el leh m'ema bremañ chapel Sant-Josef, e penn uhella ar ru Duquesne. Eur beleg anvet “rener eneo”, a deue dezañ prezeg enni, koves ha kas ar horvou maro d'ar vered. Ar vered a

oa stag ouz ar japel ha ne veze beziet enni nemed ar genvreudeur. Gouel ar Vreuriez a veze greet d'an 8 a viz Gwengolo, deiz ginivelez ar Werhez. Pep hini a roe eun dra bennag evid ezommou ar japel, paea kant hanter-kant lur d'ar rener, ha lakaad servichou gand ar genvreudeur eet d'an anaon. Bloaz goude ar goulenn e ranked da hedall a-raog beza degemeret evid mad er Vreuriez. Kement hini a vanke d'ar vodadeg, pa veze galvet da zond, a veze skoet gand eur "zetañs" a gondaone ar fazier pe da rankoud mond e pinijenn war ar chantele, disparti diouz ar re all, pe da baea eur gwanerez¹⁶. Evid doare, er mare m'oa klouar ar genvreudeur, n'eo ket arhant a vanke er hef ; gand kest ar zetañsou, ne zalee ket da garga.

Eur wech ar miz e ranked koves. E-kichenn pep kador-goves, 'oa diou skabell, unan evid ar re wella a yee da genta da gaoud o hovesour ; hag eben, evid ar re o-doa bet eur "zetañs". An dud a reñk uhel a glaskas ivez dor zigor evid mond er Vreuriez. O amzer a golljont. Nebeud-ha-nebeud, a lavar eur skrid euz an amzer, ar Vreuriez a yafe war he fenn, ma ve greet eun dra evel-se, rag ar vicherourien ne gredfent biken sevel eur "zetañs" a-eneb tud savet ken uhel ; chom a reas eta an traou evel diagent.

Evid ar pez a zell ouz mamm Glaoda, an dimezell Anna Macé, pried d'an aotrou Laporte, (evel-se eo anvet war an oll baperiou), a-walh eo anaoud e oe mamm da bemzeg krouadur evid gouzoud pegen aketuz 'oa d'he deveriou, ha pegen braz oa he fiziañs e Doue. Unan euz he faotred a roas d'an Iliz, ar pez a zesk sklêr 'oa eur vamm galoneg ha stard en he feiz.

Ar veleien a hell rei testeni euz a gement-mañ. Pegen aliez n'eo ket bet taolet had ar velegiaj en o halon gand eur vamm leun a zoujañs Doue. Mad da bedi evid he bugale dirag ar Werhez, mamm Jezuz ar Beleg eternal, ar vamm gristen a anavez brazder ar velegiaj ; klevet a ra mouez Doue, mouez an Iliz o houlenn diganti unan euz he bugale, hag evel Mari e ro heh asant en eur lavared : Ra vezo greet bolontez Doue.

Nebeud a-walh a dra or-beus da lavared diwar-benn Anna Macé. He ziegez a houarnas, hag he bugale a gelennas gand ar brasa aket. Evel-se e kasas an traou da vad e-giz ar vaouez "kreñv" a gomzer anezi el Leoriou santel.

¹⁶ Gwanerez : "pinijenn" en arhant.

PEVARE PENNAD

Yaouankiz Glaoda Laporte

E-touez eur ouenn dud mad da boania, hag en eur famill stard en he feiz, eo e oe ganet Glaoda Laporte, d'ar 6 a viz Kerzu 1734. Ne oe ket daleet kalz d'e gas d'an iliz, rag antronoz e oe badezet. An hini a dlee beza diwezatoh kure braz e Sant-Loeiz a oe badezet gand kure braz an ampoent, hervez an testeni-mañ tennet euz kaierou an iliz:

« D'ar seizved devez a viz Kerzu 1734, Glaoda-Anton-Raoul, mab ganet er gwir briedelez d'an aotrou Loeiz Laporte, marhadour gwin, ha d'an dimezell Anna Macé, e bried, ganet en devez a-raog, a zo bet badezet gand kure Brest en-deus sinet dindan.

« A zo bet paeron ha maeronez : Anton Douesnel, skrivagner touet e Pariz, bevet ha gwisket gand ar roue evid ezommou ar Gwardou war vor, ha Mari-Antonetta Germain, pried d'an aotrou Boullan, marhadour.

« O-deus sinet : La Boullan, Ao. Douesnel, E. Le Bret, Jen Le Hir, Laporte.

« LE MOYNE, kure Brest. »

Ar paeron, dre e zinatur kaer kordigellet, a ziskouezas 'oa dornet mad, ha n'eo ket heb abeg oa bet dibabet gand ar roue evid beza mestr-skrivagner. Ar vaeronez, hervez leor an taillou, a oa gwreg da eun amezeg hag a zalhe diankachou e-tal ti Laporte.

Glaoda oa an eizved krouadur euz ar famill. N'or-beus ket kavet nemeur a skridou da zeski deom penaoz e tremenas e vugaleaj, ha penaoz e oe skoliet.

En amzer-ze, ar houarnamant n'oa ket c'hoaz eet da vestr-skol. N'eo ket skoliou a vanke koulskoude, ha gouest da rei deskadurez d'ar vugale kenkoulz ha bremañ ; her gweled a reom en eur lenn leor an taillou er parreziou.

E Brest, ar skoliou n'oa ket a zienez anezo. Hervez diellou ar bloavezh 1739, setu amañ niveret ar re a oa war barrez Sant-Loeiz. O renerien a ranke paea taillou hervez talvoudegezh o ziez, a lakeed priz warno kalz pe nebeud, goude beza dalhet kont euz niver ar vugale skoliet enno :

Er Ru-Vraz, skol an aotrou Tournellec he-doa da baea d'ar gwir, c'hwezeg real hag eur gwenneg.

Er Ru-Vihan-Nevez, skol Visant Bellec : seiz real hag eur gwenneg.

E ru Sant-Per, en eun ti da Laporte, perukenner, a lavar an diell, skol an aotrou Deredec : eur real warn-ugent ha daou.

E ru Ar Skalier-Nevez, hini an aotrou Duval, pevarzeg real ha daou.

E ru Sant-Loeiz, en eun ti d'an aotrouez Ozanne (kerent an engraver brudet euz Brest), skol an aotrou Bihan, pevarzeg real ha daou¹⁷.

A-dreñv iliz ar Seiz-Sant, skol an dimezell Corre, seiz real hag unan.

Er harter-ze ivez, skol an aotrou Dubois : seiteg real hag unan ; hag hini an aotrou Frañsez ar Saut, eun heveleb priz.

¹⁷ Ha daou (wenneg) ?

War barrez Sant-Salver 'oa :

E ru Rosankoat, skol Ambroaz an Dresec, bombarder, feuriet pemp real nemed unan.

Er ru-ze ivez hini an aotrou Daniello, trizeg real ha daou ; hag hini an aotrou Barthelémy Gallois, eiz real.

E ru an Nor, hini an aotrou Yann-Loeiz Postec, trizeg real ha daou.

E ru ar Parc, skol an intañvez de Fontaine, seiz real nemed unan.

E ru ar "Gommunauté", hini an aotrou Thomas Cloarec, trizeg real ha daou ; hag hini an aotrou Per an Hir, eun heveleb priz.

Ar gelennerien, pe vistri-skol, evel m'int anvet war an diellou, o-deveze eun tammig gwerz digand kerent ar vugale a oa e skol ganto ; peogwir ar pebr, ar sukr, hag ar goulou o-deus talvoudegez, daoust n'eo ket disprizuz rei an deskadurez evid netra da dud hag a zo gouest d'he faea ; ha n'eo ket he lakaad e reñk an dour hag an avel, a zo traou ha na goustont netra.

Hag ar beorien neuze? ha piou o skolio? rag peorien a oa en amzer-ze evel bremañ : « bez' e vo peorien bepred en ho touez ». Aliez n'o-deus ket a bedra da brena o zammig bara ; red eo koulskoude, ouspenn magadurez ar horv, rei bara ha magadurez d'o spered dre ar gelennadurez. An Iliz en amzer-ze a deue dezi en em garga euz an oberou a drugarez, rag deogi¹⁸ a helle, ha diskarget 'oa euz an taillou. Savet he-doa daou glañvdi e Brest evid ar beorien, unan war barrez Sant-Loeiz, hag eun all war barrez Sant-Salver. Ne ankounac'heas ket kennebeud ar vugaligou dizanvez. Rei a ree dezo skoliou evid netra. An Tadou Karmez a skolie paotred Sant-Loeiz, heb goulenn eur gwenneg diganto, hag an Tadou Kapusined a ree heveleb tra e parrez Sant-Salver.

D'ar paotrezed ezommeg e veze greet skol evid netra, da nebeuta e pep klañvdi hag ouspenn, er Gouent Vihan, gand Itronezed an Unvaniez kristen.

E koñchou an ilizou parrez, ez eus meneg ivez euz eun digoll a veze roet d'ar beleg karget da gelenn ar gurusted, braz an niver anezo er mareou-ze.

An oll skoliou-ze a yee en-dro ha ne veze ket savet eur gwenneg taillou evid o derhel en o zav. Abalamour da-ze, dibaot eo e ve ano euz ar skoliou e kuzuliadegou an Ti-Kêr. Paotred ar skol avad zo ano anezo aliez. Kared a reent c'hoari gand an dalm evel en amzeriou La Fontaine. E Sant-Loeiz eh en em rannent e diou lodenn : re ar gêr uhel diwar dro Lambezellig, hag ar re a oa diwar dro ar Seiz-Sant. An diou arme a en em reñke evel soudarded evid stourm gwelloc'h an eil ouz eben. Troiou, gwir eo, ar vugale a en em gave er gêr, o fenn bloñset gand an taoliou mein, a-wechou gwall hloazet. Troiou all ivez eo war benn ar vourhizien didrouz e koueze ar vein. Ar vugale geiz a dorre warno goude eun eurvez bennag tremenet ganto e prizoniou teñval ar Hastell.

N'eo ket skoliou a vanke eta da dad Glaoda Laporte evid e vugale. Marteze zoken e oe nehet o klask gouzoud da behini o rei. Pehini a zibabas d'e baotred evel skol genta ? Diêz eo hen lavared heb riskl da fazia. Marteze Glaoda a oe lakeet e skol an aotrou Deredec, eur merour d'e dad. Hemañ a zalhe skol e ru Sant-Per, an ano-ze dezi abalamour da Ostaleri Vraz Sant-Per, savet er bloaz 1632, hag a zo enni bremañ ar "Prefektur Maritim¹⁹". Evid doare, kannaded bro ar Siam erruet e Brest er bloavezh 1686,

¹⁸ Deogi : sevel an deog.

¹⁹ Prefektur Maritim : Bremañ, e 2009, ema ar en ti-ze, ru Siam.

a lavar an aotrou Delourmel, ha diskennet e-pad meur a zevez en Ostaleri Vraz Sant-Per, a oe eun darvoud ken braz, ma reas d'ar bobl treki²⁰ ano ru Sant-Per ouz an ano ru Siam.

Evesait, e gwirionez, pebez nevezenti e oe kement-se evid Brestiz. Kannaded euz ar ouenn-ze a oa rouez war baveou Brest : Eiz “mandarin” hag ugent mevel ouz o heul. Al lizer a zegasjont d'ar roue Louis XIV a oa skrivet war eul laonenn aour dastumet en eur houfrig koaret ha dalhet kloz en eur pod a briz, a rankent da zougen dalhmad a zioh o fenn ! Evelato, ano ru Sant-Per ne oe ket dilezet a-grenn : padoud a reas c'hoaz eur pennad mad, rag e lenn a reer beteg ar bloavez 1742 war levr an taillou ; er bloavez 1742 da genta, e lenner “ru Siam”, a-hend-all anvet “ru Sant-Per”, ha nebeud goude, evel hirio, “ru Siam” ha netra ken.

Daoust hag an aotrou Douesnel, ar skrivagner gouizieg ma oa, hag eñ a roas eur gentel bennag d'e fillor evid deski dezañ skriva brao. Her hredi a heller ; sinatur Glaoda Laporte n'en-deus ket, a dra zur, eul lost ken kordigellet hag hini e baeron, med moulllet eo ken brao hag eñ.

Kerkent hag an oad a unneg vloaz, ar paotr a dleas mond d'ar skolach, rag e eil bloaz filozofiez a beurhreas er bloaz 1753 ; ar pezh a ro leh da gredi edo er c’hwehved klas er bloaz 1745. An aotrou Dupuy, kelenner e Skol-Veur Roazon, en eur brezegenn d'ar baotred yaouank evid digeri ar bloavez-skol 1853, a zispleg gand kalz a sked ha nebeud a gomzou, doare skolachou Breiz en triwehved kantved. Tri rummad a oa anezo. En hini kenta oa pemp skolach vraz, gand an oll glasou, ha mistri evid pep klas : skolach Sant-Brieg, hini an Naoned, renet gand an Tadou Oratorianed, a oa daouzeg-kant krouadur er skol ganto pa dremenas ar seitegved kantved ; skolachou Gwened, Roazon ha Kemper, o-zri, Tadou Jezuisted o kas anezo en-dro. Skolach Kemper en-doa etre seiz hag eiz kant skolaer. Ar skolachou-mañ ne veze degemeret enno nemed ar vugale a ouie lenn ha skriva ha n’oa ket a skol genta evito. Ar hlas izella enno oa ar c’hwehved. Eiz skolach a oa en eil rummad : Ancenis, Dinan, Dol, Fougères, Montroulez, Kastell-Paol, Landreger ha Vitre, skolachou bihan oll evel zo bremañ e kalz parrezioù, gand tri pe bevar glas e pep hini. An trede rummad a gonte skoliou hag a lakee ar vugale e stad da vond e trede klas ar skolachou braz, goude beza desket dezo derou al latin. Daou vestr hepken a oa er skoliou-mañ, a oa anezo e kêr Landerne ; e kêr Vrest avad, n’eus meneg anezo, nemed ar beleg karget euz ar gurusted en-defe desket dezo ivez al latin.

E skolach Kemper, an Tadou Jezuisted a lakee an diavêzidi da bae pevar skoed ar bloaz ar hlasiou grammer hag ar hlasiou all beteg ar filozofiez. Er hlas-mañ e paeent neuze pemp skoed. An Tadou en em ouestlas gand kemend a stad war-dro ar re glañv gand ar vosenn, ma kavas d'ar houarnamant ‘oa mad rei dezo eun draig bennag evid o zikour. An Teñzor a roas neuze dezo eul lodenn euz an taillou a veze savet diwar ar gwin²¹. N’eo ket diouz an tu-ze koulskoude e kavjont pedra a-walh da lakaad o skolach da veva ha da vond en-dro ; ar madou testamanbet evid lakaad pedi, hag an arhant gounezet gand o ziez-retrejou, setu aze petra roe galloud dezo da rei deskadurez d'ar vugale, koulz lavared evid netra. Daou di o-doa savet evid retrejou, unan e Kemper, hag

²⁰ Treki : cheñch.

²¹ Impôt du billot.

eun all e Brest. C'hweh mil den er bloaz a dremene dreizo ha naonteg kant lur leve a laoskent gand ar skolach. Ezomm en-doa anezo, rag bez' en-devoe da veva triweh Tad heb konta Tadou ar Retrejou. Med evel-se ar skolachou hag ar skoliou bihan ne goustent netra da hodell an oll ; deskadurez a oa evid an neb a gare, hag ar houarnamant ne ranke ket dastum berniou arhant da rei d'ar vistri-skol evel ma ra bremañ.

Glaoda Laporte a reas e studi e skol an Tadou Jezusted ; difazi e heller lavared kement-se, rag e-pad daou vloaz e teskas ar filozofiez ganto a-raog kaoud del²² mestr ar skiantchou, a dalveze neuze kement ha del eur bachelour en on amzer. An Tadou Jezusted a zeske e gwirionez, ar filozofiez d'o bugale e-pad daou vloaz. Ar bloaz kenta e teskent ar gwir filozofiez, hag an eil, skiant al lezennou a ren traou ar bed (physique). Ha da Gemper eo e oe kaset Glaoda ? Her hredi a heller ; an Tadou Jezusted n'o-doa skolach all ebed tostoh ; ha gouzoud a reom dre eur roll bugale hanter freuzet siwaz ! ez oa e skolach Kemper, da nebeuta daouzeg skolaer euz Brest, er mare m'oa Glaoda Laporte en oad da ober e studi evelto.

An Tad Fouqueray, goude beza gwelet Rollou kompagnunez an Tadou Jezusted, a lavar en-doa greet Glaoda Laporte daou vloaz filozofiez pa gemeras d'e naonteg vloaz sae an Urz e Pariz, d'ar 24 a viz Gwengolo 1753. An ti a roas goudor dezañ evid ar wech kenta a oa neuze e ru ar Pod-Houarn, anvet bremañ ru Bonaparte ; savet 'oa el leh m'ema hirio stal leoriou an aotrou Aogust Picard, ha tostig da Garmez, ar manati ma vezo eun deiz lazet Laporte ennañ. E-pad ehan ar skoliou hag o deveziou diskuiza, ar genvreudeur yaouank a dremene o amzer e Montroulez en eun ti war ar mêz.

E kompagnunez ar Jezusted, an «“noviciat“ a bade daou vloaz. Glaoda a reas gouestlou d'an 13 a viz Here 1755. Raktal e oe kaset da skolach La Flèche evid ober eun trede bloavez filozofiez ; hag e oe karget ouspenn da vired ar vugale a gemere pred ha lojeiz en ti-skol.

Goude e ouestlou kenta, lean kompagnunez Jezuz a zo anvet “skolastik“ pa gemer hent ar velegiaj ; neuze peurvuia e vez lakeet da skolia ar re all da hortoz beza galvet e-unan da zeski an teolojiez. P'en-devez greet tri bloaz war ar skiant-mañ, e vez beleget, ha pa vez peurhreet e zeskadurez e-keñver Doue hag ar feiz, eo da brezeg ha da goves e vez kaset.

Glaoda Laporte a oe galvet da zond da Bariz pa echue ar bloaz 1756. Karget e oe euz ar c'hwehved klas, er bloaz 1757, euz ar pempved er bloaz 1758, euz ar pevare er bloaz 1759 e skolach “Louis le Grand“. Er bloaz 1760, e kavom anezañ e skolach Orléans, karget euz an trede klas. Bloaz goude, ema en eil, hag edo nevez pignet e kador ar “retorik“ er bloaz 1762 pa zavas ar barr arne a ziskaras Urz an Tadou Jezusted.

²² Del : « dellid », diplom.

PEMPVED PENNAD

Urz an Tadou Jezusted diskaret

Ar Hallaoued o-deus eur spered berboellig, douget bepred da heja pe da ziskar (muioh avad dre froudenn eged dre gredenn-stard) kement tra a zo santel ha meulet. Mar deus bet e peb amzer kristenien virvidig e Bro-Hall, e peb amzer ivez, o-deus kavet dirazo enebourien prest da zeви ar pez a zoujent.

Pa rene Loeiz Pevarzeg, ar "Jansenisted" hag ar "Halliganed" 'oa an enebourien-ze ; nemed keit ha ma vevas ar roue braz, n'hellent ket sevel o fenn ; e zorn, evid doare, a oa kaled evel an houarn. P'o-deveze c'hoant ingala o gevier e-touez an dud, eo dre guz e rankent hen ober. Er hiz-se eh en em skignas al liziri, anvet "Provinciales", skrivet gand Pascal eneb ar Jezusted, hag o-deus laket war dal an hini o skrivas eur merk iskiz ha mezuz, ha n'eo ket prest c'hoaz da veza lamet, kaer a vo.

Pa vankas an dorn kaled ha nerzuz, e savas war an tron eur roue re yaouank evid gouarn dreizañ e-unan, ha red dezañ klask unan bennag d'hen skoazella, ar pez a zo eur gwall abeg en eur rouantelez, a lavar an aotrou Maurras e-unan. Raktal, enebourien ar feiz a zavas o fenn. Kerkent ivez eun urz leaned a zavas en o eneb, leaned hag a helle dre o gouiziegezh hag o furnez harpa outo ha sevel dirazo evel eur voger arem gouest d'o diarbenn. Ar Jañsenisted, war o meno, a oa striz meurbed an traou ganto ; ar Jezusted avad en em harpe muioh war Doue hag e drugarez heb muzul ; ar Halliganed a oa douget d'en em zistaga diouz ar Pab hag ar Jezusted a re le da zenti outañ bepred. Eneb an dud o-doa en em vodet en eur gemered an ano lorhuz a "Filozofed", an Tadou a zavas skolachou dre bevar horn Bro-Hall, hag a roas enno eur gelennadurezh ha n'he-deus ket he far, da gement den yaouank euz ar vro, koulz lavared : « En amzeriou-ze, a lavar eun Hugunod, Schell e ano, e oe eun emgleo etre ar Jañsenisted hag ar Filozofed, pe da vihanna, o veza m'o-doa eun heveleb mennad, e labourent gand kement a unvaniezh ma oe leh da gredi oant en em glevet. Ar Jañsenisted, war digarez eur garantezh virvidig evid ar Relijion, hag ar Filozofed, dezo, war o meno, eur garantezh virvidig evid an dud, a boanie da ziskar galloud ar Pab... Evid dond a-benn euz o zaol e oe dister dezo pellaad an Tad Santel diouz ar re n'o-doa ken youl "nemed da harpa kador Sant Per, kousto pe gousto, o lamed digantañ ar skoazell a hellent da rei dezañ, da lavared eo, an Tadou Jezusted. Setu aze penaoz e hanas ar gasoni vraz o-deus kalz a dud outo atao en on amzer. Lod anezo, e gwirionezh, o veza bet re zievezh ha re skañv a benn (afer Lavalette²³) a roas armou da waska an Urz. Gwasoh c'hoaz, ar brezel greet dezo a blijas d'ar bobl."

Loeiz XV, pa bignas war an tron, a glaskas enebi ; ar priñs a ouezas marteze divenn an douarou en-doa bet digand e dad-kozh, med ne gavas ket an tu eveltañ da ren war ar sperejou. Ne gredas ket beza roue e amzer, hag eo Voltaire a laeras digantañ an ano skeduz-se. Voltaire, skoliet gand ar Jezusted, en em blije o rei meuleudi d'ar re a oa bet e vistri gwechall. Biskoaz n'en-dije kredet o dilezel evid mond a-du gand ar

²³ afer Lavalette : ?

Houarnamant, hag ar Jañsenisted a oa ken rog an tamm anezo, ha ken kaled outo o-unan, ya, war o meno, ma lakeent anezañ da egari. Koulskoude, evid tizoud ar Pab, oa red bresa korvou e zoudarded wella ; hag e tremenas warno, en eur deurel a~bouez-penn ar youhadenn spontuz : “Ecrasons l'infâme”. Kerkent, ha goude ma oe diskaret an Urz, d'Alembert a skrive da Voltaire, d'ar patriaj iskiz eet da jom da Ferney : « Evidon-me, emezañ, peogwir bremañ e roan liou roz da beb tra, me wel ahann ar Jañsenisted o kaoud eur maro kaer er bloaz a zeu, goude beza lakeet o-unan an Tadou Jezusted da gaoud eur maro kriz er bloaz-mañ ; gweled a ran ar spered a frankiz o sevel, an Hugunoded o tistrei, ar veleien dimezet, ar hadorio-koves bruzunet, ar hredennou diboell eet gand an avel, (evito, an dra-ze 'oa ar religion gatolik). Gweled a reer bremañ penaoz e torras gand ar skuizder, tregont vloaz diwezatoh, war chafodou an Dispah, ar barr-amzer a oa bet c'hwezet gand Voltaire.

Koulskoude, an Tadou Jezusted a oa tud da harpa ouz eun taol amzer. Siwaz dezo. Daoust m'oant bet tamallet gand Pascal da nevezi lezenn ar furnez ha d'he lezel da laoskaad, ne oent ket laosk a-walh c'hoaz evid ar roue hag an itron Pompadour, d'ar mare-ze oll-halloudeg er palez. E leh klask tremen diouto, en eur rei ar peoh d'o houstiañs, an tadou Pérusseu ha Desmaretz o-devoe zoken an hardisegez da bellaad Loeiz XV diouz ar zakramañchou.

An tad de Sacy, dreist oll, ne fellas ket dezañ rei an absolvenn d'an itron Pompadour hag a lavaras dezi distrei da gaoud he fried. (Hi heh-unan he-deus disklêriet kement-mañ en eul lizer skrivet ganti d'ar Pab evid en em glemm!). Lez ar roue a yes neuze a-du gand enebourien ar Jezusted ; ha d'ar henta a viz Ebrel 1762, daoust d'an ali roet gand eskibien Vro-Hall o-doa embannet oll nemed c'hweh anezo, 'oa Urz ar Jezusted direbech e pep tra. Lezvarn veur Pariz, evid ar pez a zelle outi, a lakeas serra kement skolach dalhet ganto. La Chalotais a reas da Lezvarn Veur Breiz kemered skwer diouz hini Pariz ; Dudon e Bourdel, Monclar er Provañs, en em gargas euz eun heveleb kefridi. D'ar 6 a viz Eost 1762, Urz an Tadou Jezusted a oa dismantret e Bro-Hall. Ar broiou all, kristenien enno ivez koulskoude, aliet gand Voltaire, a gerzas war roudou ar Frañs ; hag ar Pab Clément XIV, d'ar 16 a viz Eost 1773, a gavas ivez 'oa mad ar pez a oa bet greet eneb ar Jezusted ; ar pez a embannas dre ar skrid-berr Dominus ac Redemptor. Koulskoude an Urz, ma oa torret er broiou-ze evid eur pennad, n'oa ket kondaonet evid an dra-ze.

Diou Vro hepken, en o fenn daou heretik hag a oa brudet gand tud fall an amzer-ze da veza ivez tud a skiant, o-devoe aotre ar Pab da zelher an Tadou Jezusted.

Nebeud bloaveziou goude, Frederig II, roue Prus, en eur skriva d'ar 7 a viz Gouere 1770 d'ar filozof d'Alembert, a lavare, an êr dezañ da hoapaad : « An den mad a zo o chom er Vatican, eur houriz en-dro d'e groaz-lez, en-deus lezet ganen va Jezusted karet, gwallgaset en oll vroiou all. Anaoud a ran o zalvoudegez; setu perag, e talhin an had anezo evid gelloud o hinnig eun deiz, da gement hini o-do c'hoant kaoud ar ouenn euz eul louzaouenn ken rouez ». Rag-se 'ta, roue ar Prus Frederig II ha, Katell II, impalaerez ar Rusi, a zalhas ar Jezusted en o bro ; ha d'ar 7 a viz Eost 1814, Pi VII, en eur embann e lizer “Sollicitudo omnium Ecclesiarum”, a zavas a-nevez ar Gompagnunez en he sav, hag a lavaras : « Tamallet e vem gand Doue da veza greet eun torfed euz ar re vrasa... en

amzer m'eo bag sant Per hejet ha taget gand ar gwall amzer, ma laoskfem en douar²⁴ tud ken kreñv ha ken gouizieg da roeñvad, tud hag a deu d'en em ginnig evid terri nerz tarziou eur mor dirollet, gouest da gas ar vag da ober peñse hag ar vartoloded da strad ar mor ».

²⁴ ma laoskfem en douar : ma ne vefent ket kaset ganeom (troidigez e galleg bet lakaet er skrid).

C’HWEHVED PENNAD

Glaoda Laporte ne fell ket dezañ toui eneb e goustiañs

Gwechall, en urziou koz, evid beza lean pe vanah, n’oa nemed diou bazenn da zevel. War ar bazenn genta, ‘oah *novis* ha war an eil *profes*, da lavared eo, ne vezeh degemeret en urz evid mad, nemed goude beza gedet bloaz pe zaou. An *noviciat*, eur wech peurhreet, eh en em roed da Zoue dre ar gouestlou. Hogen, bez’ ez eus daou seurt gouestlou : troiou, an Iliz, en eur zegemeret anezo, a felle dezi e vent greet evid atao ; ha gand ar muia m’oa posubl a ereou evid an hini o gree ; neuze e save etre an Iliz hag al lean eun emgleo hag a zalhe diouz an daou du : al lean en em ro d’an Iliz, hag an Iliz d’he zro en em garg d’hen degemer, da rei dezañ magadurez, da veza mad outañ evel pa vije mab an ti, hervez reolenn an urz en-deus dibabet evid mond ennañ. O veza m’oa lezennou an Iliz anavezet ha diwallet gand mistri ar vro, al lezennou greet gand ar re-mañ a deue da starda muioh c’hoaz an ereou a stage an Iliz ouz al lean. Ar gouestlou greet en doare-ze eo ar gouestlou braz - Troiou all ar gouestlou a oa disterroh ; anvet int neuze gouestlou bihan pe vunud. En dro-mañ al lean en em ouestl adarre da Zoue, nemed an Iliz ne gemer ket e-keñver al lean kemend a gargou evel en dro genta. Setu aze an daou seurt gouestlou. Braz e vezint pe vihan, *solanel* pe *semp*, diouz an nerz a blijo gand an Iliz da rei dezo.

En urziou braz gwechall, n'oa nemed gouestlou *solanel* : peurlies a an urziou bihan ne anavezent nemed gouestlou *semp*. Sant Ignas da genta a gemmeskas an daou seurt gouestlou en heveleb leandi. P'o-deveze peurhreet o *noviciat*, ar Jezusted yaouank a ree eta o gouestlou bihan, o-doa da zerhel dezo beteg ar maro, gwir eo, nemed diouz kostez an Iliz al liammou n'oant ket ken stard ; pa veze eun abeg grevuz bennag d'hen ober, an Iliz he-doa galloud da rei frankiz dezañ pa houlenne en em zistaga, ha zoken en despet dezañ.

M'en-deus da gemered hent ar velegiaj, an *novis* yaouank a zo anvet “skolastik”, da lavared eo : studier. Neuze e vo lakeet da nevezi e studi euz an eil penn d'egile. Studia a raio evid an eil gwech ar skiantchou en-deus greet anaoudegez ganto er skolach ; gweled a raio adarre ar filozofiez hag e peurhraio an teolojiez, dilezet gantañ a-wechou e-pad eur pennad mad, evid gelloud skolia bugale en unan pe unan euz skolachou ar Gompagnunez. E-pad ar bloaveziou a dremen evel-se, ar “skolastig” en-deus amzer d'en em ober, da labourad didrouz, hag en eur enebi ouz ar mall en-deus da vond da labourad dre ar bed, e kempenn ar binviou a zo red d'e ene evid amzer ar stourmajou.

Ar Jezusted o-deus ouspenn tregont vloaz pa vezont beleget. Tri bloaz a-raog ar velegiaj e stagont da studia skiant Doue, “an teoloji”, a gendalhont da zeski c'hoaz e-pad bloaz goude m’int beleien. Ar bloavez diweza-mañ a zo evid ar beleg yaouank eun trede bloavez *noviciat*. Evid an eil gwech e ra an “exersizou” braz e-pad eur miz. Neuze, ha neuze hepken, eo peurhreet e oberidigez²⁵.

²⁵ Oberidigez : stummadur.

Tro ar gouestlou diweza a zegouez bremañ. M'en-deus greet pep tra hervez reolenn an urz, m'en-deus peurhreet e studi e doare ha gelllet kaoud, goude an enklask diweza, teir mouez war beder a-du gantañ, digand ar re a oa karget evid ar wech diweza da anaoud e ouiziegezh war skiant ar Furnez ha skiant Doue, neuze e raio e ouestlou braz. Pevar zo anezo : gouestlou ar baourentez, ar glanded, ar zentidigezh, hag ouspenn, ar zentidigezh ouz On Tad Santel ar Pab war gement tra a roio dezañ da ober. P'en-do greet ar gouestlou-mañ en eur hiz skedusoh eged en dro genta, e kemero eun ano nevez, hag e vo anvet *profes*. An neb n'eo ket bet kavet mad da ober ar gouestlou *solanel* goude beza poaniet d'en en renta din d'o ober, a vezo dalhet er gompagnunezh evel *coadjuteur* gand e ouestlou munud. E bedennou hag e oberou o-devezo talvoudegezh evid an oll genvreudeur.

Al liammou a stag ar *profes* ouz ar Gompagnunezh a zo ken kreñv ma vo red kaoud tamallou euz ar grevusa a-raog e lakaad er-mêz, ha ma teu dezañ kuitaad, e ranko derhel d'e ouestlou en eur zistrei er bed ; e leh ar *hoadjuteur* hag ar studier pe *skolastig*, eur wech eet er-mêz pe dre urz, pe gand aotre e brioled, a zo diskarg diouz pep tra.

Sant Ignas a reas evel-se eur reolenn urz heb he far evid e genvreudeur. Biskoaz ne oe gwelet e nikun euz an urziou all dale kement da ober ar gouestlou braz, hag abaoe, nag urz, na breuriezh, n'o-deus kemeret skwer penn-da-benn diouz ar reolenn-ze ; meur a hini koulskoude o-deus kemeret skwer diouti en eun draig bennag. E kalz breurieziou merhed, e reer an trede bloavezh *noviciat*. Breudeur ar skoliou kristen o-deus kavet meur a dra vad ennañ ivez ; ha Lezenn an Iliz azhreet a-nevez 'zo (le nouveau Code) a denn dezañ ivez, rag kemenn a ra d'ar breurieziou a vez greet enno gouestlou "evid atao", ober ar gouestlou bihan da genta, ha tri bloaz goude hepken ar gouestlou braz pe *solanel*.

Sklêrijenn euz an traou-ze, tennet ger evid ger koulz lavared euz leor an aotrou Ao. Brou diwar benn "kompagnunezh Jezuz", moulet e ti-leoriou Bloud ha Gay e Pariz, on lakaio da anaoud ervad stad Glaoda Laporte en amzer m'ema ar Houarnamant o tismantra Urz an Tadou Jezuisted e Bro-Hall (1762).

Seiz vloaz 'zo, en-deus en em ouestlet da Zoue, goude beza dibabet e-unan gwella ma helle, ar stad a vuhez a gave ar gwella. Gouestlou bihan en-deus, med bez' o-deus da badoud atao da vihanna evid ar pezh a zell outañ. Ar Gompagnunezh a hell rei frankiz dezañ ; ya, med ar Gompagnunezh hepken ha nann ar Houarnamant. Koulskoude, peogwir ar barr-amzer 'zo dirollet, daoust ha Glaoda ne houlenno ket digand ar Gompagnunezh terri an ereou a zalh anezañ stag outi? Pell ahano. Glaoda Laporte n'eo ket den digalon na dianaoudeg ; kared a ra e Urz. Rebechou c'hwero a zo bet hag a zo bremañ atao diskanet eneb an Tadou Jezuisted abalamour d'o harantezh e-keñver o breuriezh, a lavar an tad Monsabré en eun ober meuleudigezh sant Yann Berchmans ; hag eh en em gaver gwalhet euz an oll gasoni en o eneb, pa heller o zamall da veza re zouget d'en em voda an eil en-dro d'egile evid gelloud en em zivenn. Ma n'eo ket mantruz ! pa zoñjer eo tud hag a zo en em werzet da unvaneziou mezuz evid klask diskar an urz vad e-touez an dud, o-deus ar muia gasoni outo hag a gred ober dezo ar muia rebechou. Staget gand o youlou milliget ouz breurieziou diwar an diaoul, a laka da lugerni dirag o daoulagad enoriou hag arhant a-forz, arhant an oll da grabanata, e kredont c'hoaz tamall al leaned da gaoud eur garantezh direiz evid o Hompagnunezh, eur Gompagnunezh mamm

da gemend-all a dud kaloneg ha da gemend-all a zent! Penaoz, tadou karet meurbed, beza digarantez evid eun Urz ken karget a hloar hag a vadoberou ? A ! braz meurbed e vije ho tianaoudegez! Kendalhit eta da gemered skwer diouz ho sent (13 sant, 72 den eüruz), ha dreist-oll diouz an tadig karet a reom e houel hirio. Lavarit a-unan gantañ : « Va Hompagnunez ker meurbed, savet gand Doue, me 'fell din ho kared bepred. Karit-hi e-kreiz al levenez hag an eürusted ; med ma vez taolet diskred warni, karit-hi muioh c'hoaz ; ma vez tamallet e gaou, adarre muioh a garantez dezi ; ma vez taolet malloz warni, eur garantez vrasoh c'hoaz ; ha ma vez roet dezi taol ar maro, ra zeuio ho karantez eviti da veza brasoh-brasa ; bez' ez eo, her gouzoud a rit, euz gouenn ar re a varv hag a zao adarre beo-buhezeg ! » Glaoda Laporte a zalho stard d'e Gompagnunez beteg an devez ma vo dismantret gand ar Pab dre e lizer-berr « "Dominus ac Redemptor" », rag gouzoud a ra ar Pab hepken en-deus galloud a-walh da zewel ha da ziskar an Urziou leaned.

Evelato, n'eo ket hepken pellaad an Tadou Jezuisted an eil diouz egile eo a glaske Lezvarn Veur Pariz ; divezet a-walh e oent ouspen evid goulenn digand pep *profes*, pep *coadjuteur*, pep *skolastig* « toui ne vevjent mui nag an eil gand egile, nag a-unanou, dindan galloud ha reolenn ar Gompagnunez-se he deus kredet staga ano Jezuz ouz he-hini ; ha toui c'hoaz ouspenn ne rajent mui darempred gand Tad Jeneral, pe gand Prioled ar Vreuriezh a zo bet ano anezi uheloh, na gand tud all kemennet ganto, na gand nikun euz tadou ar Gompagnunez o chom e Bro-Hall ». Hag adaleg ar bloaz 1762 e klasked o lakaad da ober le dindan boan da veza harluet mar doant *profes*, pe da veza lamet diganto o gounidigez pe o hargou tud a Iliz mar doant *skolastig*.

E Bro-Hall, war 4.000 tad, ne oe kavet da doui nemed pemp war-nugent, a oa anezo : eiz breur, daouzeg kelenner yaouank, ha pemp *profes*. Glaoda Laporte a oe euz ar re a jomas sonn en o zav, kentoh eged mankoud d'an enor ha dizenti ouz mouez e goustiañs.

Paotred ar reiz (ar bolised) a oe karget da evesaad ouz an Tadou dizent ouz ar Houarnamant, ha beb c'hweh miz, Glaoda a ranke mond dirag ar varnerien karget da weled penaoz an Tadou Jezuisted a dremene o amzer. A-dra-zur, an eveserez-se n'eo ket gwall-striz atao ; ha kerkent ha m'en-do komzet Rom, ne vo mui red gwaska an Tadou en eun doare ken kasauz. O-unan, evel bugale zentuz, e tistagint an tammou liamm torret gand ar Pab.

Koulskoude, kavet ez eus bet skridou greet gand tud ar reiz, zoken seiz vloaz goude m'oa bet torret ar Gompagnunez. Ar skrid-mañ, miret e-touez Diellou Stadou Breiz (n°4, proses ar Jezuisted) a zo eun testeni a gement-se.

« Diskuill-a-reiz²⁶ diwar-benn Breiziz bet gwechall Tadou Jezuisted, ha dizro d'o bro : a zell ouz barn Brest.

Laporte (Glaoda-Anton-Rodolph), ganet e Brest er bloaz 1731... kuitaet gantañ Orléans e leh m'edo oh ober klas ar *retorik* (1762)...

Dizamm diouz e ouestlou, o chom e Brest abaoe neuze evel beleg ha kovesour war barrez Sant-Loeiz, a zo ouspenn rener Breuriezh ar vicherourien, breuriezh ha n'eo ket bet morse aotreet gand liziri-roue.

N'en-deus touet biskoaz. - A brezeg a-wechou - en-deus kalz gouiziegez.

²⁶ Rapport de police, e galleg.

Brest, 1769 ».

« BERGEVIN »

SEIZVED PENNAD

Glaoda Laporte beleget a stag gand e labour beleg

Er mare ma tougas Lezvarn Veur Pariz an urz a daolas d'an traoñ Urz an Tadou Jezuisted, Glaoda Laporte a oa tostig da veza galvet da ober e dri bloaz *teoloji* a ranked da ober a-raog ar velegiaj. Distro da di e dad, o chom atao e Brest, a-veh m'oa digor miz Ebrel 1762, Glaoda, goude beza goulennet aotre e dud, a stagas da zeski skiantchou Doue hag ar feiz, evid beza kavet din euz ar velegiaj. O veza n'en-doa ket touet, n'helle ket kaoud eur garg-gounidegez²⁷. Koulskoude, a-raog beza beleget, ar hloareg yaouank, dre urz ar roue, a ranke kaoud da nebeuta kant lur leve. Setu perag kerent Glaoda Laporte a rankas ober paper evid rei dezañ peadra da helloud beza beleg diwezatoh ; hen ober a rejont, heb mar ebed, a-greiz o halon. Eur paper, greet dirag an noter goude maro an tad hag ar vamm, a niver e-mesk ar madou all a deue da Hlaoda diouz e dud, maner Koatriou e Sant-Nouga. Eur wech ar maner-mañ en e ano, Glaoda n'oa mui netra o vired outañ da vale war hent ar velegiaj. Lakeet e oe en e ano, d'ar 7 a viz Ebrel 1762, dre eur skrid greet gand ar Hoad, noter ar roue e Brest, evesaet gand Robiou, ha lakeet da veza diwallet d'an 10 a viz C'hwevrer 1768 e-touez diellou Lezneven : « Dre ar skrid-se, a lenner warnañ, an aotrou Loeiz Laporte hag an dimezell Anna Macé o-doa roet d'an Aotrou Glaoda Laporte, o mab, e-pad e vuhez penn-da-benn, evel gwir da veza beleget, perheniez an douarou a zo displeget an doare anezo uhellog, hag a zo diouz feurm gand Fannch Carré hag Herve Herry e vab-kaer, hervez al lizer-feurm greet d'ar 24 a viz Here 1758, gand Gourhaut, noter ar Regêr e Gouenou, evesaet e Brest antronoz gand mab Merlier ; o-deus da veza paeet beb bloaz da houel Mikêl c'hwezeg lur ha pevar-ugent. Perhenn eo ivez d'an hanter euz an tammig douar bilen anvet Kergrac'h, a vo pellog displeget an doare anezañ, diouz feurm ivez gand Yann ar Rouz hag e vab-kaer, o-deus beb bloaz da baea tri skoed hervez al lizer-feurm greet d'an 20 a viz Kerzu 1758, gand Juel, noter douarou markiz Keryann, evesaet evel m'eo dleet e Kastell-Paol d'an eil a viz Genver war lerh ». - Maner Koatriou, o veza m'oa war douar nobl, a oa tri diner da baea diwarnañ. Ar baemant a ranked da ober e Kastell-Keryann, d'an deiz kenta ar bloaz, dindan boan da rankoud paea eur gwanerez²⁸.

Glaoda Laporte a yeas da Gastell-Paol gand e baperiou evid o diskouez d'an Aotrou 'n Eskob, Gouyon de Vaudurant, neuze e penn eskopti Leon. Goude enklask hag eveserez, ar prelad a reas dezañ e gern, e chapel e eskopti, d'an 8 a viz Gouere 1762, hervez ar skrid-mañ goudoret e-touez Diellou an Departamant : « Joannes Ludovicus Gouyon de Vaudurant, miseratione divina et S. Sedis apostolicæ gratia, episcopus comes Leonensis, Regi ab omnibus consiliis, notum facimus universis præsentibus inspecturis, quod, nos die diei datæ præsertim in sacello palatii nostri episcopalis dilectum nobis in Christo Claudium Antonium Rodolphum Laporte, filium legitimum Ludovici et Annæ Mace conjugum e parochia S. Ludovici civitatis Brestensis nostræ

²⁷ garg-gounidegez : b n fice, e galleg.

²⁸ Gwanerez : tell-kastiz.

diocæsis, sufficientem. spacem et idoneum in examine repertum, ad primam in Domino tonsuram clericalem rite et canonice duximus promovendum ac pro movimus.

Datum apud civitatem nostram Leonensem in palatio nostro episcopali sub signo sigilloque nostris et secretarii nostri chirographo. Anno MDCCLXII, 8 juillet.

Ni, Yann Loeiz Gouyon de Vaudurant, dre hras Doue ha madelez On Tad santel ar Pab, eskob Kont Leon, kuzulier ar Roue, a ro da anaoud da gement hini a lenno ar pezh a skrivom, or-beus, en devez-mañ dibabet ganeom, hag e chapel palez on eskopti, kavet mad troha e vleo, hag or-beus trohet anezo evid ar wech kenta, hervez reolenn an Iliz, d'an hini a garom er Hrist hag a zo e ano Glaoda-Anton-Raoul Laporte, mab ganet er gwir briedelez d'an daou bried Loeiz hag Anna Macé, euz parrez Sant-Loeiz e kêr Vrest, goude beza greet eun enklask hag en-deus on lakeet da anaoud 'oa desket a-walh, galloudeg ha gouizieg.

Skrivet en or hêr a Leon, e palez on eskopti, dindan or sinatur, hag or siell, hag ouspenn sinatur or sekretour, d'an 8 a viz Gouere 1762. »

Hervez kaierou sekreteri eskopti Leon, miret e-touez Diellou an Departamant (5 G-542), an aotrou 'n Eskob de Vaudurant a roas an urziou da eur maread kloareged, en iliz ar hloerdi, d'an 10 a viz Meurz 1763, d'ar zadorn a-raog sul ar Basion. E-touez anioù ar re a oa bet greet avielerien e kaver hini Glaoda-Anton-Raoul Laporte, euz parrez Sant-Loeiz Brest. Pa dremenas an heveleb bloaz, Kastell-Paol a oa heb eskob ; diwezatoh an Aotrou 'n Eskob d'Andigne de la Chasse a gemeras karg an Aotrou de Vaudurant ; e-pad ar pennad amzer a dremenas etre an daou eskob, Glaoda, goude beza bet enklasket war e zeskadurez, en-devoe aotre da vond da houlen ar velegiaj digand an Eskob a blijfe dezañ ar muia. E miz Gwengolo 1763, e-pad ar Pevare-amzer, Glaoda a oe beleget, 'michans e Kemper.

Kerkent e teuas da Vrest hag e kreder e lavaras e overenn genta en iliz e vadiziant hag e bask kenta. E dad hag e vamm, tud a feiz, evel a ouezer, a anavezaz neuze an dousder a laka Doue er galon, pa heller lavared dezañ : « Mestr, kinnig a ran deoh dellidou ho mab dre zaouarn va mab. »

Glaoda, goude daou vloaz filozofiezh, ha meur a vloavezh tremenet o kelenn ar re all, en-doa ivez desket mad skiantchou Doue hag ar feiz. Eskopti Kemper en-deus miret beteg-henn eur haier skrivet gand dorn an Aotrou 'n Eskob de la Marche e-unan, hag a zo war e holoenn ar homzou-mañ : « Niveradur dre lizerenn oll veleien on eskopti, hag a zo divenn d'e embann » ; ha dindan ar homzou-ze ar re-mañ tennet euz Aviel Sant Yann hag euz Parabolenn ar Pastor mad : "Proprias oves vocat nominatim et educit eas, ar pastor mad a niver e zeñved hag o galv dre o ano an eil goude egile ". Pazenn ar haier a zo rannet e tri bann. En hini kenta a-gleiz eo skrivet anioù ar veleien ; en eil, ar pezh a zo mad, hag en trede an abeg kavet e pep hini anezo. Gwelet or-beus petra zo skrivet dirag ano Glaoda. Evitañ, bann an abeg a zo gwerh ; hini an traou mad a zoug ar homzou-mañ ger evid ger : "Bet gwechall en Urz an Tadou Jezuisted ; euz an eil rummad, hervez lavarou ar re o-deus greet eun enklask war e houiziegezh ".

Goude beza klasket mad e-touez paperiou kloerdi Leon gwechall, miret hirio gand preder en eskopti Kemper, e kredom gelloud lavared e veze roet an urziou sakr en

amzer-ze peder gwech ar bloaz. A-raog an urziou, ar gloareged a ranke deski a-lodennou skiant an traou da gredi (dogm) ha skiant an traou da ober (moral).

Ar hloareg, eur wech abostoler, a helle avad goulenn beza avieler en dro genta goude, pa veze roet adarre an urziou. Neuze evelkent e ranke poania da studia evid beza kavet din euz an urz nevez a houlenne. Mar beze kavet mad, ha ma n'oa netra da rebech dezañ en e oberou, e veze greet avieler. Pa ne veze ket kavet e ouiziegezh braz a-walh, e ranke gedal an dro all war-lerh, ha dezañ adarre neuze da ziskouez ha kresket oa e ouiziegezh. Abalamour d'an dra-ze, kalz kloareged ne houlenent an urziou nemed goude beza peurhreet o deskadurezh. C'hweh miz pe vloaz a dremene a-wechou euz an eil urz d'eben evid lod anezo ; ha kavet or-beus meur a hini hag o-doa lakeet, lod, tri bloaz, lod all, pevar, hag unan zoken pemp bloaz evid mond euz an troh bleo kenta (kern ar beleg) beteg ar velegiaj. Gouiziegezh pep hini a veze dalhet merk anezi er giz-mañ : Mad tre “optime, mad-tre ; mad “bene” ; mad a-walh ; a-walh evid tremen ; “sufficenter, peuzvad »). Ar merkou-ze, lakeet da gonta an eil dre egile, a roe e dalvoudegezh d'ar beleg en eur lakaad anezañ er henta, en eil, en trede pe er pevare rumm : an trede hag ar pevare rumm a veze lakeet war gaier an Aotrou 'n Eskob de la Marche e bann an abeg.

O veza m'oa eun tammig kosoh eged e genseurted er Hloerdi (eiz vloaz warn-ugent en-doa pa reas e gern ar wech kenta), Glaoda Laporte a oe roet eun urz nevez dezañ beb tro. En eur bignad ken buan-ze e pazennou ar velegiaj, e tiskouez deom e aket da labourad ; diskouez a ra deom ouspenn perag ne oe nemed euz an eil klas. Ar reñk-se koulskoude a oe meuluz evitañ peogwir an Aotrou 'n Eskob hen lakaas war e gaier e bann ar re vad.

Eur wech beleget, an den a Iliz a helle lavared an overn ; ar galloud da goves avad ne veze roet dezañ nemed diwezatoh, goude eur reuziad amzer hag a bade euz a dri da zeg vloaz hag a-wechou ouspenn, da vihanne hervez ar skridou kavet e ti-eskopti Leon. Petra ranked da ober evid beza kavet mad da goves ? N'or-beus ket gallet her gouzoud. Eun testeni roet er bloaz 1790 gand aotrou person Sant-Loeiz diwar-benn Laporte ha miret gand preder e-touez Diellou an Departamant, a zesk deom e oe roet aotre dezañ da goves an devez kenta a viz Ebrel 1770.

EIZVED PENNAD

Glaoda Laporte, en e garg-beleg euz ar bloaz 1763 betek 1770

En triwehved kantved, eskopti Leon a oa rannet e teir lodenn, o ano, Leon, Illy, Ac'h. Brest a oa el lodenn ziweza. Eur vikel-vraz, en ano an Aotrou 'n Eskob, en-doa da gas an traou en-dro e pep hini anezo. En amzer-ze, ar parrezioù n'oant ket reñket e diou rummad evel bremañ, lod anezo parrezioù kanton ha lod all parrezioù disterroh. E penn pep parrez n'oa nemed eur pastor anvet person, an aotrou person evel a lavarar atao hirio ; eur hure a zikoure anezañ en e labour evel bremañ ar gureed ; med n'oa nemed eur hure dre barrez ; an aotrou kure a reed anezañ. An aotrou person a helle kaoud skoazellourien all ; koulskoude, n'helled ket rei dezo ar garg a roed d'ar gureed. Ar remañ hepken o-doa galloud evid peb labour beleg (ad universalitatem causarum) ; ar pez n'eo ket diêz da weled pa evesaer ouz kaierou koz ar parrezioù. Kemerom evel skwer, mar kirit, an eureujou. Evid o gober²⁹ evel m'oa dleet, ar beleg a ranke kaoud beli war ar re a zimeze. Pa veze test an aotrou person pe an aotrou kure, ar paperioù a zo greet er giz-mañ :

“An hen-mañ-hen hag an hen-mañ-hen a zo bet eureujet dirag an Iliz ; o asant o-deus roet an eil d'egile dirag an aotrou person en-deus sinet amañ war-lerh, pe (dirag an aotrou kure en-deus sinet amañ war-lerh)...” - E-leh, pa vez roet an asant dirag unan euz ar skoazellourien, n'eo ken heñvel ar homzou : “Dre urz an aotrou person, me X... hag am-eus sinet... beleg dileuret, am-eus degemeret asant Y ha Z.” Peseurt labour o-doa neuze 'ta ar skoazellourien da ober ? Unan anezo a oa karget euz ar sakreteri, unan all a zegemere an arhant hag hen ingale etre e genvreudeur, da lavared eo, 'oa teñzorier beleien ar barrez ; lod all o-doa da goves hepken, hag ar re n'o-doa ket c'hoaz an aotre d'hen ober a oa o labour lavared overennou hag ober avieler pe abostoler e-pad an overn-bred hag an ofisou braz.

Er bloaz 1764, e parrez Sant-Loeiz ez oa : eur person, eur hure, eur beleg sakrist hag eun teñzorier, pevar govesour ha daou evid ober avieler hag abostoler. Lavarom c'hoaz 'oa unan anezo kovesour e Sant-Loeiz ha kure er Seiz Sant.

Pa zegouezas Glaoda Laporte e Brest goude beza bet beleget, an aotrou Yann-Spered Prudhomme a oa person e Sant-Loeiz abaoe ar bloaz 1759. Ar pevare 'oa abaoe m'oa bet greet ar barrez. Adaleg 1763 betek 1766, Laporte a oa merket war niveradur beleien ar barrez dindan an ano a “veleg” ha netra ken. Er bloaz 1766 eo lakaet e penn Breuriez ar vicherourien, hag e zinatur a lenner war gairou ar Vreuriez betek ar bloaz 1769. E-pad an amzer-ze e teue dezañ prezeg d'ar vicherourien ; hag er hoñchou beb bloaz, ne vez morse ankounac'haet ar “seiteg gwenneg evid terri e zehed d'ar prezeger”. Ren a ra ivez bodadegou ar Vreuriez, ha pa varv unan pe unan euz ar genvreudeur, eo eñ a gas anezañ d'ar vered ; med n'eo ket eñ a zo karget da goves. Eun tad kapusin a deu evid kement-se. Pae Laporte evid al labour a ree e penn ar vreuriez a zave da hanter-kant skoed ar bloaz.

²⁹ Gober : meur a wech e ra gand “gober” (stumm Bro-Wened ha Kreisteiz Breiz-Izel) e plas “ober”.

Er bloavez 1770, an aotrou Laporte a zo roet aotre dezañ da goves. Neuze e-pad seiz vloaz, eh en em ro d'ar retrejou en eskopti ha diavêz an eskopti.

D'ar c'hweh a viz Du euz ar bloaz-se, en-devoe ar hlahar vraz da goll e vamm, a oe kaset d'he bez gand an aotrou person Prudhomme. An aotrounez Levot ha de Lorme a lavar ne veze beziet en iliz Sant-Loeiz nemed an dud a vrezel brudet. Ne gredom ket e ve gwir an dra-ze, rag, heb mar ebed, mamm Glaoda Laporte a oe beziet enni. Eun enor dibaot 'oa, hen anzaou a rankom ; ha n'eo ket an oll a helle e gaoud ; er bloavez 1770 ne oe roet nemed da zaou. Pa lenner diellou ar barrez eo êz gweled ar hemm a zo etre skridmaro ar re veziet en iliz hag hini ar re gaset d'ar vered. El lodenn uhella d'ar skridou kenta ez eus eur groaz Malt. Evid rei eun testeni euz ar pezh a leverom, setu amañ skridmaro an itron enoruz Laporte:

« D'ar 7 a viz du 1770, an dimezell Anna Macé, pried d'an aotrou Laporte, oadet a hwezeg vloaz ha tri-ugent, maro abaoe deh, a zo bet beziet en iliz-mañ, dirag an aotrounez he mibien, ha kalz re all“. O-deus sinet gand an aotrou person, Glaoda Laporte, he breur, he niz beleg, an aotrou Bechenec (mab da eur hoar a-berz mamm da Hlaoda), hag he breur-kaer Anthony.

Daou vloaz goude, Glaoda en-devoe eur hlahar all ken braz o koll e dad :

“D'an nao a viz C'hwevrer 1772, an aotrou Loeiz Laporte, intañv d'an dimezell Anna Macé, oadet a bevarzeg vloaz ha tri-ugent, a zo bet beziet e gwered³⁰ ar Vreuriezh ; a oa war al leh : an aotrounez e vibien ha meur a hini all. O-deus sinet : Laporte beleg, Bechenec beleg, L. E. Laporte ha Spered Prudhomme, person Sant-Loeiz ha priol Brest“.

Ar marvou-ze a lakeas ranna ar madou. Braz 'oa o niver, hag ar rann ne oe ket euz an êsa abalamour da eil-dimezi ar vamm. Evel a ouzoh, an daou vreur Anthony, genidig euz Castelnaudary, a oa dimezet, ar hosa anezo, Papoul, d'eun dimezell Bret, hag an eil, Alexandr, d'eun dimezell Laporte. Hemañ a oa o chom e Castelnaudary. Marteze eo abalamour d'an dra-ze ez eas Glaoda di, er bloavez 1772. Eur skrid dirag noter, hag a zell ouz an degouez (herez), a zesk deom edo Glaoda Laporte d'an unneg a viz Meurzh 1775 o chom e parrez Sant Mikêl Castelnaudary e bro Languedoc. E-pad tri bloaz e roas retrejou. Degemeret mad e oe gand eskob Sant-Papoul a halvas anezañ zoken kure e Villepint. Dizale e oe kemend a zarempred hag a vignoniez etrezo, ma oe dare da Hlaoda chom evid mad en eskopti ar Hreisteiz. Paneved maro an Aotrou 'n Eskob, 'oa greet an taol. O chom edo e ti e vreur-kaer, hervez eul lizer skrivet gantañ da Vrest nebeud goude, da eur famill karget gantañ da ziwall unan euz e nizezed ; ar lizer-ze a lavar deom ivez pegen prederiuaz 'oa evid ar plahig ha pegen kaled e kavas diouered an aotrou 'n Eskob.

Castelnaudary, ar 4 a viz Genver 1774

Aotrou,

Meuli 'ran va nizez abalamour d'ar blijadur he-devezo o veva ganeoh. Ar huzulioù hag ar skwerioù mad a gavo en eun ti ken karadeg hag hoh hini-c'hwil, he digollo da vond bepred war wellaad. Kared a rafen a-greiz-kalon he gweled o vond war a-raog,

³⁰ Gwered : bered (stumm Kerne-Uhel).

hag o rei deoh dre he sentidigez hag heh aket da labourad an dizoan a hellit da hedall diouti. A-dra-zur, n'hell nemed beza savet mad o veva gand diou itron ken enoruz evel m'eo an itron ho pried hag an dimezell he c'hoar ; livirit dezo, me ho ped, pegen doujuz eo va harantez evid an eil hag eben. E Sant-Papoul eo maro an aotrou 'n Eskob ; eur heuz gwirion am-eus dezañ rag kollet em-beus eur gwir vignon. Anthony ha va hoar a bed ahanon da lavared deoh o azaouez evidoh. Ha me, Aotrou, am-eus an enor da veza, gand eur garantez wirion, ho servicher doujuz hag oll ouestlet deoh.

Laporte, beleg.

Er bloaz 1776 'oa distro Laporte da Vrest ; an daou skrid-mañ, tennet euz diellou Lezneven, a zo eun testeni euz al labour a reas en eskopti Leon.

“Dre urz an aotrou 'n Eskob de la Marche, an aotrou Laporte euz Brest a zo karget, en deiz-mañ 24 a viz Gouere 1776, da weled ha Jann Morgan Gourmelon, merh da Frañsez ha da Jann René Verdier, o klask mond da Ursulinez e Lezneven, heh ano leanez c'hoar Mari-Jezuz, hag hi zo galvet da veva er gouent, ha n'eo ket en despet dezi ez a da leanez.”

Daou vloaz goude, d'an 9 a viz Gouere 1778, c'hoar Mari-Jezuz a ree he gouestlou evid mad ; ha dindan an testeni anezo e lenner sinatur an aotrou Laporte.

Er bloaz 1777, Skol ar Gwardou war vor a zigoras adarre e Brest ; hag an aotrou Laporte a oe “karget da guzulia ar Gwardou hag ar Hederien³¹ ; hirio e lavarfe e oe anvet beleg-aluzenner Skol an ofiserien a vor.

³¹ Eur Geder : unna a oa o hortoz dond da vezagward.

NAVED PENNAD

**Glaoda Laporte, beleg ar Gwardou war vor
1776-1786**

A-raog Richelieu, al listri a vrezel n'oant ket d'ar Houarnamant evel bremañ. Ar Hardinal eo a stagas d'o reiza er giz m'emaint en on amzer ; ha dre e urz, ar Houarnamant a deuas da veza perhenn dezo ; an ofiserien, kapitened ha letananted, galvet da zervicha war listri ar roue, a oe dalhet er zervich ha paeet euz an eil penn d'egile d'ar bloaz, en douar evel er mor. Evid gelloud sevel an niver a oa red, Richelieu a lakeas en e benn ober evito eur skol, a oe anvet Skol ar Gwardou war vor. Greet e oe ar skol-ze e bourz lestr an amiral. Med ar Hardinal a vankas amzer dezañ da beurober e labour ; evelato, er pezh a jomas war e lerh, eo êz anaoud ar reolennou a hentchas Colbert diwezatoh.

Hemañ, den gouizieg hag ijinuz, a beurhreas labour Richelieu en eur rei d'or bro he skwadrennou listri a vrezel gand reolennou, meulet abaoe euz an eil rumm d'egile, a lavar Herri Martin. E tri bloaz, etre 1661 ha 1665, Colbert a lakeas ober eun arme vor a 196 lestr ; klasou a oe merket evid ar vartoloded a veze galvet diou oad, hag a veze dibabet e-touez ar re a oa o ano war roll ar bigi pesketerez pe a genwerz ; reizet e oe kement a zelle ouz ober hag implij ar hanoliou ; ha pevar rejimant soudarded a oe savet da zikour ar vartoloded pa veze da rei beh war zouar.

Eur wech peurhreet al labour-ze ganto, Loeiz XIV ha Colbert a zoñjas kelenn war o micher ofiserien al listri. Kompagnunez ar Gwardou war vor, savet gand Richelieu a oe nevezet ; nemed e-leh heul bepred an amiral, e oe rannet e diou lodenn, ha kaset pep hini anezo da unan euz daou borz brasa ar rouantelez, unan anezo er Sao-Heol hag egile er Huz-Heol. D'ar 24 a viz Kerzu 1669, an aotrou de Cajac, kabiten e rejimant Gwardou-Bro-Hall, a oe anvet kabiten Kompagnunez ar Gwardou war vor. Kerkent ha miz Genver 1670, eur maread tudjentil, ha mibien a diegez vad, mall ganto, a deuas d'en em ginnig da gêr Brie-Kount-Robert, el leh ma tlee beza savet ar Gompagnunez. An Aotrou de Cajac ne gavas ket an oll mad da veza kemeret ; ober a reas eun dibab euz ar re strisa. Pa oe greet e strollad, e oa enni 175 den, hag e rannas anezi e diou lodenn : unan a oe kaset da Doulon, hag eben da Rochefort. Degouezoud a rejont an eil hag eben en daou borz-mor en eur hoari gand taboulinou ha bombardou. Er bloaz 1682, e oe savet eun drede lodenn, hag houmañ a oe kaset da Vrest.

Ar Gwardou war vor a ranke beza euz Bro-Hall hag ivez beza katolik ha tudjentil, kaoud da nebeuta c'hwezeg vloaz ha da hirra pemp war-nugent. Keit ha ma choment er porz, ar gwardou a ranke beb mintin, da hweh eur e-pad an hañv, ha da zeiz eur e-pad ar goañv, degouezoud el leh merket evid kleved an overn ha mond ahano d'ar porz da zeski o micher. E-pad div eur, e veze desket dezo skriva, linenna, konta, ober kreñvou hag anaoud diouz ar mor. Goude-ze, e tremenent en eur zal all, hag eno e teskent dañsal, ober binviou brezel, embrega ar pik, ha kement tra gouest da ober anezo tud iziliet ha dornet mad. Goude kreisteiz, da eun eur, e krogent en o mousked evid deski tenna hag ober skol-vale ar zoudard. Ahano ez eent da gaoud ar mestr kalvez a

ziskoueze dezo penaoz e veze greet al listri hag ar vent a ranked da rei d'ar peziou koad a yee d'o ober ; ha diouz an abardaez, a-raog ma tremene an devez, e veze greet dezo tenna gand ar hanoliou.

Ar Gward war vor a oa paeet daouzeg gwenneg bemdez ; ha setu amañ penaoz oa gwisket : e vantell hlaz a oa mezer pe hloan teo, gand eur “paramant” heveleb liou, an dindan e “serj”, ruz-tan ; eur jiletenn hag eur bragou berr e mezer pe hloan teo skarleg ; botounou kouevr alaouret, moulet war koad, a ziskenne beteg ar vandenn, hag ouspenn e oa tri botoun war beb breh ha tri war beb godell ; an tok a oa plên ; ar hleze ha lagadennou ar boutou-ler alaouret heb kinkleréz ; ar houriz-kleze greet gand ler karo-meur doublet, ha kinklet gand neud aour.

Er bloaz 1712, e oe kemeret diwar-goust an teir gompagnunez a-walh a wardou da zevel eur bevare, anvet gwardou ar banniel, evid servija war lestr an amiral hebmuiken.

Ar gelennourien karget da zeski an niveroniezh e Brest, oa an aotrou Coubart, a skrivas eul leor war Skiant ar Sturierrez, hag e Toulon, an Tad Jezuist Hoste, a embannas eun “Dibab euz an niveroniezh a zo red da eun denjentil evid servija war vor pe en douar”. Heb dale zoken an Tadou Jezuisted o-devoe ar garg da zeski d'ar Gwardou, koulz lavared an oll skiantchou a rankent da anaoud ; ha ma oe en amzer Loeiz XVI eur ouenn ofiserien hag o-deus savet ken uhel brud martoloded Bro-Hall eo abalamour d'ar henteliou roet dezo gand kement a ouiziegezh gand an tadou du Chatelard, Laval ha Pezenas.

Ne ziskouezim ket a vloaz da vloaz penaoz ez eas en-dro Skol ar Gwardou war vor. He stad a yee da heul hini an arme. En amzer a beoh e veze nebeud a houlenñ d'ar gwardou ha nebeud a breder gand ar Skol, beteg ma save adarre kelou a vrezel.

Al leziregezh-se a oe penn-kaoz ma rankas Bro-Hall, en despet d'an divizou doaniuz ha rust merket ennañ, sina gand ar Zaozon, er bloavezh 1763, eun emgleo anvet Emgleo Pariz, a zavas Bro-Zaoz ken uhel ma ne oe nikun euz ar broiou all gouest da herzel outi. Ar gentel ne oe ket ankounac'haet gand Choiseul. Hemañ a gemeras preder adarre gand arme an dud a vor, hag he lakeas en eur stad ha n'he-deus anavezet nemed neuze. Er bloaz 1763, an aotrou Bezout, mestr brudet e skiant an niveroniezh ha rust an tamm anezañ, a oe anvet gantañ enklasker war ar Gwardou war vor. E-pad ugent vloaz eo eñ a deuas da Vrest da evesaad ouz gouiziegezh ar re a glaske mond da ofiserien. Dastum a eure “Kenteliou niveroniezh evid gwardou ar banniel hag ar Gwardou war vor”. Pemp leor a oa anezo ; ha bremañ atao eh en em gav da unan pe unan euz al leoriou-ze koueza etre an daouarn pa vezer o furchal e-touez al leoriou koz a ginniger da werza e staliou Tachenn al Liberte e Brest. Pa vankas Bezout, e garg a oe kemeret gand Monj.

Er bloaz 1773, Kompagnuneziou ar Gwardou a oa dastumet en Haor-Nevez, en eur skol hepken a oe anvet skol an dud a vor. D'an 2 a viz Meurzh 1775, an aotrou de Sartines a ziskaras ar skol-ze, hag ar skolaerien a oe kaset lod da Vrest, lod da Doulon pe da Rochefort. Ar ministr-mañ a gavas mad sevel eur garg nevez, hini ar Hederien a oa izelloh karg eged hini ar Gwardou. Ar Hederien, goude eun enklask, a helle beza galvet e-touez ar Gwardou pa deue unan bennag euz ar re-mañ da vankoud. Sevel a reas ivez skoaz-ha-skoaz gand an ofiserien dudjentil, anvet ofiserien ruz, eur rumm all a ofiserien, bourhizien ar ouenn anezo, a oe anvet ofiserien hlaz, abalamour da liou o gwiskamant.

An nevezenti-mañ, a-dra-zur, a zikouras ar vro da gaoud muioh a ofiserien ; dreizi Bro-Hall he-devoe eur martolod bennag war vor e-pad an Dispah ; koulskoude, dreizi ivez e oe torret an emgleo a rene beteg eno etre an ofiserien, en eur o ranna, hervez o reñk, e diou lodenn douget d'en em zével an eil eneb eben.

Er bloaz 1777, er mare ma tistroas Skol ar Gwardou war vor da Vrest, eo e oe karget eta Glaoda Laporte da guzulia ar Gwardou hag ar Hederien. Hanter-kant skoed a veze roet dezañ evid al labour-ze. Ha neuze d'an 13 a viz C'hwevrer 1784 e oe anvet evid mad beleg ar Gwardou war vor, e oe neuze bevet ha gwisket, hag en-devoe ouspenn, 850 lur ar bloaz. (Diellou an dud a vor C2 1181) : chom a reas en e garg keit ha ma padas ar Skol e Brest.

Evel-se Glaoda Laporte en-doa tro da anaoud mad kement a zegouezas en arme an dud a vor, en amzer he brasa sked. Er mare-ze ar Gwardou a yee aliez er mor. Daoust hag o beleg o heulie? N'or-beus ket gallet her gouzoud, rag neuze ano ar beleg-aluzenner ne veze douget morse war rollou al listri-brezel.

Pazennou euz an dudiusa diwar-benn buhez an dud a vor el lodenn ziweza euz an triwehved kantved a heller da lenn e skridou an Duk des Cars hag el leor anvet : "War-zu ar chafod", skrivet gand ar baron de Batz. El leor-mañ e komzer euz an aotrou Laporte pa gonter penaoz e tegouezas e Brest an den yaouank Herri de Montégut, deuet euz Toulouse evid heul skol an ofiserien war vor. En eur lavared penaoz e tremenas an den yaouank-mañ e amzer e Brest, eo êz rei da anaoud pegement e verve gwad ar vartoloded en o gwazied, hag e-touez peseurt tud en-doa Laporte da labourad.

Pa yeas an den yaouank de Montégut euz Toulouse da Vrest e oe fiziet gand e dud en eur mestr a verkas frêz war e leor-koñchou kement dispign a rejont e-pad o beach. Koustoud a reas dezo 654 lur, ha padoud a reas pemp devez warn-ugent. Leor an dispignou, greet gantañ, a zesk deom e kouste 24 lur eun disheolier e Brest. Dreizañ or-beus anavezet ivez, ma kemere perukenner Bourdel eur skoed evid kempenn ar penn, hini La Rochelle a gemere pemp real nemed unan, hag hini Brest eur skoed evel e Bourdel, nemed e roe war ar marhad ar zeizenn da staga ouz lost ar berukenn.

D'an 18 a viz C'hwevrer eo eh erruas e Brest an denjentil yaouank de Montégut ; bevañs ha lojeiz a gavas e ti an aotrou Papoul Anthony, breur-kaer Glaoda Laporte ; hag an aotrou Anthony a skrivas aliez da gerent an den yaouank. Hervez e liziri embannet gand an aotrou de Batz, an aotrou Anthony, marhadour gwin, a oa eun den a-zoare, leun a zoujañs Doue, servicher leal d'ar roue ha bepred war e vuzellou meuleudi e-leiz evid ar vartoloded. "Kaoud a ra din hen gweled, a lavar ar skrivagnour, gand e zillad mezer liou kanell, e loerou marellet, hag e ganenn, azezet war unan euz skabellou ar porz, o niveri listri brezel ar roue, pe o prizoud o zalvoudegez, o komz euz gouiziegez mistri ar skouadrenn pe an amiraled, buan da veuli al listri a gave reizet mad, med prest ivez da gaoud abeg er re na oant ket diouz e hiz." A-hend-all eo aketuz da deurel evez war e ostiz yaouank evel pa vije bet mab dezañ. Skriva 'ra d'e dad : « Evid gelloud gweled Petra 'ra euz e amzer, em-beus hen lakeet en eur gambr tostig d'am hini. » Koulskoude, eur wech, an den yaouank a oe douget gand re all da zilezel e zeveriou kristen. « Daoust m'en-doa dibabet evid kovesour an tad rener e kouent Karmez », eur zulvez n'oa ket bet en overn. Kerkent an aotrou Anthony a skrivas d'an tad : « Eur wech

hepken eo bet er mor da zul hag en-deus manket d'an overn, med ne vanko mui, roet en-deus din e her. »

D'an 18 a viz Meurz, e tegouezas e Brest an aotrou Bezout, an enklasker ken doujet a dlee barn on den yaouank hag e lakaad da vond da ofiser pe hen diarbenn. Evid doare, ne oe ket rust ouz Herri, rag, d'ar 17 a viz Ebrel, hemañ a helle skriva d'e dad : « Va zad ker, setu-me gward war vor ; n'eus den war an douar hag a ve kement a lorch ennañ ha me. N'em-boa tamm fiziañs ebed ; daou ha daou-ugent zo bet kemeret ! ».

Daoust hag Herri de Montegut a rankas kaoud trugarez euz perz e enklasker ? Marteze, med ar roue a ranke neuze kaoud ofiserien war vor. Bro-Hall a-bez a dride gand ar mall d'en em ganna ouz Bro-Zaoz, hag a oa douget, diouz an tu all, da ober mignonij gand Stadou-Unanet an Amerik a oa o paouez disklêria ne felle mui dezo plega da Vro-Zaoz. Niveruz 'oa an dudjentiled yaouank eet da Washington, hag e porz Brest oa buhez en dud, m'hen asur.

Eun darvoud euz ar re gaerra a lakeas an tan er poultr. An aotrou de la Clocheterie, letanant a lestr, o houarn ar fourgadenn "La Belle Poule", a yee hag a deve tostig da vor Breiz. Ha setu dirazañ eur skouadrenn zaoz a oa enni pevarzeg lestr a reñk, c'hweh fourgadenn, ha diou gorvetenn, hag an amiral Biron, mestr braz warno. Hemañ a zistagas eur gorvetenn evid kemenn d'an aotrou de la Clocheterie dond da gomz gand an amiral. « Ne anavezan amiral ebed em-befe da gomz gantañ », a respontas-eñ. Neuze e oe gwelet o tond eur fourgadenn a 46 pez kanol ; tostaad a reas ouz "Ar Yar Vrao", da ober heveleb goulenn, evid kaoud heveleb respont. Ar Zaoz a laoskas neuze daou denn kanol a lazaz tri den. An aotrou de la Clocheterie, heb aon, en despet da nerz an enebour, a roas urz da ziskarga warnañ an oll ganoliou troet o genou war-zu ennañ ; ha neuze an emgann staget da bemp eur etre an daou lestr a badas beteg unneg eur noz. Daou lestr saoz euz ar re bonnerra a zegouezas war al leh, anez de la Clocheterie en-divije kaset e enebour da rouantelez ar hranked. Bez e hellas e-unan en em zacha e poent hag en amzer, tehed diouz an daou zaoz all hag erruoud e Brest gand e fourgadenn toullet evel eur hrouer gand pevar-hant bouled, hag en he bourz pemp martolod ha daou-ugent gloazet.

Eun taol kaer oa, goude dismegañs ar brezel a Zeiz Vloaz. Brestiz a oa fouge enno evel n'oa bet biskoaz ; itronezed kêr a lakeas, e-giz tok, eun tammig fourgadenn war o bern bleo savadennet uhel hag e lez ar roue e oe kement a lorch hag e Brest. Ar rouanez heh-unan, Mari-Antonetta, a reñkas he bleo "à la Belle Poule", ha d'an 10 a viz Gouere 1778, Loeiz XVI a skrive ar homzou-mañ d'an duk de Penthièvre, amiral Bro-Hall :

« Kenderv, an dismegañs 'zo bet greet d'am banniel gand lestr-brezel roue Bro-Zaoz en eur denna war ar Yar Vrao, a zo eur beh re bonner din da zougen. Daoust d'am harantez evid ar peoh, n'hellan mui herzel. Enor va hurunenn hag ar skoazell a dlean d'am zujidi a lavar din e rankan rei taol evid taol, en em zewel eneb Bro-Zaoz, ha kemenn d'am listri-brezel digeri an tan war he listri evid o hemered pe o distruja...

Pa labourer evid ar gwir hag al lealded, eo êz kas an traou da benn, ha dreist-oll pa vezer skoazellet c'hoaz ouspenn gand ofiserien ha martoloded kaloneg, ha gand sujidi leun a garantez evid o roue. Dreist pep tra, fiziañs am-beus ; Doue an armeou a vo a-du ganen ...

Gwelit neuze pegement a fouge a oe e kêriz Brest, leun a garantez evid o bro ; pegement e vervas o gwad pa dremenas dirazo, tra dudiuz da weled, tri-ugent lestr a vrezel euz ar re gaerra, peziou kanol warno ken stank hag an drein war eun avalaouer, renet gand ofiserien euz ar re vrudeta, o goueliou dispak o vond etrezeg ar mor braz. Ar Gwardou war vor, lorh braz enno, a oa bet ingalet ivez e bourz al listri. An emgann dirag Eusa a ziskouezas n'eo ket en aner e hedent beza treh d'an enebourien, ar banniel gwenn liliennet en-devoe evid ar wech diweza eur sked euz ar re gaerra war brazder ar mor glaz hag a lamas evid eur pennad digand Albion ar reñk kenta war vor.

Euz a beb bro e tireded da Vrest, er porz ez oa deg mil micherour. D'ar 6 a viz Even 1777, breur Mari Antonetta, an impalaer Joseph II, a ziskennas e ti eun tavarner euz ar Ru-Vraz, hag a yeas da deurel eur zell war al listri a vrezel ; lavared a reas en dizro d'an aotrou d'Orvilliers : « Meuli 'rankan va breur-kaer abalamour d'e listri a vrezel ; e stad vad emaint ! ».

Pemp bloaz diwezatoh e oe gwelet o tond kont ha kontez an Hanter-Noz, mab ha merh kaer an tsar Per III, an hini a deuas da veza ar tsar Paol I, Ar Varonez d'Oberkirch a ambroug an Dukez-Vraz hag a zesk deom en he skridou e kave d'ar Priñs o-doa krehin-gaor Breiziz eun tamm heñvedigez ouz krehin bleveg an Dartared. « Gwelet orbeus amañ, a skriv an aotrou Anthony, ar marichaled de Broglie, de Coigny, de Castres, de Lusace, hag ivez tri all gand eur gordennig hlaz ha n'ouzon ped gand unan ruz. Biskoaz Brest ne welas kement a dud a reñk uhel. » Duk Chartres, bet anvet diwezatoh Philipe Egalité, a en em gavas ivez hag a hoanteas zoken beza e penn eur skouadrenn. Med ar roue a rankas lemel pep karg digantañ, abalamour n'en-doa ket a ouiziegezh. Ar gasoni a zavas en e galon eneb Mari-Antonetta, a hanas marteze en devez-se.

Daoust ha faziet oam pa gomzem euz al levenez a lakae bourhizien Brest da dridal ? Lennit ar pezh a skriv an aotrou Anthony d'an aotrou Montégut : « War ar rad, on-deus bremañ daou-ugent lestr ponner, warno euz a dri-ugent da zeg kanol ha kant, ha tregont lestr skañv pe fourgadenn, war bep hini etre ugent ha daou-ugent pezh kanol, hag e Breiz ez eus daou-ugent mil martolod. Em amzer, n'em-beus gwelet biskoaz kemend-all ha koulskoude abaoe an nao bloaz ha tregont emañ e Brest, ez eus bet greet teir brezel vraz.

Ar beleg-aluzenner a zo fouge ennañ kement hag er re all. An aotrou Anthony, an den mad m'az oa, a varvas d'an 30 a viz Genver 1780. « Ya zad ker, a skriv neuze ar gward yaouank, setu amañ eur helou glaharuz da gas deoh : an aotrou Anthony zo maro ; n'eo bet klañv nemed tri devez ; an oll o-deus keuz braz dezañ. Bremañ eo an aotrou Laporte, e genderv, (e gwirionez e vreur-kaer), prezeger d'ar re zo e skol an ofiserien war vor, en-deus ar vadelez d'am huzulia en e leh. Hiviziken eo dezañ ho-po eta da skriva. » Hag an aotrou Laporte, ker birvidig e garantez evid e vro hag hini an aotrou Anthony, eet d'an anaon, a skriv gand kement a lorh da dad an den yaouank : « Ar Honquérant a zo armet ; ar "Royal-Loeiz", kredabl braz, a vezo war flod er miz a zeu ; labourad a reer a-zevri war-dro an "Northumberland" ; eur houriz kouevr a lakaer da hweh lestr, hag e hortozom gand ar brasa mall eur helou bennag diwar-benn don

Gaston (an amiral spagnol), unan hag en-dije gellet en em ganna ouz ar Zaozon hag o skrifellad e doare, pa zistroent euz o emgann a-eneb Langora... »

Amzeriou kaer meurbed ! peogwir an oll, noblañs, marhadourien, micherourien ha beleien, ne glaskent nemed eun dra : enor banniel ar Vro ! Nann, a-dra-zur, Bro-Hall hag ar garantez evid ar Vammvro n'int ket ganet er bloavez 1792.

Dre-ze n'oa ano nemed euz an taoliou kaer greet war vor ; evel ar hrogad dirag Eusa a zo bet ano anezañ uheloh hag a oe gounezet gand an aotrou d'Orvilliers war ar Zaozon, abalamour ma ouezas loveal gand e listri en eun doare hag a zo chomet brudet. Listri Bro-Hall a hellas en em ganna e-pad an devez penn-da-benn, gand avel vad atao. Diou wech, listri ar Zaoz, en em gavet da veza en eur stad amjestr, a glaskas kaoud an avel a-du ganto ; med allaz! diarbennet e oent. An aotrou d'Orvilliers, evel pa vije bet o c'hoari gand an echedou, a ouie loveal ken brao ma laoske atao gand an enebour an tu fall d'en em ganna.

An aotrou de la Pérouse, kabiten a lestr war an Amazone, a reas ivez eun taol-kaer d'an 21 a viz Gouere 1781, en eur lakaad, gand daou lestr skañv, c'hweh lestr saoz da gemered an teh, ha c'hoaz unan anezo a oe tapet war-dro Louisbourg. Ar stourmad-mañ a zo bet kinniget an daolenn anezañ gwechall da iliz Itron Varia Rumengol, gand an aotrou de la Pérouse : e-unan e lakeas ar gouestl (ex-voto) en iliz koz, a-raog kuitaad Brest, d'ar 1^a a viz Ebrel 1785, e bourz ar Bollsole (a oa heuliet gand an Astrolabe, an aotrou de Langle kabiten warnañ), evid mond da ober eur veaj a bell-bro, hag a dlee goude-ze echui en eun doare ken reuzeudig war reier enezenn Vanigoro.

Evid ober mad, e tlefem eñvel an oll emgannou hag an oll dud kaloneg euz an amzer ! D'Estaing, Suffren, Lamothe-Piquet, anioiu anavezet gand an oll. Degasom hepken da zoñj euz distro an aotrou du Couëdic da Vrest. An aotrou Laporte a oa war al leh gand ar bobl tud deredet evid beza test euz an nevezenti. Eun degemer dispar a oe greet d'ar habiten du Couëdic. Setu amañ perag. D'ar 6 a viz Here 1779, e-barz ar Mañch, eur fourgadenn a Vro-Hall ar “Surveillante”, an aotrou du Couëdic kabiten warni, a en em gavas a-benn gand ar fourgadenn zaoz “Québec”, an den kaloneg Farner kabiten warni. Ar stourmad a oe kounnaret. E-pad peder eur, da genta a hirder eun tenn pistolenn, hag a-raog paouez bourz ouz bourz, ar boulijji, ar goz-hernez ³², ar mouskederez, a zraillas poñchou al listri heb ma fallgalonas nikun, na deus eun tu na deus eun tu all. Du Couëdic, e zremm ruziet gand ar gwad, e vouzellou treuzet gand eun tenn fuzul, en-devoe c'hoaz nerz-kalon a-walh evid lakaad e vartoloded da vond d'ar hrap³³. Diouz e du, ar habiten Farner, bet taol ar maro dezañ ivez, a zalhas dre e nerz kalon e halloud war e vartoloded... Med setu krog an tan er Hebeg. Raktal du Couëdic n'en-deus mui nemed eur soñj : savetei o buhez d'ar Zaozon : « Peogwir o lestr 'zo o vond da strad ar mor e-pad m'ema c'hoaz ar banniel e beg e wern », e ra dezo « n'eo ket evel da brizonierien, med evel da vreudeur greet peñse ganto ». Neuze ar “Surveillante”, dismantret oll, a zegouez e Brest douget, a heller da lavared, gand tri-ugent bagig. Hanter-kant mil den a youhe a-bouez-penn meuleudi d'ar habiten du

³² ar goz-hernez : ar mintraill.

³³ d'ar hrap : d'an abordaj.

Couëdic pa ziskennas en douar, e-pad ma save d'ar Ru-Vraz war eur hravaz goloet gand bannielou. Mervel a eure tri miz goude beza bet gloazet.

A dra zur, ar gounid ne oe ket beb tro da Vro-Hall ; an enebour a ranked bepred da zouja. Dirag an enezenn Dominig, an amiral de Grasse a gouezas Rodney warnañ hag a droas hag a zistroas en eun doare reuzeudig heb gelloud en em zacha. Al lestr-amiral, anvet Ville de Paris, a rankas en em rei hag an amiral a oe prizoniet... Ar gwall-darvoudou-ze o oe noazuz evidom, pa rankjom ober ar peoh gand Bro-Zaoz.

E-pad ar bloaveziou-ze, a lugernas ken kaer evid an dud a vor, Glaoda Laporte a vevas e-touez ar gwardou hag ar hederien war vor, a gemeras perz en o fiziañs hag en o levenez en eur weled an treh ganto ; med dreist pep tra e kemeras ar brasa preder gand an eneou a oa en e garg ; heb mar ebed ivez, kaoud a reas war o zro frealzidigez euz ar hweka, rag ar baotred yaouank fiziet ennañ a oa euz gwella famillou Bro-Hall. Ar pez 'zo sur eo, e reas gwella ma hellas evid rei d'ar gwardou ha d'ar hederien c'hoariou ha leoriou dizenoüz. Hag e gwirionez, « an niverez greet dre skrid euz arrebeuri Glaoda-Anton-Raoul Laporte, maro e Pariz d'an 2 a viz Gwengolo 1792 » (ar paper-ze on-deus kavet e ti an aotrou Vaillant, noter e Brest), a zesk deom en-doa an aotrou Laporte, o chom e ru Sant-Loeiz, n° 8, « daou villard hag ar pez a ya d'o heul », peder daol da hoari, eun trigtrak divank, eur voest-loto, leoriou jeografi ha leoriou beaj n'eus forz pegement, leoriou da zeski konta, jeometri an aotrou Mazeas, eur honter gouizieg genidig euz Landerne, leoriou mikanik an aotrou Varignon, physique an aotrou Nollet hag hini an aotrou Rohaut, ha levriou da zeski an doare da zewel kreñvou, ha kalz re all c'hoaz), bez' ez oa eiz kant pevar ha tri-ugent anezo. Ar beleg-aluzenner en-doa greet eta euz e di eul leh da hoari ha da studia evid ar hederien hag ar gwardou.

Al liziri a skrive d'ar famillou a ziskouez ivez pegement oa douget evid e baotred yaouank ; al lizer-mañ a zo eun testeni euz a gement-se :

« Brest, d'ar 25 a viz c'hwevrer 1780.

Aotrou,

Eun dever eo din rei deoh da anaoud en-deus bet an aotrou ho mab e haloñs ofiser. Eet eo ahann d'an enezennou, d'an eil a viz C'hwevrer. Emaon o vond da gas lizer dezañ dre an aotrou de Réals a zo bet diwerniet e lestr, ar "Honquérant", hag en-deus da en em gaoud kenta ma hello e skouadrenn an aotrou de Guichen, el leh m'edo diagent... Ar joa ho-pezo da zegemered ho krouadur karet meurbed kerkent ha ma vezo distro ; hag e veaj tenn a dalvezo dezañ meur a zervez diskuiza er gêr.

LAPORTE, beleg. »

Eur skrivagner brudet, René de Chateaubriand, a glaskas ivez, muioh avad, evid ober plijadur d'e dad eged dre hoant, mond da zervija war vor. Dond a reas da Vrest, hag evel-se e teue ivez d'an aotrou Laporte kemered preder gantañ ; med eur reder 'oa, ha n'hellas beza dalhet a-zav nemed war gern ar "Be Braz". E Brest 'oa troet da huñvreal kalz muioh eged da labourad.

Eun devez, a lavar e-unan en eur skrid anvet « Mémoires d'Outre-tombe », 'oan eet da ober eun dro-vale en diavêz pella deuz ar porz, e tu ar mor ; tomm 'oa an amzer ; gourvez war an aot a ris hag e kouskis. En eun taol e oen dihunet gand eun trouz kaer

meurbed : digeri ris va daoulagad evel ma reas an impalaer Aogust evid gweled al listri a deir reñk roeñvou war o eor dirag ar Sisil, goude m'oa bet Sextus Pompée treh d'e enebourien. - Ar peziou kanol ne ehanent da grozal ; ar rad a oa goloet gand al listri ; skouadrenn Bro-Hall a oa o tistrei goude m'oa bet sinet ar peoh... »

Chateaubriand ne dremenas nemed eur miz bennag e Brest. Anzao a ra e-unan, p'en em gavas er porz-mañ, edo oh ober e gresk hag o tond da zen ; e spered a oa taget gand al lennerez fall. Klask a reas koulskoude, en eur guitaad Brest, kemered hent ar velegiaj ; mond a reas zoken beteg ober e gern. Daoust hag ar zoñj-se a oa bet lakeet en e benn gand an aotrou Laporte ? Marteze.

Ha lavared a raim-ni ez ee pep tra evid ar gwella e kêr Vrest pa dremene an triwehved kantved? Nann, a dra zur ; arabad e vefe evelkent he zamall e gaou. Ar skrid zo anvet "Souvenir d'un sans-culotte breton", a gomz deom euz traou iskiz ha divalo tamallet d'ar gwardou war vor en amzeriou-ze. Hervez ar skrivagner-ze, "Brest a oa evel kêr Gomor gwechall, pe evel ar Babylon a zo komz anezi en Apokalips, hag a dremene he bugale noz-deiz, o amzer en hudurniez, a-wel d'an oll. » Komzou flemmuz hag a ziskouez hepken imor fall eur skrivagner! Emil Souvestr a laka war ar memez reñk Brest en amzer ma oa gouarnet mad gand tud a-zoare, ha Brest gouarnet gand ar "bleiz" ma oe Yann Bon. En amzer-ze avad, amzer ar Spont-Braz, lakepoted, farserien, loudourenned a beb seurt, a oe laosket kabestr ganto.

A dra-zur, ar vourhizien didrouz, en eur gleved aliez youhadennou eur vandenn pennou-skañv, a zoñj dezo eo erru an dispah. Hirio er hêriou a zo enno skoliou-meur, pa zilez ar skolaerien leoriou ha mistri evid mond da ober o zaoliou farsuz, an dud sioul euz kêr a gav abeg ivez er c'hoariou-ze a vir outo da gousked.

Ha petra o-doa greet ar gwardou war vor? War diellou kêr, hag e liziri ar hont de Roquefeuil da Vinistr ar Vartoloded, e lenner o-doa, eun devez, distaget barr-ti³⁴ eur perukenner a oa warnañ ar homzou-mañ : "Amañ e vez lamet baro ha reñket bleo, ha dalhet kibell ha stouvail", evid hen staga ouz dor eur bourhiz. Hemañ en-doa kavet gwall-abeg enno hag en em glemmet anezo e bodadeg kuzulierien an Ti-Kêr. - Eun dro all, goude beza bet kastizet abalamour m'o-doa stlakeet re o daouarn da eun dimezell hag a hoarie en eun doare dispar en teatr, o-doa klasket diarbenn an dud da vond ken d'he selaou hag e oant staget ouspenn da hoari saozik³⁵, en eur youhal hag en eur ober trouz dirag an doriou, e-pad m'edo ar vourhizien o vond er c'hoarieldi³⁶. - Eun devez all, e klaskjont distrei ar brenerien diwar tiez marhadourien hag o-doa gwerzet dezo traou kalz re ger ; ha meur a wech e oe diskrouget ganto leterniou ar ruiou. Ha goude ! Daoust hag evid digoll ar farserez-se n'edo ket o buhez penn-da-benn gouestlet da zivenn ar vro er mare ma ne veze ket galvet an oll er zervij? Ha n'eo ket abalamour d'an ofiserien-ze e helle ar bourhiz, kaer 'zo, beza dizoan o werza e bepr, e zukr, e ganell ; abalamour d'an ofiser-ze hag en-deus dilezet hent ar binvidigez, rag ar Priñs e-unan, dre ma'z eus kalz a dud o sacha a beb tu, ne roio dezañ peurlies a nemed eur bae... da ober goap ?

³⁴ barr-ti merk an ti.

³⁵ da hoari saozik : troet e galleg « jouer aux barres » (?)

³⁶ c'hoarieldi : ger ijinet (?)

Goude an taoliou kaer-ze, greet gand or martoloded, hag ar peoh eur wech sinet, ar ministr, ar marichal de Castries, a ziskaras kompagnuneziou ar gwardou war vor. E-leh ar skol-veur da zeski ofiserien, e savas skolachou evid ar re o-doa da vond war vor diwezatoh, e Gwened hag e Alais. Eno ne veze roet deskadurez nemed diwar al leor : ha goude eun enklask, unan hepken, e vezed anvet ofiser dioustu. Dre ze ar garg a “Brezeger an aotrounez Gwardou war vor” a oe torret hag eun urz a-berz ar roue, d’an 21 a viz Gouere 1786, a gemenne d’an aotrou Laporte n’edo mui e karg ; med rei a ree dezañ keit ha ma vevje daou-hant lur ar bloaz. E baper a roe ouspenn d’ar beleg-aluzenner ma’z oa bet, ar gwir da lakaad ar gerig “de” dirag e ano, hag anvet ‘oa ennañ : Glaoda-Anton-Raoul de Laporte.

Ne zougas morse ar gerig-se dirag e ano ; med an amzeriou-ze e roas maner Koatriou e Sant-Nouga, a oa dezañ a leve, da unan euz e nizien, eur mab d’ar mezeg Loeiz Laporte ; hag e niz ne oa ket nehet o sina, evel a welim : Laporte de “Boisriou”.

DEGVED PENNAD

Glaoda Laporte, beleg-sakrist Sant-Loeiz

Pa oe serret skol ar Gwardou war vor, an aotrou Laporte a gemeras adarre e reñk e-touez beleien parrez Sant-Loeiz. Karget e oe euz ar sakreteri. An aotrou person a oa bet Glaoda gantañ p'oa beleg yaouank, an aotrou Prudhomme, a oa marvet d'an 28 a viz Ebrel 1786. Abaoe ar 16 a viz Mae euz an heveleb bloaz, an aotrou Olier ar Floc'h eo a oa e penn ar barrez. Niveradur ar veleien, er bloaz 1787, (Diellou eskopti Leon) a ro deom anoïou ar re a oa e parrez Sant-Loeiz. Goude an aotrou Person hag an aotrou Kure, e lenner anoïou ar veleien all diouz oad : Olier ar Floc'h, person ; Eozen-Konstant Pierel, kure ; Alekzi Lamotte, beleg ; Per Labiche, kovesour ; Simon ar Masson, kovesour, kure ar Seiz-Sant ; Glaoda Laporte, sakrist ; Per Kermarrec, kovesour ; Yann-Mari-Loeiz Laligne, kovesour ; Jakes Bechenec, teñzorier ar veleien ha beleg-aluzenner chapel ar roue.

War-lerh an anoïou-ze ema re beleien an dud a vor.

Hervez kaier an taillou, Glaoda Laporte a zo o chom atao e ru Sant-Loeiz en n° 8 ; med, e-leh derhel ar henta hag an eil estaj evid e villard hag e hoariou, e pignas an traou-ze er hrignol ha ne zalhas mui nemed an eil estaj ; e lojeiz a-hend-all a oa êz dre ma'z oa tost a-walh d'an iliz.

Eur paper dibaot, tennet euz diellou parrez koz Sant-Loeiz, a zesk deom sklêrroh ar pez en-doa an aotrou Laporte da ober en e garg nevez. Ar paper-ze eo reolenn ar beleg-sakrist greet gand an aotrou Person a-unan gand ar fabliked. Setu-eñ amañ, ger evid ger :

Reolenn ar beleg-sakrist :

1° Ar garg uhel-mañ a vezo roet da eur beleg aotreet evid koves ;

2° Ar beleg-sakrist a ranko beza en iliz adaleg seiz eur diouz ar mintin beteg kreisteiz, nemed galvet e ve da vond buan da weled tud klañv evid rei dezo o zakramañchou diweza ;

3° Dezañ ha dezañ hepken e teu rei ar gomunion er-mêz euz an overn (extra missa), d'an dud devod a zeuio d'he goulenn, pa n'hell ket an aotrou Person pe an aotrou Kure he rei.

4° Oll lienaj ar sakreteri a zo en e garg ; aketuz e vezo da walhi al lienaj sakr beb pemzeg devez ; beb daou viz e roio eur gamps hag eun amikt d'ar veleien, hag ivez eur houriz wenn ; teurel a ray evez ouspenn da houlenn digand ar veleien o lienaj da jeñch ;

5° Beb eiz deiz e roio da beb beleg eur purifikator ha beb daou viz, eur horporal fresk ;

6° Aketuz e vo da zerhel an aoteriou dilastez ha dreist-oll al lienennou aoter ; diou wech er zizun e ray eun tammig tro evid o diboultrenna hag o hempenn. Beb daou viz e vo gwalhet al lienennou aoter ; purifikator aoter ar gomunion a vo troket beb sadorn ouz unan nêt ; ar piñsin a vo kempennet hag ar spoue gwalhet ha soubet en dour fresk ;

7° Kemenn a raio d'ar patounier³⁷ ha d'ar hloher skuba ha kempenn ar sakreteri bemdez ;

8° Kement tiretenn vihan a zo er sakreteri, hag a vez lakeet enni lienaj-overn ar veleien diavêz, a lakaio da houllonderi ; hag ar veleien-mañ n'hellint overenna nemed gand aotre an aotrou Person, ha goude beza bet oh en em ziskouez dezañ ;

9° Da zul ha da houel-berz, ar beleg karget da overenna, hag ar re a vo ouz an aoter gantañ, a vo dalhet prest gwiskamañchou overn gand ar sakrist ; gwiska ray ar halir, ha d'an eil bole o haso war ar gredañs, e tisplogo an teir gamps hag e lakaio ar hap d'ar beleg en-deus da overenna ;

10° Goude an overn-bred, e tastumo kempenn ar gwiskamañchou sakr hag e roio dezo bepred an heveleb plegou ; evel-se, a-raog kreisteiz, taol ar sakreteri ne jomo netra warni ;

11° Beb pemzeg devez ar siboeriu a vo goullonderet gantañ, hag e viro ouz an hostiou da goza, en eur gomunia ganto e-pad e overn. Kemeret a ray preder gand an oll listri sakr hag e ranko o zoavona da nebeuta eur wech ar bloaz e-pad ar zizun zantel ;

12° P'o-devezo al listri sakr ezomm da veza kempennet, hen lavaro d'an aotrou Person. Neuze an aotrou Person a gemenno da aotrounez kuzulierien kêr petra 'zo da ober, d'e zoñj ; hag i a en em glevo evid lakaad ober ar pez zo red ; hag evid ar pez a zell ouz al lienaj hag ar gwiskamañchou sakr, e vezo greet heveleb tra.

Sinet: Ar person hag ar fablik.

E-touez ar paperiou kemeret e Sant-Loeiz er mare ma oe niverennet dre skrid arrebeuri an ilizou e miz Meurz 1791, ez eus bet kavet skridou greet gand an aotrou Laporte.

Ha da genta roll dispignou ar sakreteri e-pad ar bloaz 1788.

Setu amañ penaoz oant ingalet:

Gwin overn 400 lur ; Hostiou 100 lur ; Eoul da zevi er hleuzeuriou 182 lur ; Daou ganer 700 lur ; Ar c'hoarier sarpant³⁸ 300 lur ; Ar beleg bet o kerhad an oleo sakr 16 lur ; Ar patounier 270 lur ; Ar hloher 366 lur ; Douger an daez evid ar re glañv 108 lur ; Sikour d'an daou ganer koz 144 lur (Setu ma'z oa eta d'an ampoent o fañsion d'ar vicherourien en o hozni) ; Ar beleg karget da skolia ar gurusted 120 lur ; Ar beleg sakrist 400 lur ; Kouez al lienaj sakr 100 lur.

Ar skiñvier hag ar hadoriou o-deus roet diouz feurm :
Ar hadoriou 1300 lur ; Ar skiñvier 2070 lur.

Goude-ze e kavom niverennet ar gwiskamañchou, an arhanterez hag al lienaj sakr, ha kement tra all hag a zo da barrez Sant-Loeiz, hag en-doa an aotrou Laporte, o veza m'oa sakrist, da deurel evez warno :

ARHANTEREZ

³⁷ ar patounier : marteze an den e karg euz marh ar person.

³⁸ Ar c'hoarier sarpant eur sarpant a oa eur benveg muzik, evel eun trompill korvigellet e stumm eru sarpant.

1 Heol³⁹ braz alaouret, gand e gurunenn. 1 Heol arhantet. 2 Galir arhant alaouret. 5 Kalir arhant. 1 Sibouer aour krenn. 1 Sibouer braz arhant alaouret. 1 Sibouer arhant. 1 Groaz arhant vraz. 1 Grusifi arhant. 1 Orsel⁴⁰ evid oleo sakr, gand e grogenn arhant. 1 Piñsin arhant. 1 Piñsin hag e sparf arhant. 2 Vured hag eur plad arhant. 1 Hlohig, hag eur plad arhant da gestal.

GWISKAMAÑCHOU SAKR

Gwenn : 3 gouel evid ar Zakramant, meulet ra vezo.

1 wiskamant overn divank evid ar goueliou brasa, enni tunig, dalmatig, pevar chap, hag eur stol.

2 wiskamant overn en o fez evid ar goueliou eil klas, ha da vond d'o heul, tunig, dalmatig, tri chap hag eur stol evid gousperou.

1 wiskamant overn en he fez, heñvel ouz an hini all, med n'he-deus nemed daou chap.

1 pemped gwiskamant all en he fez evid an overn-bred war ar zizun, med heb chap.

9 gwiskamant evid overennou plên ar goueliou.

5 gwiskamant evid overennou plên ar pemdez.

Ruz : 3 gwiskamant overn divank, med unan anezo n'he-deus nemed tri chap.

1 chap evid ar prosesion bihan.

1 chap all disheñvel diouz ar gwiskamañchou all.

5 gwiskamant overn evid overennou plên ar goueliou.

5 evid an overennou plên war ar ar zizun.

Glaz-ruz: 2 wiskamant divank, gand tri chap hepken.

3 evid overennou plên ar goueliou, ha 3 evid ar pemdez.

Glaz: 1 wiskamant en he fez, med gand tri chap hepken.

3 evid an overn blên.

Du: 1 wiskamant en he fez gand 6 chap.

6 gwiskamant evid an overn blên.

Ouspenn: 2 chap ha n'hellont ket bleza lakeet gand re all, bleuniou alaouret warno.

1 chap gwenn evid ar prosesion war ar zizun.

5 gwel pe skerb evid bennoz ar zakramant.

LIENAJ

³⁹ heol : añañsouer.

⁴⁰ Orsel : eur podig, peurliesa en arhant, evid an oleo sakr.

50 gamps plên. — 34 gamps kinklet. — 12 surpiliz. — 60 lienenn-aoter, mad ha fall. — 78 korporal. — 78 pal. — 78 gouriz. — 72 amid.

Sinet: LAPORTE, kure.

Ar beleg sakrist en-doa pevar-hant lur bae ; med evel ma lavaras an aotrou Laporte diwezatoh en eul lizer d'an Ti-Kêr, « ar pevar-hant lur-ze n'oant nag eur zikour evid beva, nag eul leve ; n'oant nemed eun digoll evid an dispignou greet gand al lienaj sakr pa ranked o gwalhi, tremen an houarn tomm warno, hag o feñselia ; eun digoll hag a vez kalz re zister bloaveziou 'zo. »

Er mare-ze (miz Genver 1788), an aotrou Laporte a oe roet dezañ eul leve a iliz; ar henta e oe hag an diweza ivez, rag n'en-devoe morse nemetañ. Al leve-ze oa koumanañchou Kernoaz ha Penfrad e Gwipavaz, kontet mil lur ar bloaz ; med mond a ree da nebeudig a dra peogwir o ferhenn a ranke lavared pe lakaad lavared seiz overn ha kant e chapel Itron Varia ar Reun. - Al lidou a oe greet evid e lakaad en e garg a zo heñvel a-walh ouz ar re a vez greet bremañ evid ar bersoned ; rag lenn a reom war gaier segretour eskopti Leon, eh en em gavas an aotrou Laporte gand eun noter e Gwipavaz hag ez eas da zekreteri chapel Itron Varia ar Reun. Eno, e wiskas eur surpiliz, ha goude beza kemeret dour benniget ez eas er japel ; e-pad eur pennad e chomas stouet dirag ar Zakramant, meulet ra vezo ; goude-ze e pignas ouz an aoter, e tigoras al leor overn, e kanas pedenn gouel an Itron Varia ; diskenn a reas neuze evid mond da zacha war gordenn ar hloh a lakaas da zeni a-daoliou, hag e tistroas d'ar sekreteri. « O veza n'oa den a-eneb, ni, test, or-beus lakeet an aotrou Laporte en e garg, ha kaset da eskopti Leon eur skrid all par da hemañ ». Ya, nemed e Kernoaz, an ti a oa tost da goueza en e boull, hag an aotrou Laporte a rankas staga raktal d'e gempenn evid hen derhel en e zav ; setu perag, er bloavez 1790, pa oe laeret leveou an Iliz, e welom anezañ o kas roll e zispignou da vistri ar Rann-Vro, evid beza paeet ganto ; ouspenn mil lur en-doa dispignet.

E-pad pevar bloaz, an aotrou Laporte a lakeas e oll aket da zerhel e doare sekreteri Sant-Loeiz, a oa ken koant ; rag enni e weled d'an ampoent ar hoataj dero a zo atao bremañ eun dudi evid an daoulagad. Ar pezh labour-ze "aozet flour, linennet dispar ha warnañ eur Hrist kizellet kaer-dreist", a lavar an aotrou de Lorme en e istor Iliz Sant-Loeiz, a oe greet er bloavez 1748 gand an aotrou Bervas, mestr-kizeller e Brest ; koustoud a reas 6000 lur.

Koulskoude, ar beleg-sakrist ne dremenas ket e oll amzer er sekreteri. Goude beza bet boazet da veva a ziavez-ti ha da gaoud skuizder a gorv, p'oa beleg ar gwardou, chom evel-se etre peder moger a deuas da noazoud d'e yehed.

E-touez ar paperiou greet pa oe savet an dereziou dirag an nor-dal e Sant-Loeiz, e kaver liziri bet skrivet gand an aotrou Laporte. E lod anezo e tivenn e wiriou a berhenn war eun ti bihan o-doa c'hoant tud an Ti-Kêr da ziskar evid gelloud sevel an dereziou. E lod all e komz ivez euz e yehed hag e lavar en-deus ar medisin gourhemennet dezañ ober eun dro war varh e-pad eun eurvez bemdez. Goude lein eta, bemdez e laka an dibr war gein e varh (an dibr hag ar westign a vezo gwerzet eul lur ha daou-ugent diwezatoh e gwerzidigez e arreburi - 1793). Gwech, ez a da Gernoaz da weled penaoz ez a al labour en-dro ; gwech, da Zant Mark da weled an aotrou person Per Quemener, unan

euz e vrasa mignoned : kalonou stard an eil hag egile, rag aotrou person Sant Mark a gavo ivez gwelloc'h ober pemp bloaz prizon eged toui. « An troiou-ze a ran bemdez war varh, penaoz bennag e ve an amzer, a ra vad d'am gwad », a lavar an aotrou Laporte, « hag a ro din nerz nevez ».

Hag ousspenn, dre ma veve e-touez e dud, e helle kemered perz e kement gouel a veze greet en e famill. Evel-se e hellas, d'an 22 a viz Gouere 1788, eureuji en iliz Sant-Loeiz unan euz e nizezed, Jann Laporte, merh ar mezeg Loeiz Glaoda, gand mab eur marhadour e ano Per La Vallée.

Lakaad a rankom dindan ho taoulagad skrid an dimezi-mañ, rag diskouez a ra eo gwir ar pez a lavarem diwar-benn galloud ar veleien n'oant na person na kure : evid ober eun eured e rankent kaoud aotre an Ao. Person ; hag ivez abalamour, e traoñ ar skrid-mañ, eun niver braz a dud o-deus lakeet o ano, eun tregont bennag, heb konta an aotrou Laporte.

« D'an 22 a viz Gouere 1788, an aotrou Per-Mari La Vallée, mab minor d'an aotrou Per La Vallée, ha d'an itron Florentina Allard, o chom er barrez-mañ, hag an dimezell Jann-Antonetta-Helena Laporte, merh minorez da Loeiz-Glaoda Laporte, mestr-mezeg, ha da Gatarin ar Masson eet d'an anaon, o chom e Sant-Salver Brest, o-deus en em gemeret an eil egile da bried dirag ar beleg a zin war-lerh hag en-deus, gand aotre an Aotrou Person, o hlevet o rei o asant an eil d'egile, goude eur re embannou greet d'ar zul a-raog ha goude beza bet dispañs euz daou re all digand aotrou 'n Eskob Leon.

A zo bet test ha kred euz a gement-se : an aotrou Laporte, tad d'ar wreg nevez, an aotrou hag an itron Yann-Mari-Loeiz Laporte a Goatriou, breur d'ar wreg nevez, hag ar re o-deus sinet c'hoaz dindan : J. A. Helena Laporte, L. E. Laporte, Le Lay, P. M. La Vallée, Laporte a Goatriou, Fallier, Albert Mari Borgnis-Desbordes, Lebret, G. Arondel, pevar Borgnis-Desbordes all, Anthony, daou Bechenec, Mallet, Le Lay, Penanru, daou Vanden Bendem, ha re all c'hoaz...

LAPORTE, beleg.

Evelato, unan euz ar goueliou kaerra a welas an aotrou Laporte e-pad m'oa sakrist e Sant-Loeiz a oe, heb mar ebed, ar gouel a oe greet pa stagas an ograou braz da hoari evid ar wech kenta er bloaz 1789.

Evid skoazella ar gurusted hag ar ganerien, en iliz Sant-Loeiz n'oa nemed eur “c'hoarier sarplant⁴¹” hag en-doa tri-hant lur ar bloaz, hervez koñchou ar fablik. E chapel Sant-Josef ez eus dastumet hirio kalz a draou koz deuet euz an ilizou ; eno war-laez e heller gweled leoriou braz ar han-plên a veze digoret war al letrou dispar, en arem alaouret, pez-labour an teuzer Leeler, o chom e ru ar Ferronnerie e Pariz, ha greet er bloaz 1759, hervez ar skrid zo warnañ.

Al letrou-ze a oa neuze, evel bremañ, a-dreñv an aoter vraz ; ar “c'hoarier sarplant” gand ar gurusted en-dro dezañ, a en em lakee dirazañ ; hag ar han a veze dudiuz marteze, med a-dra-zur, kalz re skañv evid beza klevet e kement korn euz eun iliz ken braz hag hini Sant-Loeiz. Pell a oa, Brestiz a houlenne eun ograou. Erfin, ar breur Florentin Grimaud, euz manati Karmez Brest, a oe fiziet ennañ gand ar Fablik ober

⁴¹ eur c'hoarier sarplant : (?)

unan ; hag Eozen Collet karget da gizellad ar hoataj tro-war-dro (“Leor ar barrez“, aotrou H. Calvez).

Gouel braz a oe evid kêr a-bez, a gont deom an aotrou de Lorme, en deiz ma oe klevet an ograou evid ar wech kenta, goude beza bet benniget gand an Ao. Floc’h, dirag eur bobl tud, deuet da gemered perz el lidou santel ; bolziou an iliz a dregerne gand o mouez hallouduz. An dud e karg a-bez, gwisket-kaer evel ma vezed en amzer-ze, pennou-braz kêr gand o famillou fardet pinvidig meurbed, an oll gorfou-micher gand o bannielou, a en em vode en iliz, re vihan en devez-se evid degemer eur bobl vraz-dreist a deue a beb tu, hag a bigne dre an dereziou kaer nevez greet er bloaz 1788 gand an aotrou Besnard.

An deiz-se a oe eta eun deiz a levenez dispar : eun dudi ‘oa gweled peurhreet neuze da vad iliz Sant-Loeiz hag e doare da veza konsakret, ar pez a dlee beza greet er bloaz 1791. (Goude-ze e teuas amzer an Dispah hag iliz Sant-Loeiz n'eo bet konsakret nemed d'an 9 a viz Du 1926 gand an aotrou Duparc, Eskob Kemper ha Leon). Ar pilierou koz a zo en-dro d'an aoter vraz hag a oa bet degaset da Vrest euz templ greg-roman Libida, er Cyrenaik, leh ma helle, kantvejou ha kantvejou a-raog, beza gwelet eno kalz a draou kaer ; a dra-zur, ne dremenas ket dindan porched o zempl kenta eur seurt niver a dud a reñk uhel hag a dud ker brudet. E-kichenn ar pennou braz edo dastumet ofiserien skouadrennou Loeiz XVI, a oa bet treh d'on enebourien war vor, an dibab euz an noblañs koz war zao bepred da zivenn ar vro, ar re a oa bet er stourmajou gand Suffren, de Grasse, d'Estaing, Lamotte-Piquet, du Couëdic ; en eur ger, eur vodadeg heb he far a dud a galon hag a-zoare : douget e vijed da zoñjal e c'hoantee, en deiz-se, oll dud a reñk uhel ar porz-mor, ken taer ha ken koant, a-raog beza diskaret da heul ar roue e-unan, en em weled eur wech c'hoaz en o brasa sked.

Siwaz! an devez-se ne deuas war e lerh hini all par dezañ. Bez' e oe c'hoaz deveziou kaer ha kaerroh zoken, med o sked a oa disheñvel. N'oa mui na gwardou war vor gwisket e ruz gand broderez aour, na dimezelled lorhuz gand kabellou uhel ha gwiskamant pinvidig, na bourhizien habask gwisket gand mezer liou kanel ha marellet. En deveziou-ze ne vo gwelet nemed kokardennou livet e doare iskiz, gwazed diskramailh o youhal, tud anvet “sans-culottes“, pigou ganto ; e kador-brezeg Sant-Loeiz an hugunod Yann Bon, “ministr an Aviel zantel“, a nah ar feiz en-deus prezeget gwechall, hag a hwez ar gasoni e kalon an dud ; war Dachenn an Emgann, eo savet skeudenn eur menez greet gand kartoñs livet, (evid tostennaad ouz Robespierre hag e genseurted a oa anvet “La Montagne“); war dachenn ar Hastell, ema ar hillotin a zo dindanni eur zah lien begog livet e ruz, da zegemer gwad an dud dibennet. Ar benveg spontuz-se a gasas beteg c'hweh den warn-ugent d'ar bed all war an heveleb tro, heb ehana! Na pegen skrijuz! na pegen euzuz! Med e-kreiz an deñvalijenn-ze e welom o sevel, gand ar re zo marvet evid o roue, rumm kalz niverusoh ha kalz kaerroh an dud kaloneg a varvas evid o feiz. Beleien hag a oa goulennet diganto toui eneb ar feiz, o-deus lavaret : « nann ». Daoust ha n'eo ket an dra-ze ken kaer hag ar pez a reas ar habiten de la Clocheterie pa ne falvezas ket dezañ diskar e vanniel dirag al lestr saoz? E gwirionez, n'int ket marvet en emgann e-kreiz an tennou kanol ; lod zo bet diskaret a-daoliou pik pe a-daoliou penn-baz evel Glaoda Laporte ; lod all zo marvet war ar chafod evel Yann

Drevez, kure Sant-Salver Brest ; lod all, war listri koz flêriuz ar Rochelle, a zo eet dre uz evel Simon ar Masson, kenvroad ha kenvreur Glaoda Laporte ; ha perag eo marvet ar re-ze oll, nemed abalamour n'eo ket bet falvezet dezo diskar banniel o feiz ?

Ar pezh a ra gened an Iliz en amzeriou kenta, eo ar vantell ruz, bet nezet dezi gand he merzerien. Daoust ha pa dremen an triwehved kantved, Iliz Vro-Hall ne zoug ket ivez war he diuskoad eun heveleb mantell? An Iliz her goar, hag he-deus hen embannet en eur sevel uhelloc'h eged ar goñfesor⁴², uhelloc'h zoken eged ar re anezo a oa eskibien, eul lodenn euz an dud kaloneg-se, daoust d'an darn vuia anezo da veza bet tud a reñk izel. Hag e gwirionez el leoriou sakr, ar verzerien a deu raktal goude an ebestel.

Dre-ze, kristenien or bro a zere outo kaoud anaoudegez vad evito. Abalamour dezo, Iliz Bro-Hall zo chomet stag ouz Iliz Rom, « mamm ha mestrez an oll ilizou ». Dreizo eo chomet stag ouz ar hef hag he deus kavet ennañ ar zeo nerzus en-deus lakeet da zével bleuniou kaer a zantelez, evel Ao. Person Ars ha Thereza ar Mabig Jezuz.

⁴² ar gonfesor : ar re a embann pe a anzañ o feiz.

UNNEGVED PENNAD

**An Dispah e Brest. — Kant den e penn kêr.
Glaoda Laporte a ro e lod-arhant evid sikour ar Vro.**

« Mennoz ar roue, setu al lezenn », a veze lavaret bete neuze e Bro-Hall. Med deuet 'oa an amzer ma'z oa mennoz ar roue nebeud a-walh a dra. En despet dezañ, kannaded an Trede-Stad eet da Bariz evid Breujou ar Vro a-bez, a zisklêrias ez oant eur Vodadenn Vroadel⁴³, hag a zivennas sevel taillou ha na vijent ket bet breuteet hag aotreet ganti. Ha dre-ze e tigre an Dispah. Gwasoh c'hoaz : toui a rejont goude-ze n'en em zispartijent nemed goude beza roet d'ar rouantelez eun diazez ha lezennou nevez (Serment du Jeu de Paume). Mirabeau a respontas groñs d'ar markiz Dreux-Brezé deuet da gemenn dezo en em zispartia ; ha d'ar 17 a viz Gouere 1789, ar Bastill, ar prizon a oa evel ar merk euz galloud divent ar rouanez, a gouezas etre daouarn an dispaherien.

E Brest, ar mêt 'oa an aotrou Branda. Pa oe anavezet an darvoudou tremenet e Pariz d'ar 14 a viz Gouere, an dud e kêr a stagas ar gwad da vervi en o gwazied ; ofiserien ha soudarded, noblañs ha bourhizien, a zavas trouz hag emgann etrezo. An dud dister e-touez ar bobl, netra dezo da goll, a gavas 'oa deuet o zro hag a skignas ar spont dre gêr. Lakeet nehet, ar re a oa e penn ar zoudarded a glaskas mired an urz vad e-touez an dud ; ar brud a redas zoken e vije lakeet kanoliou e penn ar ruiou evid tenna war gêriz. Raktal e oe savet eur Gward Broadel, a houlennas goude-ze digand ar zoudarded hag ar vartoloded en em unani ganto ; ha d'an 28 a viz Gouere, eur vandenn anezo a zigoras doriou an Ti-Kêr dre nerz hag a yeas ennañ en eur youhal. Evid ober e-giz Pariz, e stagjont d'en em guzulia ha kerkent e oe anvet eur houarnamant : kant den a oe dibabet en he fenn evid beza kuzul braz ar Gomun. Bez' oa ennañ 19 euz an dud a oa e karg en Ti-Kêr, 21 dilenner, 51 dibabet er horvou-micher, 9 hannad euz an arme (4 zoudard ha 5 martolod). Kenta tra a glaskas ar re-mañ eo kemered skwer penn-da-benn diouz paotred Pariz ; med ne deujont a-benn, a lavar Levot, nemed da zreveza eun tamm ar Vodadenn Vroadel, en eur embann e oa « fallagr, trubard d'e vro, ha da veza lakeet d'ar maro, kement hini a glaskfe kaoud abeg e komzou hag e oberou ar guzulieren. » Kêr a oe gouarnet e-pad 8 miz gand ar ganfarted-ze.

An higenn wasa er Huzul nevez 'oa eur grefier martolod, Siviniant e ano. Eet e oa da gaoud e vestr, rener braz an dud a vor, an aotrou d'Hector, hag an ofiserien, evid gourhemenn dezo, "lakizien ar roue m'az oant", emezañ, teurel o gwiskamant a oa merk ar sklavourien. Tremene a reas dre gazarniou ar zoudarded evid o alia da zougen ar hokardennou a dri liou, "skeudenn o eürusted da zond". An aotrou d'Hector, gand aon e vije krogou, hag evid mired eun droug bennag da erruoud, a gemeras ar gokardenn hag a lakaas e ofiserien da ober gward er porz. D'an 31 a viz Gouere e reas zoken le d'en em unani gand tud ar hêriou all a oa evid an nevezenti ; hag ar muzik a oe lakeet da zeni ar zon nevez tennet euz ar pez c'hoari "Lucile"⁴⁴ (E pe leh e vefed

⁴³ Assemblée Nationale

⁴⁴ Lucile : eur pezh-c'hoari.

gwelloh...) a oa da veza son ar vro, abaoe m'oa bet youhet dirag Loeiz XVI, en deiz ma oe kemeret ar Bastill.

Ar hant den a zo mistri kêr. Reiza a reont ar Gward Broadel a gasont da 6.000 den ; gourhemenn a reont ivez e vo roet ar galoñsou ennañ d'ar muia moueziou. Eno ar hant den a oe tost dezo mond d'an traoñ, rag gwiskamañchou skeduz an ofiserien hag ar plañson lugernuz a zougent war o skoaz a ree avi da veur a hini. Evelato an ofiserien a oe dibabet a zalhas mad, hag a viras ouz an dizurz.

An arme nevez a vanke dezi taboulinou ha bannielou. Evid o faea, an Itron Siviniant a reas eur gest, ha d'ar henta a viz Gwengolo, e roas "euz a-berz mammou hag intañvezed Brest" an arhant a oa bet dastumet.

Ar plahed yaouank n'hellent ket ober nebeutoh eged o mammou ; en em gleved a rejont evid kinnig eur banniel da baotred yaouank ar vrigadenn skañv. O weled ar mammou hag ar plahed yaouank ken douget evid ar zoudarded, an tadou hag ar baotred yaouank a zoñjas sevel gwerziou en o enor : ar gwerziou-ze avad, hervez Levot, a ziskoueze muioh a garantez evid ar vro hag heh arme nevez eged a houiziegez er varzoniez. Gwelloh a reas aotrou Person Sant-Loeiz, d'an 13 a viz Gwengolo, pa oe pedet da venniga ar bannielou, en eur brezeg ar peoh hag en eur rei da gleved mouez ar skiant vad. Amzer gollet! Ar Hant den a reas an neuz da estlammi en eur gleved e aliou mad.

Goude ar 14 a viz Gouere e tegouezas ar 4 a Eost. Eun nozvez, kannaded ar Vodadenn Vroadel e Pariz, evel pa vije eet o fenn diganto, a dorras gwiriou an noblañs, an deog (pe an degved, dleet d'an Iliz), gwiriou ar horvou-micher. En eur gleved kement-se, pep hini a zoñjas oa dizle e-keñver an oll. Paea taillou a oa eur gefridi ha n'oa mui anavezet. Med allaz! a-raog m'oa tremenet miz Eost, Necker, ministr an arhant, a roas da gleved son an dienez. Ar Vodadenn, bet greet evid skañvaad beh an taillou, o greskas kalz pounnerroh eged a-raog (6 a viz Here 1789). Euz ar pezh a deue dezañ a hounidou pe a leve dreist pevar-hant lur, pep hini en-doa da rei ar bevare ; ouspenn e tleed rei 2 hanter dre gant euz talvoudegez an traou arhant. An taillou-ze a oe roet dezo an ano koant a "zonezon d'ar vro". Pep hini a oa eta pedet da zisklêria e leve hag e hounidou ha diou an dra-ze e verked dezañ ar pezh en-doa da baea.

Ar veleien a oe gand ar re genta o senti ouz al lezenn nevez ; war gaiet Diellou an Ti-Kêr, anvet "Don patriotique", e lenner ar homzou-mañ :

« D'an 29 a viz du 1789, me Glaoda-Anton-Raoul Laporte, hag a zin amañ war-lerh, a lavar eo e gwirionez 451 lur ar gont am-beus da rei evid ezommou ar vro hervez ar gemennadurez douget, gand ar Vodadenn Vroadel d'ar 6 a viz Here 1789, diwar-benn an taillou da zevel evid sikour ar vro. - Er gont-se ema an 2 hanter dre gant euz va arhanterez.

En em garga a ran da baea ar 451 lur e teir gwech a-raog an trede termen merket gand an artikl X euz lezenn ar Vodadenn Vroadel. Ne roan galloud da zen da gemered va lod, ma ve eun devez bennag restaolet an arhant kinniget d'ar vro, hervez an artikl XVI euz lezenn ar Vodadenn Vroadel.

LAPORTE, beleg. »

D'ar henta a viz Kerzu, an aotrou Floc'h, neuze Person ar barrez, a lakae e ano evid paea 600 lur ; d'an 2, an aotrou de La Rue, person Rekourañs, evid hanter-kant skoed ; an aotrou Pierel, kure, evid 200 lur..., an aotrou d'Hector evid 10.200 lur.

D'ar 14 euz an heveleb miz, ar Vodadenn Vroadel a hourhemennas lakaad urz vad en tiez-kêr, hag a roas gwir da voti d'ar re a roe evid taillou talvoudegez tri devez labour. An urz-se a oe aotreet gand ar roue d'an 28 a viz Kerzu. Ar Hant den a rankas neuze plega d'al lezenn, hag o galloud a gouezas diganto, pa oe dibabet kuzulierien an Ti-Kêr, hervez al lezenn nevez. E Brest, a-raog staga da zibab ar guzulierien e oe anvet ar mêt. War 1.554 mouez, an aotrou Malmanche en-devoe 996 hag a oe anvet mêt a-eneb d'an aotrou Duplessis, en-devoa 558. En devez-se ivez, an aotrou Cuvellier a oe anvet prokuler-siñdig hag an aotrou Maret da vond en e leh pa deuje eun dra-bennag d'hen diarbenn da ober e labour. D'an 9 a viz Meurz, e oe anvet 14 kuzulier evid an Ti-Kêr ; en o zouez edo an aotrou Bechennec, beleg e Sant-Loeiz. D'ar 16, e oe adarre da rei ar moueziou evid dibab tregont euz ar pennou brasa, (ar re-ze a helle beza galvet da rei o ali, ha sikour evel-se ar guzulierien da reiza kêr ervad). An aotrou Floc'h, person Sant-Loeiz, a oe e-touez ar re anvet. Pep devez dilennerez a echue dre youhadennou a joa, troiou-bale, muzik, bole kleier ha Te Deum.

D'an 21, gouel braz e kêr en enor d'ar mêt o kregi en e garg. Evelato, en-dro-mañ ar gouel ne dremen mui en iliz, med war Dachenn ar Hastell. Savet 'oa eno eun aoter, karre war beb lehed ⁴⁵; ha n'oa war he zro nemed eur groaz ha diou houlaouenn o tevi ; setu aze doare an aoteriou a halved neuze : "aoteriou ar vro". Dirag an aoter ez oa eiz hordenn goafou ha war bep hini eur boned ruz, merk ar frankiz. Da 9 eur diouz ar mintin, etre ar gwardou reñket a beb tu a-hed an hent, azaleg an ti kêr, e teu an dud a gemer perz er gouel. Er penn kenta ema beleien an diou barrez ; war-lerh : archerien war varh, ha goude-ze ar mêt, kuzulierien an Ti-Kêr, ar pennou-braz hag e-leiz a gêriz. Setu-i a-zav dirag an aoter. An aotrou Floc'h a ra eur brezegenn d'ar mêt nevez ha goude-ze e stag gand ar Veni Creator. Ar muzik a ya en-dro hag ar hanoliou a vez klevet o krozal. An aotrou person a lavar eun overn blên, ha goude an aviel diweza, e laka al leor overn war eun daol. An aotrou Malmanche a dosta, hag e zorn astennet war al leor santel, e sao e vouez da doui al le gourhemennet gand ar Vodadenn Vroadel. Pa baouezas, kanoliou, kleier ha taboulinou, a reas trouz ; ha neuze pep kuzulier an Ti-Kêr a deuas d'e dro da zavel e zorn war al leor santel ha da doui evel ar mêt. Pa oe echu ganto, an aotrou Person a voulhas an Te Deum ; hag ar han a gendalhas, skoazellet gand muzikou kement rummad soudarded a oa eno. Mouez pounner ar hanoliou a oe klevet adarre, hag evid peurober ar gouel, ar zoudarded a oe lakeet da dremen a-reñkajou, kinklet en o haerra.

⁴⁵ Breujou Olleg Bro-Hall : Les Etats Généraux.

DAOUZEGVED PENNAD

An Dispah o tivenn an Tadou Jezuisted

Abaoe ar 27 a viz Even 1789, Breujou Olleg Bro-Hall a oa d'an traoñ ; deuet 'oant da veza an "Assemblée Constituante", da lavared eo e kemerent ar garg da adsevel ar vro war eun diazez nevez, ha dre-ze, gwir da zougen lezennou. Enni ez oa "filozofed" hag "huñvreerien" a beb seurt, foug e braz enno o weled an traou o vond ken brao en-dro er penn kenta. Broudet gand kazetennou ha tud an Dispah, ar vodadenn nevez⁴⁶ a en em lakeas da aoza lezennou, noz-deiz koulz lavared, hag a-dreuz peurliesas. Madou an ilizou, an dud a Iliz hag ar pez a zell outo, setu aze gand petra 'oant touellet, hag e hellit kredi n'eo ket evid klask ober vad dezo. Klask a reent dreist-oll sevel e Bro-Hall eun Iliz distag diouz an Tad Santel ar Pab⁴⁷. D'ar 14 a viz Eost, ar gwir d'an deog a oe lamet digand an Iliz, hag ivez gwiriou all he-doa beteg eno ; d'an 12 a viz Du, madou an ilizou a oe disklêriet madou ar vro, hag e miz C'hwevrer 1790, an dispaherien a lakaas en o fenn e vije mad marteze diskar an urziou meneh.

Ne jomjont ket pell da varhata ganto. Ar vodadenn n'he-devoe truez ouz nikun anezo : oll e rankent mond d'an traoñ, oll nemed unan, ha pehini ?... Urz an Tadou Jezuisted ; piou en-dije kredet !... Gwir eo, diskaret oa dija. Evelkent eo souezuz gweled pegement edo e grad-vad an dispaherien.

« Kalz 'zo bet gwallgaset gand ar houarnamant koz, a lavare Grégoire d'an 19 a viz C'hwevrer, ha, dreist ar re all, eun urz brudet meurbed, hini an Tadou Jezuisted ; roit dezo bremañ perz en ho madelez ha dihaouit-i euz ar boan o-deus bet da houzañv.

An dud reuzeudig-se, a lavar d'e dro ar hannad Lapie, a zo bet gwasket, n'eo ket avad abalamour d'ar wirionez na da vad ar vro, med abalamour ne blijent ket da eur rummad tud o-doa kasoni outo, hag a zo en em veñjet outo en eun doare kriz."

An Hugunod Barnave a embanne d'e dro : « Kenta tra a dle eur houarnamant nevez da ober eo dihaoui ar re zo bet gwasket gand eur houarnamant direiz ; d'am zoñj eo mad e ve adsavet urz an Tadou Jezuisted. »

« Ar Jezuisted, a lavar c'hoaz de Montesquiou, o-deus gwir e vefeh mad outo ; ne viot ket didruez e-keñver Tadou ken brudet a zo bet meur a hini ahanoh skoliet ganto ; ouz an dud reuzeudig-se ez eus bet marteze eun dra-bennag da damall dezo, med ez int, a dra zur, en eur stad reuzeudig... »

Setu perag, ar Vodadenn Genreizeg⁴⁸ a-bez, koulz lavared, a embannas 'oa didamall an Tadou Jezuisted, a aotreas adarre an Urz, hag he hemeras dindan he skoazell.

Urz an Tadou Jezuisted a oa bet dismantret gand Rom ; o veza m'oant bugale sentuz ouz an Iliz, an Tadou n'hellent adsevel o urz nemed gand aotre On Tad Santel ar Pab. Daoust hag eun tammig fiziañs da weled adarre an urz en he sav e ziwanas e kalon Glaoda Laporte hag e genvreudeur ? N'ouzom ket. Hag ouspenn, en desped d'ar skoazell a roe dezo tud ar Vodadenn Genreizeg, ar re-mañ o-divije abred goulennet ivez diganto,

⁴⁶ La Constituante

⁴⁷ eun Iliz distag diouz an Tad Santel ar Pab : Constitution Civile du Clergé.

⁴⁸ La Constituante

evel digand ar veleien all, plega d'al lezennou direiz 'oant dare da aoza evid gwaska an Iliz e Bro-Hall ; hen goulenn a rejont zoken groñs diwezatoh ; hag e oent ken didruez outo hag ouz ar re all ; ar pez a hoarvezas gand Glaoda Laporte hen diskouez deom.

Evelato, e-touez an urziou euz an amzer-ze, hini an Tadou Jezuisted hepken a blijas d'ar re a anver "gourdadou braz an amzer nevez", hag a oe aotreet ganto. Red mad eo degas soñj a gement-se, rag o bugale vihan, en on amzer, e vez lavaret o-deus hen ankounac'haet a-grenn.

TRIZEGVED PENNAD

Glaoda Laporte, Kure Sant-Loeiz

E miz Ebrel 1790, an aotrou Picrel, kure Sant-Loeiz, a oe anvet person e Gwipavaz ; d'an 30 euz ar miz, e sine war gaierou ar barrez : Picrel, person Gwipavaz. Ar hure a veze anvet gand an aotrou 'n Eskob. Aliez person ar barrez a veze goulennet e ali digantañ, hag aliez ivez an aotrou 'n Eskob hen heulie. Evelato ma ne blijle ket dezañ an hini kinniget gand an aotrou person, e helle eñvel unan all. Pa'z eas an aotrou Picrel d'e barrez, aotrou person Sant-Loeiz, an aotrou Floc'h, a skrivas eta d'an aotrou 'n Eskob de La Marche evid goulenn da gure unan pe unan euz ar veleien a roe skoazell dezañ en e barrez. Piou a houlennas ? N'ouzom ket. Kredi a reom hepken e fazias an aotrou 'n Eskob, en eur gemered ano unan evid ano eun all.

Hag e gwirionez, er mare-ze, en eskopti Leon, ez oa daou veleg, anvet o-daou : Simon ar Masson ; unan a oa kovesour e Sant-Loeiz, ha genidig euz a Vrest, hag egile kure Lanhouarne. Pa oe anavezet piou a oa anvet, ar barrezioniz a yeas e kounnar ; koulskoude, n'oa ket ezomm euz kement-mañ, rag an dud a oa eet dija o fenn diganto en eur glevet petra a dremene e Pariz.

D'ar 15 a viz mae 1790, e Kuzul braz ar Gomun, ar prokuler a reas eur brezegenn hag a ziskouez deom penaoz oa troet ar sperejou en amzer-ze : « Aotrounez, emezañ, e-pad ma 'ma ar Vodadenn Vroadel o kemered kement a boan da ziswrienna gwall hiziou an amzer goz, daoust ha ni a en em roio da gousked hag a jomo kroaziet on divreh e-pad ma 'ma an dud a Iliz o klask lakaad nevezentiou direiz da staga en on touez ?

Her gouzoud a rit, aotrounez, diou ouenn gizioù 'zo : ar re vad hag ar re fall ; ar re vad hervez reolennoù ar feiz, lezennoù ar vro, hag an deverioù e-keñver ar vro, gizioù hag o-deus plijet d'ar Poblou abalamour ma savent diwar ar wirionez ha m'oant bet greet evid mad an oll. A-viskoaz int bet kemeret evid traou sakr hag o-deus bet kement a nerz hag al lezennoù.

Ar gizioù fall avad, savet diwar ar gaou hag ar fallagriez, ha maget gand an nerz, ar vuaneged ha galloud an dudjentil, eo ar re zo gouest da douella an dud eün hag a ra fae war al lezenn, war digarez m'eo al lezenn 'eneb ar relijion.

Goude beza diskouezet deoh ar hemm a zo etre ar gizioù-ze, va laoskit, Aotrounez, da lavared deoh petra 'zo bet greet euz ar gizioù mad en devezioù-mañ ; eun enor eo din hel lavared deoh.

Eur wirionez eo, ha ne gavin den d'am dislavared, en-deus bet aotrou Person Brest a-oll-viskoaz ar gwir da zibab an hini a blijde dezañ ar muia evid beza kure e Sant-Loeiz, goude beza bet evelato grad-vad Eskob Leon ; ha ker gwir all eo, eo bet atao ar hiz da ober an dibab-se e-touez beleien Brest hebmuiken. Siwaz! pep tra 'vez taget gand an amzer, ha dre-ze n'eus chomet euz e zilerh merk anad ebed euz ar pez a lavaran ; hag ar re gosa ahanom n'o-deus dalhet eñvor nemed euz an amzer m'oa an aotrou Desfontaines-Le Moygne, person ar barrez, eur beleg brestad hag a zo maro war-dro tri-ugent vloaz 'zo. Peogwir n'hellom ket pignad uheloh e lignez kureed Brest, gwelom neuze pere o-deus bet ar garg an eil goude egile war-lerh an aotrou-ze.

Goude an aotrou Lemoyne, e teuas an aotrou Perrot, eur beleg ha n'oa nemed meuleudi da ober anezañ. Hag e teuas war e lersh an aotrou De La Rue, bet anvet goude-ze person e Sant-Salver ; hag e teuas an aotrou Mocaer, bremañ person e Lambezelleg. Evel a welit, oll gureed Brest a zo bet dibabet e-touez beleien Sant-Loeiz, hag ar hiz da bellaad atao diouz ar garg-se ar veleien n'oant ket euz Brest a zo bet miret bepred, abalamour m'oa kavet mad ha talvoudeg d'an oll.

Evid lavared ar wirionez, pa zoñjer e mad an Iliz, daoust piou a hell anaoud gwelloh gouliou an eneou hag o fare buannoh eged eur beleg ganet hag o poania e-unan er barrez, gouest eta da anaoud buhez pep hini er famillou.

Ha pa zoñjer e mad an dud, daoust piou zo gouest da anaoud gwelloh kleñvejou ha trubuilhou or breudeur eged eur beleg euz ar vro. Pa vez galvet da vond d'o gweled evid o frealzi hag o diboania, daoust ne vo ket degemeret gwelloh ganto ? Hag ar re binvidig, daoust ne vezint ket laouennoh o rei da eun den, hag a anavezont mad, an aluzenn evid ar beorien geiz ? Daoust hag eur beleg, doujet abalamour d'e furnez, hag a anavez mad ezommou disheñvel ar famillou, ne vo ket êsoh dezañ mouga an trouz e-touez an dud, terri ar gasoni hag an droug etrezo, lakaad ar re zo dizunanet da veza adarre mignoned wirion, pellaad an droukrañs ha lakaad ar peoh da ren ? Setu perag kureed Brest zo bet bepred anavezet o gouiziegez hag o-deus bet goude-ze parreziou euz ar re wella.

Evid doare, an aotrou de La Marche eo a deue dezañ terri ar hiz vad-se. Glaharet en-deus beleien Sant-Loeiz en eur eñvel eur beleg digunvez en eur garg hag a deue dre wir da unan pe unan anezo. Gloazet int bet, rag soñjal o-deus greet ez oa marteze difiziañs anezo pe abalamour d'o buhez, hag o buhez a zo koulskoude didamall, hag a skwer vad zoken, pe abalamour d'o helennadurez, hag a zo ivez yah ha sklêr. Beleien ar parreziou all o-do ivez tro da zoñjal eo evid unan pe unan deuz an daou abeg-se eo c'hoarvezet ganto ar pez a zo. Ha kêr a-bez a zo chomet mantret o weled an aotrou 'n Eskob o vond a-eneb eur hiz vad ha fur evid ober eun dra direiz ha displeal.

Eur wech all c'hoaz, beleien Brest ha Jeneral ar barrez o-deus bet savet klemm diwarbenn ar reñk a gemer ar gureed er heur pe er prosesionou. Goulenn a reont e kemerfent o reñk hervez o oad belegiaj ; ar hiz-se a vez heuliet e pep leh nemed amañ.

Plijet ganeoh, Aotrounez, evesaad petra 'zo mad da ober. Ho furnez hag ho lealded ho sklêrijenno da rei an urziou a zo red evid na vo mui, en amzer da zond, klasket lemel o gwiriou digand beleien Sant-Loeiz. »

Med evid doare, n'oa bet en oll abadenn-ze nemed eur fazi a-berz sekretour an eskopti ; rag goude beza bet eul lizer digand aotrou Person Sant-Loeiz, an aotrou 'n Eskob de La Marche a skrivias buan da lavared eo Simon ar Masson, beleg e Sant-Loeiz eo en-doa anvet. Ar hure nevez a oa diagent kure en iliz-treo ar Seiz-Sant ; daou vloaz hag hanter-kant e oa, eiz vloaz war-nugent belegiaj, hag abaoe m'oa beleget oa stag ouz parrez Sant-Loeiz. Eur beleg oa euz ar re wella : eñ, kennebeud, ne zento ket ouz al lezennou greet gand ar houarnamant evid ar veleien. Abalamour da ze, e vezo harluet hag e varvo gand an dienez, d'an 9 a viz C'hwevrer 1791, war listri koz La Rochelle. Med pa oe anvet kure, en-doa poan daoulagad hag a-viskoaz 'oa berwelet.

O veza m'oa dreist-oll e karg eur hure mond da weled ar re glañv en noz, n'en em gavas ket kreñv a-walh evid al labour-ze, hag e pedas an Aotrou 'n Eskob da lemel ar beh diwar e ziouskoaz ha da eñvel en e leh unan all kreñvoh.

Koulskoude en eur eñvel anezañ er garg-se an Aotrou 'n Eskob en-doa heuliet ar hiz. Kuzulierien Ti-Kêr n'o-doa mui leh da glemm ; med skriva rejont evelato d'an eskopti evid goulenn adarre heuill ar hiz pa vije anvet eur hure all e leh an aotrou Masson.

Brest, d'ar 27 a viz Mae 1790.

Aotrou 'n Eskob.

Plijadur on-deus bet o klevet 'oa anvet an aotrou Masson kure e Sant-Loeiz. Karet eo gand e genvroiz ha plijet en-dije dezo. Siwaz! oajet (ouspenn hanter-kant vloaz en-deus) ha berrwelet eo, daou abeg hag o-deus miret outañ kemered ar garg. A-hend-all n'oa nikun ken barreg hag eñ da gregi enni.

Parrez Sant-Loeiz, braz evel ma'z eo, ha tud enni e-leiz, n'hell ket chom pell heb kure ; kalz labour 'zo, ha tenn eo ouspenn. Brestiz a welfe gand plijadur eñvel kure en o farrez eur henvroad yaouank bennag.

Ho pedi a reom eta en o ano hag en on ano on-unan da rei deom unan pe unan euz ar veleien 'zo bremañ e Brest. »

An Ti-Kêr a bedas an aotrou Floc'h, hag an dra-mañ n'ema ket el lizer, da houlenn digand an aotrou 'n Eskob eñvel kure an aotrou Laligne, eur beleg a spered, hag ouspenn e kreiz e nerz (43 bloaz). War gainerou an aotrou 'n Eskob de La Marche eo douget euz ar henta klas, nemed e klask re ar hargou uhel. Marteze an aotrou 'n Eskob en-doa disfiziañs anezañ, pe a anaveze an troidellou a ree evid lakaad hen eñvel ? Ar pezh 'zo sur eo, n'eo ket eñ a oe anvet ; rag d'ar henta a viz Even 1790 eo d'an aotrou Glaoda Laporte e oe roet ar garg.

En-dro-mañ, kuzulierien Ti-Kêr n'hellont ket en em glemm ; ar hure nevez zo eur Brestad, unan euz o beleien ; med Laporte en-deus ouspenn hanter-kant vloaz ha n'eo ket eñ o-doa c'hoant da gaoud ; ha dre-ze e kouezas o meudig en o dorn. Er mare-ze ar Vodadenn Reizeg a oa oh aoza reolennou nevez evid ar veleien. Er parrezioù, n'e anavezer mui nemed kureed ha vikeled : mestr ar barrez 'zo anvet kure (evel bremañ ar bersoned kanton 'zo anvet "Monsieur le Curé"), hag e skoazellourien oll 'zo anvet vikeled (anvet ganeom bremañ : "kureed, an aotrou kure").

An aotrou Laligne a oe mall gantañ sina war gainerou an iliz, vikel e Sant-Loeiz, e-pad ma 'ma kuzulierien an Ti-Kêr o skriva d'ar gannaded kaset ganto da Bariz : « Al lezenn a zell ouz anioù ar bersoned hag ar gureed a zo diêz da heul er vro-mañ, dreist-oll evid an dud diwar ar mêz. An ano a "recteur" a roont d'an hini ho-peus c'hoant eñvel "curé", hag e anvont "curé" an hini ho-peus c'hoant a ve anvet "vicaire". Ha ne gavfeh ket e ve mad e tivennfe ar Vodadenn Vroadel ober implij e Breiz euz ar ger "recteur" hag e rofe urz da heñvel ar beleg 'zo e penn ar barrez "curé" hag ar re all "vicaires" evel ma vez greet e parrezioù all ar rouantelez ? » Hag evid lakaad an oll heñvel, kuzulierien an Ti-Kêr a bedas an oll veleien a oa o skoazella ar bersoned er parrezioù, da zina ha da

lakaad rei dezo an ano a “vikel”. Evel-se, Glaoda Laporte a oe ar vikel diweza anvet e galleg : “curé” Sant-Loeiz.

PEVARZEGVED PENNAD

**Gouel an Unvaniez e Brest
An Ti-Kêr eneb an aotrou 'n Eskob
An dizurz e kêr**

Kêr Vrest a aoze pep tra evid lida ar bevarzegved devez a viz Gouere, deuet da veza gouel an Unvaniez. Aoter ar Vamm-Vro, bet savet en enor d'ar Mêr ha d'e Guzulierien, en devez m'o-doa kroget en o harg, a oa savet adarre war Dachenn ar Hastell ha kuzul an Ti-Kêr a houlennas eun overn eno, deiz ar gouel. E-pad an amzer-ze, ar Vodadenn Reizeg a beurhvae al lezennou nevez eneb an dud a Iliz ; ar gannaded a oe galvet zoken da rei o mouez evid ar wech diweza, d'an 12 a viz Gouere. An Eskibien a oa war-hed abaoe an devez kenta m'oa staget ar gannaded gand al lezennou. An ano "Monseigneur" a oa bet lamet diganto, d'an 23 a viz Even. Med n'eo ket gand an dra-ze 'oant nehet. Distaga Iliz Vro-Hall diouz Rom eo a glasked dreist-oll, evid ober anezi eun Iliz diouz dorn ar houarnanant. Eskibien evezieg ha stard en o feiz evel ma'z oant, lavaret o-doa dija : "Non possumus", da lavared eo : "n'hellom ket senti ouz eun heveleb lezenn". Ha setu kuzulierien an Ti-Kêr hag i lakaad en o fenn e vije dleet toui da zerhel stard d'al lezenn nevez, a oa enni koulskoude meur a dra eneb ar feiz hag an Iliz ; ha ne vije netra gwelloc'h eged ober al le war an aoter m'oa da lavared an overn warni.

Aotrou 'n Eskob Leon a gasas eun urz d'e bersoned evid divenn outo lavared an overn er-mêz eus an ilizou da-geñver ar gouel-ze. Kuzulierien an Ti-Kêr a houlennas terri an divenn-ze evid Brest, hag a lakaas aotrou Person Sant-Loeiz, a oa unan euz ar pennou braz, da zina ar goulenn en-doa da veza kaset d'an aotrou 'n Eskob. Setu amañ ar respont groñs en-devoe ar paour-kêz Person digand e Eskob :

Leon, d'an 9 a viz Gouere 1790.

Aotrou Person,

« A-dra-zur, ne anavezit netra el lezenn nevez 'zo greet evid gwaska an Iliz, peogwir e kav deoh e hellan rei va aotre da ober eun dra hag a ve da zikour al lezenn nevez da gregi. Al lezenn-ze a zo heretik, ha klask a ra ober en Iliz eur chism euz ar re wasa. Ober le a zo eun ober a zevosion e-keñver Doue, hogen ober le evel ma houlenner diganeom a zo mond a-grenn eneb Doue hag ar feiz. Hag eur beleg bennag a ve kavet d'hen ober ? Al lizer a skrivan d'ar bersoned hag a gavoh gand an hini a skrivan deoh, a zigoro deoh ho taoulagad. Va glaharet ho-peus en eur zina al lizer 'zo bet skrivet din. Gouzoud a ran pegement e tisplijo an divenn am-beus greet, daoust m'eo hervez al lealded ; en despet d'an dra-ze, e fell din e ve miret.

J- F. Eskob Leon. »

Al lizer all-mañ a skrive an aotrou 'n Eskob, war an heveleb tro, da Guzulierien an Ti-Kêr.:

Aotrounez,

« Pres am-eus bet, ha pres am-bo bepred da ober ar pez a blij hag a blijjo goulenn diganen kêr-Vrest hag he renerien, keit ha ma ne houlennint diganen netra eneb va houstiañs. Gwir eo, aotreet em-boas ar pez ho-poa goulennet diganen pa oe lakeet e karg ar mêr hag e guzulieren ; med allaz ! abaoe an amzer-ze, an traou n'int ken heñvel ! N'eus nikun hag a garfe muioh egedon ar frankiz edod neuze o klask diazeza ; na nikun muioh enebour d'ar gwall gizioù a glasked teurel d'an traoñ. Neuze, galloud an douar a zouge lezennou evid ren mad traou an douar.

Hirio, an heveleb galloud, heb beza en em glevet gand pennou an Iliz, a glask dougen lezennou evid an Iliz heh-unan, rei evel ma kar, ha muzulia o galloud d'an Arheskibien, d'an Eskibien ha d'ar Bersoned, terri an ereou a zalh oll vinistred an Iliz katolik stag ouz ar penn ; hag an oll draou-ze 'zo kemennet dindan an ano a lezenn evid an dud a Iliz, dezi da veza, war eun heveleb tro, unan euz lezennou diazez ar Vro.

Ma ne ve ano nemed da lakaad ar zoudarded, karget da vired ar vro eneb enebourien an diabarz, d'en em unani gand ar re zo karget d'he mired eneb re an diavêz, evid startaad ar peoh, kreski ar frankiz, divenn ar madou hag an dud ; ma ve leh hepken da lakaad tud ar vro d'en em gared muioh-mui, e ve eur blijadur evidon beza va-unan ganeoh e kement gouel a rit evid enori Doue. Siwaz ! n'eo ket an dra-ze 'zo c'hoant da ober. Ar pez a glasker eo, ober le d'en em unani evid derhel en he sav eul lezenn hag a zo penn da-benn eneb d'an Iliz, en eur rei dezi eun diazez disheñvel diouz an hini he-deus bet digand Jezuz-Krist.

Hen lavared a ran deoh, n'hellan e doare ebed kemered perz el le-ze An Iliz n'hell ket fazia pa gelenn war gwirionezioù ar feiz, pa hourhemenn petra da ober ha pa gemenn ar pez zo red evid mired ar peoh hag an urz vad e-touez ar gristenien. D'an Eskibien hepken e teu barn ha mired an oll draou-ze.

Abeg am-eus eta da zinah ouzoh ho koulenn ha kaved mad hen rei deoh da anaoud ; ne ven ket dirag ho taoulagad eun diwaller mad ha n'hellfen nemed beza disprizet ganeoh ma lakfen dindan va zreid va houstiañs ha va dever, gand ar c'hoant da blijoud deoh. Ha pa ne vije netra a-zioh traou an douar-mañ o tougen ahanon da ober va dever, ar c'hoant da veza prizet ganeoh am lakfe d'hen ober.

Me a zo, gand eur garantez leun a zoujañs, ho servicher leal.

Yann Frañsez, Eskob Leon. »

En despet d'an dra-ze, en Ti-Kêr e fell dezo kaoud an overn war aoter ar Vamm-Vro. Mestr ar Gward Broadel a deu d'e dro da aspedi an aotrou Person da zelaou o goulenn. An aotrou Floc'h a skriv d'an ofiser-ze, d'an 12 a viz Gouere :

« Aotrou,

An Aotrounez a zo e Ti-Kêr a hell lavared d'ar Gward Broadel e Brest, em-beus greet ar pez a heller, a-unan ganto, evid kaoud digand va Eskob aotre da lavared pe da lakaad

lavared an overn war an aoter savet dirag ar Hastell. O veza n'em-beus ket bet va goulenn, n'hellan ket heb dizenti ha gwasoh c'hoaz heb pehi, lavared an overn-ze. N'em-beus gwir ebed da zevel aoteriou ; an Iliz n'he-deus ket roet ar galloud-se din e-touez ar re all am-beus bet diganti. Ar c'hwehved artikl euz Reolennoù an eskopti a lam, e-pad eiz devez, e halloud digand kement beleg a gredfe lavared an overn war eun aoter, a-raog beza bet aotreet d'hen ober gand an aotrou 'n Eskob.

Peogwir n'hellan ket lavared an overn-ze va-unan heb displeijoud da Zoue, abalamour d'an doujañs ha d'ar zentidigez a dlean d'an aotrou 'n Eskob abaoe ar gouestl am-beus greet dirag an aoteriou, n'hellan ket muioh rei aotre da eun all d'he lavared, heb kaoud perz va-unan er pehed a ve greet gantañ. Re e karan an Iliz ha va farrezioniz evid kredi o-defe c'hoant d'am gweled oh ober eur pehed braz.

Olier FLOC'H, Person. »

Koulskoude, d'an 13, diouz an abardaez, Kuzulierien an Ti-Kêr a zo laouen-braz. Eur paour-kêz beleg a bevar-ugent vloaz a zo bet gellet da douella, eur beleg ha n'eo bet morse aotreet evid koves : an aotrou Alexis Lamotte en-deus roet e asant da overenna evid ar gouel a gomzer kement anezañ.

« Klasket or-bije en aner e-touez oll veleien on diou barrez, a skrivas d'ar 16 a viz Gouere sekretour kuzul an Ti-Kêr da gannaded Brest e Pariz, eur beleg da lavared an overn war aoter ar Vamm-Vro, ha kana an Te Deum. Aon o-doa oll da veza dioverennet. Unan hepken, an aotrou Lamotte, oajet a bevar-ugent vloaz, en-deus kredet ober fae war divenn an Iliz hag en despet d'e oad, a zo chomet dindan an amzer e-pad lidou hag o-deus padet keit. N'en-deus ket bet aon o tiskouez e kar e Vro, ha dre-ze en-deus gounezet kalon e genvroiz. »

Hag e gwirionez, an ofis a badas hir amzer ; ar veleien, en eur jom heb kemered perz ennañ a verkas gwelloc'h c'hoaz fazi an aotrou Lamotte. An aotrou d'Hector ne falvezas ket dezañ rei urz da denna gand ar hanoliou, abalamour e-unan n'en-doa bet urz ebed digand den.

Antronoz, d'ar 15, ar zoudarded a-vicher hag ar gwardou broadel a reas eur varhekadenn evid diskouez 'oa droug enno. Kalz tud o heulias dre ar ruiou : lod a zouge aroueziou an noblañs, skoedou ardamezet, skritellou warno anoiou duked, markized, hag all...

Lod all o-doa mintrou e paper kaled, ha kroziou. E-kichenn ar Hastell e oe digoret eun toull a oe stlapet ennañ ar pezh a zalhe leh an noblañs, ha war an Dachenn a Vrezel⁴⁹ furm eun den, gantañ dillad hag aroueziou eskob ha skrivet war e vruched, evid na vije ket a leh da fazia gantañ, ano eskob Leon, o oe stlapet en eun tan braz.

An dra-mañ, eur wech peurhreet, e stagjont da ober cholori dindan prenestou aotrou Person Sant-Loeiz, ha goude-ze dirag ti e "gure", an aotrou Laporte, hag ar veleien all tamallet da veza a-du gand an aotrou 'n Eskob. Liziri skrivet gand tud an Ti-Kêr d'ar gannaded e Pariz a lavar : « Eüruz om n'eus degouezet netra doaniuz ebed ; evelato eur zoudard bennag o-deus roet taoliou sabrenn an eil d'egile. »

⁴⁹ an Dachenn a Vrezel : Le Champ de bataille, bremañ plasenn Wilson.

Koulskoude, er “huzul braz” e oa ofiserien, pennou kêr, bourhizien, en eur ger, eur guchennig tud a-zoare hag o-dije klasket enebi ouz ar pennou tanet, ma vije bet greet eur gwall dra bennag eneb al lealded pe klasket ober droug en eur skei gand an dud. E Venise, deg den a evesae ouz ar houarnamant, evid he lakaad da vond war a-raog ha gourhemenn dezi petra da ober. E Brest, eun dornadig kanfarded anvet “Mignoned al lezenn nevez”, greet ganto eun emgleo, nebeudig a oa (d’an 21 a viz Even), a yee da ober heveleb micher. Eur hant hanter a oa anezo, ha bemnoz eh en em gavent oll en eul leh evid lenn ha kleved displega al lezennou nevez, ha komz diwar-benn keleier an deiz. A-du gand ar Vodadenn Reizeg, e kemeront ivez evito, heb gwir ebed, ar garg da weled ha miret striz eo he lezennou. O daoulagad ne ehanont ket da bara war gement tra a dremen dre gêr, war an dud, war an Ti-Kêr, ha zoken war ar pez a dremen en ilizou. Den n'hell mui fiñval ganto heb beza gwasket en eun doare tregasuz. N'eo ket eur vuhez o-doa an dud vad ganto.

Evel-se, lezenn an 23 a viz Even 1790 a lavare : « Nikun n'hello dougen nemed ano gwirion e famill ; nikun n'hello dougen na lakaad dougen na dillad lakez, nag ardemezou ; an ezañs ne vo devet en templou nemed evid renta enor da Zoue, ha ne vo kinniget mui d'an dud. » Neuze meur a hini euz ar “Strollad” a ya da iliz Sant-Loeiz, a wel ar veleien evel diagent oh ezañsi an overenner teir gwech, an avieler hag an abostoler kenkoulz hag an aotrou Person, diou wech, ar veleien all eur wech hag ar bobl teir gwech.

Raktal ar “Strollad” a zoug klemm dirag an Huzul Braz : al lezenn, emezañ, n'eo ket miret en iliz Sant-Loeiz. - An aotrou Floc’h a oa er Huzul en devez-se, o veza m'oa unan euz ar pennou-braz, hag a lavaras n’oa ket greet al lezenn-ze nemed evid mired ezañsi hiviziken al laiked o-doa reñk en iliz a-raog an dud all, evel pennou-braz kêr ha mistri uhella ar zoudarded. Kement hini a lenn ar homzou kenta euz lezenn an ardemeziou n'hell kaoud mar ebed war gement-se ; ezañsi ‘zo eul labour iliz ha ne zell nemed ouz an dud a Iliz hag ar Houarnamant ne deu ket dezi kaoud abeg o weled kinnig ezañs en ilizou. Evid beza dineh war gement-se, an aotrou Floc’h a houlennas ali ar re a oa karget da reiza traou an iliz er Vodadenn Vroadel, hag ar re-mañ a oe a-du gantañ.

Med ar re falla er Huzul ne blijas ket dezo ar respont-se ; aliet o-unan gand “Mignoned al lezenn nevez”, e skrivjont d'o zro d'ar gannaded, d'an 2 a viz Eost 1790 : « Nehet om lakeet, emezo, o klask gonzoud mad a-walh petra ‘zivenn al lezenn a vir kinnig d'an den an ezañs ha ne dle beza devet nemed dirag Doue. Gouzoud a reom ervad, ar veleien hepken a deu dezo beza ezañset. Med eur gredenn or-beus ivez ne ve ket difalloaet al lidou e-pad an ofisou, ma ne ve ezañset nemed ar beleg ‘zo ‘uz d’an aoter, ha laosket a-gostez ar veleien all zo er hor. Roit deom hoh ali, ha lavarit deom petra vez greet e Pariz war ar poent-se.

Respont a deuas digand ar gannaded d'an 12 euz ar miz : « Lezenn an 23 a viz Even a dle beza miret evel m'eo skrivet. An aoter hepken a dleer da ezañsi, peogwir al lidou ‘zo greet evid renta enor da Zoue. Ezañsi ar beleg ouz an aoter, kenkoulz hag an avieler, an abostoler ha zoken ar veleien all er hor, a zo eur hiz hag en-deus gwir ar houarnamant da reiza ha zoken da lakaad da baouez. »

D'an 2 a viz Gwengolo, tarzellerien ar Huzul, deuet da veza sakristed!, a gasas ar Prokuler da gaoud personed Sant-Loeiz ha Rekourañs evid embann dezo n'oa urz hiviziken da ezañsi nemed an aoter.

Ar "Vignoned" ne gave ket dezo o-doa greet c'hoaz a-walh. Lakeet o-doa, war o meno, an urz vad, hervez al lezenn da ren er hor ; en eur drei war-zu traoñ an iliz e kavont abeg en eun dra all. Arabad e ve kemm etre an dud pa deuont en iliz. Gweled a reont eno kadoriou evid ar bobl, ha bankou miret evid famillou pe dud a reñk uhel!

Ar bankou-ze a zo pinvidigez an iliz ; ar famillou o-deus o frenet hag a ro ouspenn, en tu all d'ar pezh a bae ar re all evid o hadoriou, eur skoed ar bloaz dre zen.

Evid "Mignoned al lezenn nevez", an dra-ze zo giziou koz, hag eneb al lezenn. Daoust hag ar giziou-ze n'oant ket bet diskaret oll e nozvez ar 4 a viz Eost ?

Ha setu-i adarre da glemm d'an Ti-Kêr, hag en dro-mañ eo an aotrou Bechenec, ar beleg, eo a gomz evito, a-du ganto.

An Ti-Kêr en dro-mañ a zo ken sentuz hag en dro all. Rei ra urz, d'an 8 a viz Eost, da deurel ar bankou er-mêz euz an iliz, a-benn gouel Mikêl kenta. Kerkent an "District" (demdost ar pezh a halver bremañ an "arrondissement") a en em zao eneb an urz nevez, en eur lavared n'eo ket da Guzul an Ti-Kêr, med dezañ e-unan 'oa dougen an urziou-ze.

E miz Du, eul lodenn euz ar pennou-braz karget da ren kêr a zo da veza nevezet ; tenna a reer plouz berr da weled piou a zo da vond er-mêz, evid beza evelkent anvet adarre, m'o-deus moueziou a-walh. An aotrou Bechenec zo dalhet ; an aotrou Person avad 'zo taolet er-mêz. An dilennerien, bodet dirag an Ti-Kêr, a houlenn neuze e ve kaset da benn ar pezh a oa bet kemennet d'an 8 a viz Eost. D'ar 17 a viz Du, an Ti-Kêr, en despet d'an "District" a ro urz da deurel ar bankou er-mêz euz an ilizou, dindan peder eur warn-ugent ; hag a laka d'an 19 an devez da ober foar war an bankou dilezet gand o ferhenn.

Siwaz! antronoz, eur vandenn lamponed a ya da iliz Sant-Salver hag a vruzun kement bank a gavont enni. An "District", eur wech all c'hoaz, a houlenn digand an Ti-Kêr beza muioh doujuz d'al lezenn. Ar Huzul a glask diarbenn ar bobl. Re ziwevad ! An dilennerien eet o fenn diganto, a ya war an heveleb tro da iliz Sant-Loeiz, evel tud dirollet, hag a vruzun ivez ar bankou heteg an hini diweza.

« Eur froudenn oa ha n'eus ket bet gelllet enebi outi », a skrive ar sekretour d'ar gannaded e Pariz, d'an 21 a viz Du. « N'hellem ober nemed eun dra : diarbenn enebourien an urz vad (gwelit penaoz!), ha mired an tammou koad a vo lakeet e gwerz evid mad ar barrez. »

An dud fidel a jomas sebezet gand ar spont. Eun den hepken, a lavar an Aotrou de Lorme, a oe kaloneg a-walh evid enebi, en eur weled eur rummad tud ken divez o vahagna peadra an nesa. An aotrou de Trelern a zougas klemm en e ano hag en ano e genhered. Kuzul an Ti-Kêr a respontas dezañ : « N'eo ket deread da eun ene kristen klask trouz, hag e oa gwelloh dezañ kinnig da Zoue gand largentez ar sakrifis euz e oll gwiriou. »

Ne zegouezas gantañ netra nemed an tammig prezegenn-ze a gavas gwall zivlaz ha c'hwez an drubarderez ganti.

PEMZEGVED PENNAD

**Ar Houarnamant a glask ren Iliz Bro-Hall
Glaoda Laporte a stourm eneb al lezenn nevez
Veñjañs kuzulierien an Ti-Kêr**

En eur ziñenn ezañsi ar veleien hag an dud fidel e-pad an ofisou, hag en eur lemel ar skiñvi euz an ilizou, renerien ar vro o-doa en em emellet euz traou an Iliz ; ar pezh ne zelle ket outo. Gwasoh a oe greet en eur rei da Iliz Vro-Hall a-bez lezennou greet e Pariz, heb beza bet aotreet gand Rom. Dre-ze e tiskared reizadur ha zoken diazez an Iliz. Pebez enkrez evid beleien Bro-Hall !

Poaniuz eo gweled istorourien hag a oar a-hend-all konta an traou evel m'int degouezet, evel an aotrounez Levot ha Duchâtelier, o tamall ar veleien da veza kavet abeg el lezenn nevez, abalamour n'oa ket hervez o mennoziou er politikerezh, hag ivez abalamour ma talhent re da eur roue hag a oa eet digalon, ha n'oa mui gouest da zivenn e gurunenn. Ha koulskoude, daoust n'or-beus-ni ket gwelet an aotrou 'n Eskob de La Marche e-unan o rei aotre da overenna en devez m'oa anvet ar mêt hervez al lezenn nevez ? Neuze e roas dezo o goulenn « abalamour neuze, emezañ, e welan tud, karget da ren ar vro, o tougen lezennou evid lakaad an traou da vond en-dro, hervez mad ar vro »; hag e voustras evid mouga en e galon ar pezh en-defe plijet muih dezañ, ha “rei da Gezar ar pezh a zo da Gezar”. Nemed bremañ ar Vodadenn Reizeg a glaske mired ouz ar veleien “rei da Zoue ar pezh a zo da Zoue”, en eur lakaad Iliz Bro-Hall da bleaga dindan eul lezenn hag he-dije he distaget diouz Rom hag he zaolet er chism.

Euz a-bell, ha dreist-oll, abaoe Sened ar Vatikan, e heller gweled difazi pegement 'oa al lezenn nevez eneb gwiriou an Iliz. En amzer-ze koulskoude, o veza m'oad douget da zerhel d'ar pezh a anved “frankizenn Bro-Hall” a-eneb Rom, n'oa ket ken êz hen gweled ; hag eo an nehamant-se a lakee eur barr enkrez da zével e kalonou ar veleien.

Red eo beza lennet liziri ar paour-kêz beleien-ze evid hen anaoud ; neuze n'heller mui beza ken kaled ha ken didruez e-keñver ar re o-deus faziet hag a zo kouezet ; ha n'heller ket rei re a veuleudi d'ar re o-deus gwelet an traou evel m'oa dleet hen ober : pe beza katolik, pe drei kein, unan a-zaou. Ar re-mañ, êz eo hen gweled, a oa beleien hag o-doa dalhet da ouestlou o belegiaj en eur ren eur vuhez hervez gourhemennou hag aliou an Aviel ; o spered, chomet sklêrijennet gand donezon ar Spered Santel abaoe deiz o honfirmasion ha kennerzet c'hoaz da zeiz o belegiaj, a welas sklêr mennoz dizakr ha fallagr al lezennou nevez ; ha m'o-deus enebet eo evid derhel Iliz Bro-Hall hag en em zerhel o-unan stag ouz an Iliz Katolik.

Bez' e heller lavared da Levot, Duchâtelier ha d'o henseurtes : nann, ar veleien-ze n'eo ket d'ar roue bepken eo e talhent ; klask a reent dreist-oll chom stag, kousto pe gousto, ouz an Iliz Katolik ; o enebiez, hag a lame diganto pep tra, o hase d'ar prizon, d'an harlu ha d'ar chafod, a zo kaer a-walh evid talvezoud dezo ar brud hag ar veuleudi a zo dleet d'ar re na zelaouont nemed mouez o houstiañs, hag a zalh d'o dever penn-dabenn.

Al lezenn nevez, peurhreet d'an 12 a viz Gouere 1790, he-devoe nerz lezenn kerkent ha ma oe aotreet gand ar roue d'ar 24 a viz Eost. Maro an aotrou Konen a Zant Luk, eskob Kemper, en em gavet d'an 30 a viz Gwengolo, a roas leh da gregi gand al lezenn nevez ha da zibab an eskob kenta anvet, hervez mennoz ar houarnamant, eskob ar Finistère; rag al lezenn ne anaveze mui nemed eun eskob dre Rannvro⁵⁰. Eur rummad dilennerien, hag o-doa da baea evid taillou talvoudegez tri devez labour, a zibabe da genta unan dre gant e-touez ar re o-doa da baea talvoudegez deg devez. Ar re-mañ, diweza dibabet, eo o-doa da rei o mouez d'an eskob nevez. Klask a ranked ivez anoiou ar re a helle beza anvet da eskibien. Pemzeg vloaz belegiaj a ranked da gaoud. Pep "District" en-doa anoiou da rei. O veza ne felle ket dezo goulenn ali na digand ar gwir eskob na digand ar vikeled vraz a oa dianzavet gand al lezenn, tud an "District" a rankas mond da gaoud ar bersoned. "District" Brest a houlennas digand aotrou person Sant-Loeiz anoiou beleien aroñdisamant Brest, a oa ennañ Brest, Gwipavaz, Plabenneg, Lanniliz, Gwitalmeze, Brelez, Konk, Lokournan ha Plouzane. An aotrou person a roas al labour-mañ da ober d'an aotrou Laporte, evid sklêrijenna paotred an "District" ha netra ken. D'an 12 a viz Here, al labour a oa greet ha kaset d'ar re her goulenne, al lizer-mañ ouz e heul :

« Aotrounez,

« Eur blijadur vraz hag eun dever eo bet evidon rei deoh ar sklêrijenn a houlennit war an traou ho-peus komzet din anezo. Ar veleien a roan deoh o ano n'ouzon ket ha gwir o-deus da veza anvet ha marteze re all o-deus kemend a wir hag i. Ar skrid a gasan deoh a verk a pez a ouzon.

Karoud a rafen e hellfe beza talvouduz deoh.

Ha kredit en doujañs a ra din beza ho servicher sentuz ha leal.

LAPORTE, kure Brest. »

Hen gweled a reer, an aotrou Laporte a zalh d'e ano a "gure", pa glask an Ti-Kêr rei dezañ an ano a "vikel".

Vikeled Vraz eskopti Kemper o-doa savet o mouez da enebi ouz an dilennerez-se edod o vond da ober hag a lakaje ar chism da henel en or bro. An darn-vuia euz personed ha kureed eskopti Kemper a glevas ar vouez-se, hag a zavas o hini d'o zro, kerkent hag ar 5 a viz Here. D'an 22 euz ar miz-mañ, beleien eskopti Leon, aliet gand an aotrou 'n Eskob de La Marche, a zinas eun heveleb enebiez :

« Ni, hag or-beus sinet dindan, personed ha beleien all eskopti Leon, o veza bet anaoudegez euz al lezenn nevez greet gand ar houarnamant evidom, hag euz an dilennerez a zo soñj da ober er rannvro d'an 31 euz ar miz-mañ, evid dihab eun eskob d'ar Finistère, hervez ar reolennoù douget gand ar houarnamant, ni, hag a fell deom chom stard en or feiz, ha sentuz ouz lezennoù an Iliz katolik, apostolik ha roman, a zo a-eneb kement tra a vo greet, pe evid dismantri parrezioù, pe evid unani meur a hini, ha dreist-oll eneb al lezenn a laka eskopti Kemper ha Leon en unan, heb aotre an Iliz hag

⁵⁰ rannvro : "departamant"

heb ma ve heuliet ar reolennoù he-deus douget war gement-se ; a lavar eta ez om a-eneb an dilennerez a hellfe beza greet e Kemper evid eñvel eun eskob d'ar Finistère.

D'an 22 euz ar miz Here-mañ 1790. »

Dindan an enebiez-mañ e lenner anioù 76 person euz eskopti Leon, en o zouez personed Sant-Loeiz ha Rekourañs ha c'hoaz anioù 236 beleg all, en o aotrounez Laporte, Kermarrec ha Simon ar Masson. Penaoz en-deus 'ta Levot kredet lavared, e Brest, da genta, « an aotrou Floc'h a oe koulz lavared e-unan oh enebi ouz lezenn ar houarnamant »?

Daoust hag al liziri skrivet er mare-ze gand an Ti-Kêr ne lavaront ket ar homzou-mañ ? « Or beleien a en em zao amañ evel e leh all eneb an doare nevez da eñvel an eskibien. An aotrounez Bechennec, La Motte ha Laligne hepken n'eo ket bet falvezet dezo sina an enebiez ; evid ar re all, oll e lavaront a vouez uhel, an eskob anvet er giz-se a vo chismatik, dihalloud war an eneoù, dihalloud da ober beleien, en eur ger dihalloud war gement tra en-deus eun eskob da ober. »

Neuze eo e stagas paotred Ti-Kêr Brest da veza kasauz evid ar veleien o-doa sinet an enebiez ha dreist-oll evid an aotrou Laporte. C'hoant o-doa veñji dezo. Gwelet or-beus anezo o-daou, koulskoude, e berson hag eñ o plega d'al lezenn a houlenne diganto anzañ o fedra, hag o paea o lodenn taillou evid sikour ar vro. An darn-vuia euz ar re o-doa anzavet o madou, ne oe kavet abeg ebed en o lavarou. Ar veleien avad ne hoarvezas ket ganto heveleb tra hag e oe goulennet diganto paea c'hoaz eun dra bennag ouspenn. An dra-mañ a zisplijas d'an aotrou Laporte a oa eun den re eün evid kaoud eur seurt rebech. Skriva a reas da Guzul Braz komun Brest al lizer dispont-mañ a zo stard ha didroidel :

Aotrounez,

N'eus ket eun den a-zoare hag a houzañve, heb beza gloazet, e ve taget e vrud vad ha saotret e enor. Ha ma'z eo ouspenn eun den e karg, ezomm dezañ da veza gwelet mad gand an oll evid kas e labour da benn, pegement a vez hag a hlahar n'en-devezo ket o weled e vrud vad diskaret gand ar varnerien a dleer kaoud hag a z evito ar brasa doujañs ?

« Setu aze, Aotrounez, stad truezuz an aotrou Laporte, kure Sant-Loeiz. Ema o paouez anaoud ar zetañs ho-peus douget en e eneb dirag an oll. Dre ar zetañs-se ho-peus embannet n'en-deus ket anzavet e beadra penn-da-benn evid sikour ar vro ; da lavared eo, n'eo ket hepken disfiziañs ho-peus anezañ. N'eo ket hepken tamallet, med barnet eo bet ganeoh da veza eet eneb ar wirionez, al lealded hag ar garantez a dle d'ar Vamm-vro.

E galon, e goustiañs eün, e garg, a ra dezañ eun dever d'en em zével eneb ar varnedigez displeal-ze. Dougen a ra testeni evid an eil gwech, n'en-deus ken pedra nemed ar pez en-deus anzavet hervez al lezenn, Mar deus unan pe unan euz an dud enorabl zo e Kuzul an Ti-Kêr gouest d'hen dislavared, pa lavar eo ar 451 lur en-deus anzavet ar bevare euz e hounidou, eo prest da houzañv ar rusta pinijenn, ar gwasa dismegañs. Med ma n'heller ket diskouez en-deus lavaret gevier, ha n'en-deus ket aon

rag an dra-ze, daoust ne ve ket hervez al lealded terri ar zetañs vezuz zo bet douget en e eneb?

Laoskit-eñ ivez, Aotrounez, da lavared deoh c'hoaz an dra-mañ : N'ho-peus ket bet digand al lezenn ar galloud da lakaad kresk nemed d'ar re zo re anad n'o-deus ket anzavet o feadra gand lealded. N'ho-peus ket gellet eta lakaad kresk d'an hini a skriv deoh nemed goude beza anavezet mad n'oa ket gwirion e lavarou. Ha penaoz ho pije-c'hwil hen anavezet? Marteze dre lavarou goulo, dre gredennou faoz, dre zisklêriadennou eneb ar wirionez. Lavaret ez eus bet deoh marteze, ar beleg-se en-deus pevar-hant lur bae evel sakrist er barrez. Med fallagriez a-walh zo bet da nah ouzoh n'eo an arhant-se nag eur zikour evid beva, nag eul leve, med hepken ar bae 'zo red evid lakaad gwenna, empezi ha peñselia lienaj ar barrez ; ha c'hoaz, bloaveziennou 'zo eo re zister an bae-ze ; n'eus ket bet lavaret deoh ken nebeud ema an hini a skriv deoh tostig da goll eun dornad mad a arhant (12.000 lur), en-deus asantet paea hag a ranko da baea dizale. An aotrou Laporte en eur ober e anzaio d'an Aotrounez Gillart hag ar Moan en-deus lavaret kement-se dezo, ha greet ar bromesa neuze evel ma ra bremañ da greski e daillou evid sikour ar vro, kerkent ha ma vo dizamet diouz ar beh-se. Plijet ganeoh, aotrounez, goude beza klevet ar homzou gwirion a lavar, terri ar zetañs ho-peus douget, hag anzaio n'eo ket gevier en-deus lavaret an Ao. Laporte, p'eo bet o tisklêria e beadra dirazoh. Hag an dra-ze ne vo nemed hervez al lealded !

LAPORTE, kure Brest.
E Brest d'ar 26 a viz Here 1790.

Lennet e oe e Kuzul an Ti-Kêr, d'an 2 a viz Du, ar goulenn a ree an Ao. Laporte. Hervez kaier ar guzulierez e oe greet ar respont-mañ : « Diwezatoh e vo gwelet petra da ober. » Med diwezatoh ne oe mui ano euz al lizer. Evelato an Aotrou Laporte a hounezas e daol, rag doujet oa gand e enebourien.

E-pad an amzer-ze, an eskob hervez al lezenn nevez a oa bet dibabet e Iliz-Veur Kemper d'an 31 a viz Here ha d'ar 1^a a viz Du ; ha da houel an anaon e oe embannet an ano en-doa ar muia moueziou. Expilly, person Sant-Martin Montroulez, ha kannad er Vodadenn Reizeg, a oe anvet gand 233 mouez, a eneb d'an aotrou 'n Eskob de La Marche en devoe 125. Eun Hugunod eo a roas e vouez da genta, hervez an aotrou Boissière, sekretour an Aotrou 'n Eskob Konen a Zant Luk. Pa edod o niveri ar moueziou, e oe kavet meur a hini evid mêt Kemper, evid ar grefier, evid diou vestrez leanezed, evid... ki ar skolach. Evid gounid moueziou da Expilly, an hini-kreñv⁵¹ a redas, dreist oll evid an dilennerien diwar ar mêz. « Eun eskob or-beus, a lavar eur farser, hag a vevo koz ; en hini kreñv eo bet greet. » Hag eur huzulier Ti-Kêr Brest, lorh braz ennañ, abalamour m'oa Expilly eur Brestad, an eskob nevez, a skrive d'an 3 a viz Du : « Hiviziken, ne vo mui karget da eñvel eskibien na tud hag o-deus gouenn, na tud hag o-deus galloud, pe a anavez an droidellerez, en eur ger, nikun euz ar re o-deus kement a dechou fall... Ni oll amañ dreist-oll a zo lorh braz ennom o veza m'eo bet greet an dibab diouz on doare ; skeudenn an eskob nevez a zo dija en Ti-Kêr. » An aotrou Floc'h, bet kemennet dezañ kana an Te Deum e Sant-Loeiz en enor d'an eskob nevez, a

⁵¹ an hini-kreñv : ar boeson, al lambik.

respontas d'ar 5 a viz Du : « Warhoaz, da beder eur, ema an ofis diweza en iliz Sant-Loeiz, goude-ze, an iliz a vo goulonderet evidoh. »

C’HWEZEGVED PENNAD

**An Aotrou Laporte ne fell ket dezañ ober le
da zenti ouz lezenn reizadur an dud a Iliz,
douget gand ar houarnamant**

Daoust pe re a fiziañs o-doa en o galloud pe re a zievezted o veza m'oant c'hoaz lezennerien yaouank, ar pezh 'zo zur eo, tud ar Vodadenn Reizeg o-doa savet eul lezenn-reizadur evid an dud a Iliz, med ankounac'haet o-doa dougen kastiz evid gwaska ar re a zizentje outi.

An eskibien a gendalhas eta da ren o eskoptiou evel diagent. E meur a leh all evel er Finistère, maro eun eskob a lakee eñvel, hervez mennoz al lezenn nevez, an hini en-doa da gemered e leh. Hag er Finistère, daoust m'o-doa an daou eskopti da veza staget an eil ouz egile dre nerz al lezenn, ar vikeled vraz evid eskopti Kemper, hag an aotrou 'n Eskob de La Marche evid hini Leon, a gendalhe da eñvel ar bersoned, ha da rei dispañs evel m'o-doa greet beteg neuze.

Al lezenn nevez a oa war-nes beza dianavezet gand an oll. Ar Vodadenn Reizeg, neuze, evid lakaad he mired, a roas urz da houlen digand ar veleien e karg ober le da zenti outi, dindan boan da goll o harg, hag ar roue a zinas d'ar 26 a viz Kerzu an urz a oa bet douget d'ar 27 a viz du.

D'an 30, ar helou a oa e Brest, ha kerkent kuzulierien an Ti-Kêr a skrive d'o hannaded : « A veh m'oa anavezet ar helou, ma teuas daou euz or beleien, an aotrounez Lamotte ha Grandjean, da lavared deom emaint a-greiz-kalon a-du gand ar Houarnamant, ha dare da ober le. Ne gomzom ket deoh euz an Aotrou Bechenec ; hennez, her gouzoud a rit, a zo a-du ganeom ha mennoziou an aotrou Laligne a anavezom mad ivez. »

Eur bern lidou hag orbidou a oa da ober en enor d'ar re a asante toui ; hag an dramañ n'oa ket fall, tamm ebed, evid ar gristenien vad, a oa êz dezo evel-se anaoud ar bastored vad diouz ar re fall. Ar zul a oe dibabet evid kement-se, raktal goude an overnbred ; hag ouspenn, al le a ranked da ober dindan eiz devez goude embannadurez al lezenn.

En despet d'ar vall direiz o-doa da waska, gand nerz al lezenn, ar veleien na gavent ket sentuz a-walh, paotred Ti-Kêr Brest a rankas gedal en aner, e-pad teir zizun, ar houarnamant da embann al lezenn. D'ar 14 a viz Genver, eh en em glemmjont ouz an Departamant.

« Glaharet om, a lavarent, o weled pegement e taleer. Ar bersoned a-eneb, kavet digarez ganto da lavared e rankont heul mouez o houstiañs, pa n'emaint e gwirionez o stourm ouz al lezenn nemed abalamour ma kavont kaled plega dezi, ha ma rankont restaol ar madou braz-direiz o-deus bet digand tud sempl ha re vuan d'o hredi, a zo o c'hweza ar gasoni dre ma tremenont, en eur lakaad pennadou en dud. Eur gredenn orbeus, an darn-vuia euz ar veleien a jomo heb ober le ; med e kêr ne gavint ket a dud da vond a-du ganto. Aon or-beus e ve taolet or person er-mêz eus e di en devez ma ne falvezo ket dezañ toui. »

Med, evid tremen an amzer, eun dra all a hoarvezas hag a roas tro da baotred an Ti-Kêr da ober fougerez. Ar banniel gwenn a oa bet lakeet ar banniel tri livet en e leh. Kêr a ginnigas lietennou tri-livet⁵² da staga ouz bannielou ar gwardou broadel, ha kement rumm soudarded a oa e kêr. An 19 a viz Genver 1791 a oe an devez dibabet evid aveli banniel nevez ar vro, an dro genta. Kuzulierien an Ti-Kêr a-bez a yeas da vourz al lestr amiral : « Hervez al lezenn, banniel ar vro a dle kemered leh ar banniel gwenn ; red eo eta kaoud eur banniel gwenn, a lavarjont d'an amiral ; hogen, ne welom banniel gwenn ebed amañ e neb leh » : ar pez a lakaas an amiral d'e glask adarre ha d'hen sevel e beg ar wern. Raktal e oe neuze degaset d'an traoñ ha kerkent an hini tri-livet a gemeras e leh. Ar mêt a ginnigas neuze al lietennou a dri-liou ; eun overn a oe lavaret er bourz, hag an Te Deum kanet.

« An aotrou Bechennec, hervez skridou an amzer, a zistagas neuze eun tamm pedenn diouz e hiz. Lakaad a reas e skerb (tri-livet) war an aoter, ha goude beza he benniget, e lakaas anezi war e gamps evid oferenna ».

Kuzulierien an Ti-Kêr a yeas goude-ze d'ar porz, hag an aotrou Malmanche a stagas ouz ar bannielou al lietennou a dri liou “e-pad m'edo an oll o tridal gand ar joa”. Euz ar porz e teujont war gompezenn ar Hastell. Ar Gwardou broadel ha soudarded al linenn a oa eno gand o armou ouz o gedal. An Aotrou Malmanche a stagas neuze da gomz dezo a vouez uhel ha, pa baouezas, kement banniel a oa eno a oe lakeet da stoui dirazañ, hag eñ a stagas outo al lietennou glaz-gwenn-ruz. A-veh m'en-doa ar banniel diweza bet he hini ma oe klevet eun tenn kanol. An dra-ze a oa bet entetet etrezo ; kerkent ar banniel glaz-gwenn-ruz a oe savet war gern tour Sant-Loeiz, hag en enor d'an 83 departamant, e oe laosket war eun dro 83 zenn kanol.

Leh a oa da gredi n'oa muia netra da ober goude an dra-mañ ; ar mêt hag e vandenn a oa o vond da zistrei d'an Ti-Kêr pa en em gavas eur gompagnunez a 60 krouadur oajet a zeg da zaouzeg vloaz : ha setu-i dirag ar mêt gand ar banniel nevez, warnañ ar homzou-mañ : “Esperañs ar vro”. Daou dammig paotr, war o divreh galoñsou aour, a dosta, hag unan anezo, en eur gomz ouz ar mêt, a lavar dezañ : « Aotrou, ni gar or bro kement ha n'eus forz pehini euz ar zoudarded 'zo amañ. N'om ket ken kreñv hag i, med servija or mamm-vro a hellom gand kement a nerz-kalon ; hag e houlennom diganeoh eul lietenn vroadel evid or banniel, a virim 'hed or buhez. » An aotrou mêt, an dour en e zaoulagad, a stag neuze al lietenn ouz ar banniel hag a ro eur pok d'an daou gannadig. Ar vugale, eüruz meurbed ha lorh braz enno, a stagas neuze da youhal a-bouez-penn : « Bevet ar vro, bevet al lezenn, bevet ar Roue. »

Erfin, d'an 23 a viz Genver 1791, e tegouezas e Brest ar helennadureziou iskiz diwar-benn al lezenn. Raktal, paotred an Ti-Kêr a roas urz d'ar prokuler da skriva eul lizer d'an oll veleien e karg ha da beb hini anezo, evid gourhemenn dezo beza oll d'ar zul war-lerh en unan pe unan euz diou iliz kêr, goude an overn-bred, evid toui hervez al lezenn. Muioh a houlenjont zoken eged na houlenne al lezenn degaset dezo, peogwir an Tadou Kapusined hag an Tadou Karmez a oe pedet ivez, dre o urz, d'en em unani gand ar veleien all. Paotred an Ti-Kêr a en em ranno neuze e diou lodenn ken braz an eil hag eben : unan anezo, an aotrou Malmanche, ar mêt, en he fenn, a yelo da Zant-Loeiz ; (an

⁵² cravates tricolores

aotrou Bechennec o veza m'eo ivez unan euz kuzulierien Ti-Kêr, a vezo el lodenn-mañ), hag al lodenn all, gand an aotrou Malassis, a yelo da Zant-Salver.

Petra hoarvezas ? Gwelom adarre petra lavar ar skrivagnour karget gand an Ti-Kêr da gonta darvoudou an deziou-ze ; skriva 'ra d'ar gannaded, d'an 31 a viz Genver : « Deh 'oa an devez da doui evid ar veleien... Glaharet om bet o weled an darn-vuia anezo oh en em zevel eneb al lezenn. An aotrounez Bechennec, Lamotte ha Laligne, diouz tu Brest, Le Gendre, La Goublaye, ha Le Nouvel diouz tu Rekourañs, n'eus bet nemeto oh ober o dever. Ha c'hoaz, o veza m'eo an aotrounez Bechennec ha Le Gendre beleien karget euz ar vartoloded, n'hellom konta nemed pevar beleg touer. N'eus bet trouz ebed ; ar bobl, leun an diou iliz ganto, a oa kounnaret braz eneb ar veleien dizent ha n'o-doa ket a druez outo, pell diouz eno. Ranket ez eus bet ambroug ar person beteg e gêr gand aon e vije bet greet dezañ eun droug bennag. A-hend-all, n'eus ket bet an disterra freuz e-touez an dud ; hag or henvroiz a-bez, nemed marteze eur vaouez devod bennag hag an tammou noblañs, o-do plijadur o weled kas kuit ar veleien-ze o-deus dre o oberou abeguz, lakeet o farrezioniz da goll ar fiziañs o-doa enno. »

An aotrou Laporte eta ne douas ket d'ar zul diweza a viz Genver. N'edo ket e Brest en devez-se, e Kemper eo e tegouezas gantañ lizer ar prokuler. Kanfarted Brest a zoñje marteze en-divije touet ma vije bet e Brest. Daoust hag ar brud-se n'oa ket bet lakeet ganto da redeg e kêr ? Al lizer-mañ, skrivet dezo gantañ kerkent ha ma tistroas euz Kemper a zesk deom, heb mar ebed, petra 'zoñje euz al le goulennet digand ar veleien gand ar houarnamant :

Brest, d'ar 25 a viz C'hwevrer 1791.

Aotrounez,

« Daoust din beza o veaji evid kefridiou hag a dleen, evid c'hoaz, kemered preder ganto, al lizer ho-peus lakeet Prokuler ar Gomon da skriva din, a zo degouezet ganen. Rei ra din da anaoud an devez merket ganeoh evid kleved o toui ar veleien o-deus c'hoant d'hen ober. En eur jom sioul, em-beus desket deoh ema em zoñj chom heb toui.

Koulskoude, o veza ez eus lod hag a hellfe kredi eo abalamour m'on lezireg da ober va deveriou e-keñver ar vro, pe abalamour m'am-beus c'hoant en em sevel eneb ar vistri karget d'or gouarn, ne fell ket din toui, e kavan mad lavared deoh difazi ar pez a zoñjan euz al le a houlenner diganen. Eun den, karantez en e galon evid e vro, ha sklêrijennet gand ar feiz, n'hell ket, va hredit, komz deoh en eun doare disheñvel.

« Rei 'rafen va ger dirag an oll da lavared on prest da zenti ouz ar vro, al lezenn hag ar roue, ha da zelher gwella ma hellin da zoare ar vro er giz m'eo bet kavet mad gand ar roue, pa ne glasko ket ar houarnamant ren ar pez a zell ouz an eneou, na gourhemenn eun dra-bennag eneb va houstiañs pe va feiz.

Toui war gement-se a rafen gand levenez, n'eo ket avad evid mired ar garg-iliz am-eus bremañ, ha nebeutoh c'hoaz evid kaoud unan all, med evid senti ouz ar mennoziou zo em halon hag ober va dever evel eur Gall gwirion.

Ma plijfe deoh digemered an testeni-ze euz va harantez evid ar vro, e yafen hebdale dirazoh evid e ginnig deoh.

Med, ma ne blij ket deoh va divizou diweza, hag eur gredenn am-eus ne raint ket, neuze e helloh ober a garoh gand ar garg bet fiziet ennon, rag va divizou a rank chom evel m'emaint. Evelato, n'eus forz petra 'hoarvezo ganen, e hellan lavared deoh e vezin bepred leal e-keñver ar vro, a blegin d'he galloud, e-keñver al lezenn, a virin he gourhemennou gand ar brasa aket, e-keñver ar roue, am-eus evitañ ar brasa doujañs.

Rei 'ran ivez va ger ne lavarinn na ne rin morse netra hag a hellfe lakaad an disterra trouz da zevel etre va henvroiz, ha ne rin implij euz ar fiziañs a hellfed da lakaad ennon nemed evid kreski an unvaniez, ar peoh hag ar garantez.

Gand ar mennoziou-ze ganet er gwella karantez evid va bro, ha gand eun doujañs euz ar re vrasa eo em-eus an enor, aotrounez, da veza ho servijer doujuz meurbed ha sentuz.

LAPORTE, vikel Sant-Loeiz Brest. »

Al lizer-mañ a jomas heb respont. An aotrou Laporte a gavas mad eilskriva evid lakaad kanfarted an Ti-Kêr da ziskriva d'o zro. Setu amañ an eil lizer a gasas dezo, d'an 10 a viz Meurz :

« Aotrounez,

« En eur jom heb respont din, e lakit ahanon da zoñjal en-deus displijet deoh al lizer am-eus bet an hardisegez da skriva deoh, bremañ 'zo pemzeg deiz, pe marteze eo chomet a-dreuz en hent. El lizer-ze e klasken deski d'am henvroiz ar mennoziou a zoujañs hag a zentidigez a dleen d'ar vro, d'al lezenn ha d'ar roue. Rei 'reen va ger, hag hen rei 'ran a-nevez, ne lakin morse ar freuz da zevel etre va henvreudeur na dre va zroiou, na dre va skweriou.

Kalz a enor ho-pije greet din, m'am-bije anavezet drezoh ho-peus bet va lizer. Med marteze, ne ouieh ket da be leh skriva din. E Kemper, e ti an aotrou De Karne, emeon bremañ.

Plijet ganeoh kredi en doujañs vraz am laka, Aotrounez, da veza ho servijer doujuz meurbed ha sentuz meurbed.

LAPORTE, beleg.

En taol-mañ, ar respont ne zeleas ket ; d'an 13 a viz Meurz, an 'Ti-Kêr a skrive d'an Aotrou Laporte :

« Aotrou,

Atao or-beus kredet ez oh eur henvroad mad, ha n'helle birvidigez ho feiz nemed kreski ho toujañs evid ar vro, al lezenn hag ar roue.

N'ho tamallim ket kennebeud, pell diouz eno, da lakaad an trouz e-touez ho preudeur.

Kredi 'reom avad e hellfeh, dre hoh aliou, c'hwi eur henvroad gwirion ha ministr eun Doue a beoh, lakaad da zistrei war an hent mad ar re n'int ket bet sklêrijennet a-walh, pe a zo bet touellet gand tud displeal.

Evid ar pezh a zoñjit diwar-benn al le goulennet digand ar veleien 'zo dindan ar houarnamant, c'hwi 'zo re sklêrijennet hoh-unan hag a oar mad petra ho-peus da ober. Morse n'or-bije klasket rei aliou deoh war gement-se.

Gellet ho-peus gweled pe ar Vodadenn Vroadel he-deus en em emellet euz an traou a zell ouz an eneo, pe he-deus hepken renet an traou a zelle outi, en eur ziskar ar gwall-voaziou iskiz hag heb niver o-doa en em zilet en o zouez.

Ho koustiañs he-deus ho sklêrijennet beteg-henn hag a gendalho d'hen ober, en amzer da zond.

Abalamour d'an dra-ze, or-boas kavet gwelloc'h chom heb respont deoh; ha ma skrivom deoh bremañ, n'eo nemed abalamour m'ho-peus goulennet diganeom hen ober, en hoh eil lizer.

Ni 'zo, gand doujañs, Aotrou, ho servijerien.

Izili-Bureo an Ti-Kêr.

SEITEGVED PENNAD

**An Aotrou Laporte tennet e garg digantañ.
An Aotrou Laligne anvet person touer e Sant-Loeiz.
Expilly e Brest.**

Er mare m'en em gave gand an aotrou Laporte al lizer skrivet dezañ gand kuzulierien an Ti-Kêr, ne oa mui, hervez al lezenn, vikel e Sant-Loeiz ; rag kement beleg e parrez ha ne falveze ket dezañ toui, a golle e garg raktal. Al lezenn-ze a hourhemenne ouspenn dibab ar bersoned dre zilennerez, hag i goude-ze a helle eñvel o-unan o hureed.

An aotrou Floc'h, person Sant-Loeiz, hag an aotrou de La Rue, person Sant-Salver, a oa chomet heb toui ; hag e oa red eta eñvel re all en o leh.

Expilly, anvet eskob dre votadeg d'an 2 a viz Du 1790, ar pezh a oa eneb lezenn an Iliz, a gredas evelato asanti kemered ar garg. Sakret e oe gand Talleyrand d'ar 25 a viz C'hwevrer 1791. Deuet 'oa bremañ ar mare da eñvel ar bersoned nevez.

Ne oa ket heb aon renerien an Departamant o soñjal er gevridi-mañ ; rag e peb leh an dud fidel a droe kein d'ar veleien o-doa touet ; hag ouspenn, niver ar re a helle beza anvet a oa gwall vihan ; eur guchennig hepken o-doa touet. An dilennerez greet e Landerne, d'ar 27 a viz C'hwevrer, evid eñvel eur person e Sizun hag eun all e Loperhed, a oa bet eun tammig êsa ; daou-hant soudard, gourglezeier ganto, a zikoure kas an traou da-benn. A-hend-all, evid lakaad al lezenn nevez da gregi, Expilly a dlee beza lakeet en e garg e liz Veur Kemper, d'an 12 a viz Meurz.

E Brest, e oe lakaet e stagfed gand an dilennerez d'ar zul, d'an 13 a viz Meurz. An aotrou Floc'h, daoust ma n'oa ket bet falvezet gantañ toui, a gendalhe da ren parrez Sant-Loeiz. Prezegennou ar horaiz a oa boullhet. D'an 9 a viz Meurz, Prokuler kêr a skrive d'an aotrou person ha ne roe mui dezañ e ano a berson :

« Aotrou,

Disul, d'an 13 euz ar miz, e vo da zibab personed er hargou deuet da veza diberhenn dre zilez ar bersoned n'o-deus ket touet. Hervez mennoz al lezenn, an dilennerez-se n'hell beza greet nemed en iliz parrez penn an District. Red e vo eta en devez-se lavared an overn da eun eur all. Setu perag ho pedom da gana an overn-bred da eiz eur diouz ar mintin, hag ar gousperou raktal goude. Evid ma vo difazi an traou, lavarit d'ho prezezer hen embann goude unan pe unan euz e brezegennou. »

D'ar zul, d'an 13 a viz Meurz, an aotrou Laligne a oe dibabet da berson e Sant-Loeiz, hag an aotrou La Goublaye e Sant-Salver. Pemp devez goude, Expilly a roe e halloud d'an aotrou Laligne, war e veno hervez reolennou an Iliz.

Loeiz Alexandr Expilly, dre drugarez Doue, ha dre halloud ar Pab, eskob ar Finistère, da gement hini a lenno ar homzou-mañ, salud ha-bennoz e Jezuz-Krist, On Aotrou.

O veza m'he-deus Bro-Hall, dre eul lezenn aotreet gand ar roue, roet galloud da zibab an eskibien hag ar bersoned, dre zilennerez, ha ma fell dezi e ve miret stard an urz-se er Rouantelez ; o veza m'he-deus an heveleb lezenn roet galloud din da lakaad en o harg ar

bersoned a zo bet anvet ; goude beza anavezet va-unan, buhez direbech, ha deskadurez an aotrou Yann Mari Laligne, beleg euz on eskopti, dre ar respontchou en-deus greet p'eo bet enklasket euz or perz, ha dre ar skrid a zoug eo bet anvet, or-beus roet hag e room dezañ karg ha galloud ; kaset or-beus ha kas a reom anezañ, en ano Jezuz-Krist On Aotrou, da ren parrez Sant-Loeiz en on eskopti, ha da ober enni kement labour a zell ouz eur beleg hag ouz eur person, evid brasa gloar Doue ha silvidigez an eneoù a zo en e garg.

Greet e Kemper, en On ti a Eskob, dindan or sin hag hor siell, d'an 18 a viz Meurz 1791.

EXPILLY, Eskob ar Finistère. »

D'ar zul, d'an 20 a viz Meurz, an daou berson eneb-gwir Laligne ha La Goublaye a en em lakee, unan e penn iliz Sant-Loeiz hag egile e penn iliz Sant-Salver. Paotred an Ti-Kêr a skrivas ar homzou-mañ diwar-benn ar pez a oa tremenet en diou iliz.

« D'an 20 a viz Meurz 1791.- O veza klevet gand an dud a zo e bureo an Ti-Kêr, 'oa bet an Aotrou Laligne person anvet e parrez Sant-Loeiz, hag an aotrou La Goublaye person anvet e parrez Sant-Salver, en ti kêr o houlenñ beza lakeet en o harg, or-beus en em glevet ganto da lakaad an overn-bred da 9 eur e Sant-Loeiz hirio, hag hini Sant-Salver da 10 eur hanter.

Oll a-unan om eet, war-dro 9 eur, da iliz parrez Sant-Loeiz dre zor ar sekretiri ; eno or-beus kavet meur a veleg en-dro d'an aotrou Laligne, ar person nevez. Da hemañ an aotrou Malassis en-deus lavaret, euz perz Kuzul an Ti-Kêr, pegement a lorh a oa ennañ abalamour m'oa bet karget da lakaad e penn e barrez e-unan, eur person ken din da veza prizet ha doujet gand e genvroiz. Ar respont a reas an aotrou Laligne a greskas c'hoaz ar vrud vad en-deus dre e vertuziou kristen hag e vennoziou e-keñver ar vro. Diskouezet en-deus deom neuze skrid aotrou 'n eskob ar Finistère, en-deus hen savet en e garg.

P'or-beus kuitaet ar sekretiri gand an aotrou person hag ar veleien, hag eur wech degouezet er hor, eo bet kanet ar Veni Creator ; goude-ze, war goulenn kannad ar houarnamant, or-beus lakeet ar sekretour-grefier da lenn skrid an aotrou 'n eskob Expilly a roe dezañ pep galloud evid e garg. An aotrou Laligne, eur wech pignet ouz an aoter, en-deus touet. An overn 'zo bet kanet gand ar person nevez ha goude an overn om degouezet oll er sekretiri ; hag eno, or-beus testeniet dre skrid eo bet lakeet ar person nevez en e garg.

En devez-se ivez, diouz an abardaez, an aotrou Laligne a yeas da jom d'ar presbital a oa bet dilezet tri devez a-raog gand an Aotrou Floc'h.

Med abaoe m'oa bet lakeet ar person fall e penn ar barrez, ar gristenien vad ne deuent mui war-dro iliz Sant-Loeiz ; heulia a reent ar veleien leal a overenne pe er Gouent-Vihan, e chapel Itronezed an Unvaniez kristen, pe e iliz an Tadou Karmez. Ouz ar veleien-mañ e troas neuze kounnar paotred an Ti-Kêr. "Ar veleien-ze, a skriv ar sekretour, a zo egaret ; nebeud a druez 'zo da gaoud outo ; ha n'int ket bet kastizet a-walh p'eo bet lamet o farreziou diganto ; ne deuont mui war-dro an iliz parrez, ha ne

ehanont da lavared n'eo nemed heretiked ar veleien a lavar an overn enni, hag e kerz war an hent fall ar gristenien a zelaou an overennou lavaret ganto". Ar veleien didou hag ar gristenien leal a zente ouz o eskob gwirion. An aotrou 'n Eskob de La Marche ivez n'en-doa ket manket da lavared d'an aotrou Laligne n'en-doa galloud ebed : "Al le ho-peus greet hag a verk oh kouezet er falz kredennou, a ziskouezo d'an oll ez oh chismatik. A-vremañ, n'ho-peus mui an disterra galloud evid ober eur vad bennag d'an eneo. An liz hen tenn diganeoh".

Euz o zu, Breudeur ar Skoliou kristen ne falvezas mui dezo kas o bugale da zelaou overennou ar veleien o-doa touet. Ar pezh a lakeas paotred an Ti-Kêr da egari. Pedra ' vije bet da hoarzin o weled pegen dallet oant gand ar gounnar, ma n'o-dije ket klasket en em veñji.

"Morse, n'or-bije kredet, a skriv adarre ar sekretour, o-dije Breudeur ar Skoliou kristen, tud ken diouizieg, en em zavet en on eneb, rag n'o-deus ket a skiant a-walh da anaoud mad an darvoudou a zegouez. Evelato, an dud kuzet m'az int o-deus lakeet en o fenn n'eo ket deread mond da eun overn lavaret gand eur beleg touer ; setu perag, ne fell mui dezo kas d'an overennou-ze ar vugale fiziet enno... Kuzul an Ti-Kêr o kredi n'eo ar skolaerien dizesk-se nemed sorhennerien gouest da noazoud d'ar yaouankiz en-deus gourhemennet tenna ar skoliou diganto". Ha neuze, dianaoudeg e-keñver ar vistri a gemere kemend a boan gand ar vugale hag a ree kement a vad dezo, hag ouspenn, heb gouzoud piou a lakjent da skolia ar vugale war o lerh, Kuzul an Ti-Kêr a brennas o ziezskol.

Koulskoude, er mare-ze, or hanfarted a zegouezas ganto eur helou hag a lakeas laouenedigez en o halon. N'oa ket re abred, a gave dezo, rag evid c'hoaz n'o-doa bet nemed poan o klask kas an traou hervez al lezenn. O eskob chismatig a deue da weled kêr Vrest ; e-unan e tegasas ar helou d'an Ti-Kêr. Kemennadurez a oe roet d'an aotrou Laligne euz a gement-mañ en eur gas dezañ ar reizadur a dlee beza heuliet evid degemer an eskob. Ar person a-eneb-gwir a lavaras n'oa ket greet mad ar reizadur, o veza m'oa bet ankounac'haet ennañ an degemer da ober d'an aotrou 'n eskob en iliz ; hag e skrivas eul lizer hir evid lavared oa red ober an degemer-ze dezañ. Greet e oe ar pezh a houlenne ; med kuzul an Ti-Kêr a hourhemennas ne vije degemeret an eskob en iliz nemed goude beza bet degemeret da genta en Ti-Kêr.

Erfin, d'an 31 a viz Meurz, Expilly, gand 120 gward bet e Landerne ouz hen diambroug, a erruas er Pont nevez. Kannaded a Vrest a zo eno ouz e hortoz, a ra dezañ eun tamm prezegenn, hag a deu war e lerh gand re all, beteg dor Landerne (Leur an Dorioù⁵³). Eno, ar pennou braz euz kement rummad tud a oa e kêr, ganto ar veleien o-doa touet, hen degemeraz en eur lavared dezañ eur bern komzou flour, e-pad m'edo ar hleier e bole, ar hanoliou o krozal hag ar zoudarded o tenna gand o fuzuliou. Ha neuze an eskob a gemeras hent an Ti-Kêr, a beb tu dezañ diou hae soudarded war varh ha war droad.

Eno, ar mêt, prokuler kêr, an aotrou Laligne, a brezegas adarre. Expilly a respontas, a lavar kaier al Liziri, "gand eur furnez helavar, hag eun deneredigez, savet en e galon en eur weled ar gêr m'oa ganet enni". An oll a gemeras neuze hent an iliz ; an aotrou

⁵³ Plasenn Leclerc bremañ.

Laligne, gwisket gantañ ar chap, a zegemer an eskob eneb-gwir dindan ar porched ; hag o veza n'helle mui kinnig ezañs dezañ peogwir al lezenn a vire kinnig ezañs d'an dud hiviziken, e roas dezañ sparf an dour benniget. Goude ar bedenn greet er hor, an eskob a bignas er gador-brezeg ; meuli 'reas lezenn reizadur an dud a Iliz gand ar houarnamant ; hag al lidou a oe peurhreet dre vennoz ar Zakramant hag an Te Deum.

Eet er-mêz euz an iliz, an eskob a oe kaset dirag eur bern keuneud uhel savet e kreiz plasenn Sant-Loeiz hag a oa dija en-dro dezañ eur helhad gwardou broadel, soudarded war droad ha war varh, ha kompagnuneziou martoloded. Raktal an dud a youhas abouez-penn : « Bevet Expilly ! bevet ar feiz ! », ha leh a oa da gredi 'oa levez e kalonou an oll ; ar mêt, eur hef-tan en e zorn, a oa o vond da enaoui an tantad pa zavas eun tamm c'hoari etrezañ ha mestr an District. Hemañ, droug ennañ, abalamour n'oa ket bet roet dezañ ar hef-tan, a gavas n'oa ket greet enor d'e reñk hag a en em gemeras ouz ar mêt ; ha neuze an taoliou teod a yeas en-dro etre paotred Ti-Kêr ha re an District. Ar remañ, evid diskouez pegen gloazet 'oant, a guiteas an dachenn. Expilly, mantret oll, a jome da zelled ouz an tantad ; ha pa oe peurzevet, paotred an Ti-Kêr a gasas o eskob d'e lojeiz ; ha da di biou!! Da di leanezed ar Gouent-Vihan. En o fallagriez, i eo a gargont da zegemer an eskob fall.

Expilly a dremenas pevar devez e Brest. Mond a reas da weled Tadou Karmez, Itronezed Sant-Tomaz ar Gernevez, Merhed ar Furnez : e peb leh e oe degemeret en eun doare deread, nemed e veze roet ivez dezañ da entent n'oa ket an eskob gwirion.

An overn a lavaras er Gouent-Vihan. Itronezed an Unvaniez kristen ne falvezas ket dezo dond d'he selaou hag a lavaras ne anavezent nemed eun eskob : an aotrou de La Marche. Gloazet, a-dra-zur, gand eur seurt degemer, e rankas tremen e Ti-Kêr eur maread eurveziou a gavas hir meurbed "evid en em gleved ganeom war ar reolennou da ober evid ar veleien didou hag evid gouzoud piou da lakaad e-leh ar Vreudeur dizesk", a lavar paotred an Ti-Kêr en o liziri.

TRIWEHVED PENNAD

Ar veleien vad heskinet. An aotrou Laporte prizoniet ar wech kenta.

Edod e deizioù kenta miz Ebrel, nevez digoret amzer Fask. Med paotred ar houarnamant o-doa muioc'h a aket da lakaad heulia al lezennou nevez greet evid gwaska ar veleien eged n'o-doa da heulia gourhemennou an Iliz ; ha dre ze n'oa ket diêz niveri an dud a yee da ober o Fask da iliz Sant-Loeiz.

Ar wir gristenien avad a zirede buan ha niveruz da vanati Karmez pe d'ar Gouent-Vihan e leh m'edo Itronezed an Unvaniez kristen ; eno, e kovesae an aotrou Floc'h, an aotrou Laporte hag unan bennag all c'hoaz euz ar veleien vad, hag e roent ar gomunion. O weled an iliz dilezet, paotred an Ti-Kêr a egare.

Dre lezenn an 22 a viz Meurz, ar Vodadenn Vroadel a hourhemenne ivez da vistri ha mestrezed ar skoliou ober le. E Brest, al lodenn vrasa anezo a nahas hen ober ; hag evel-se al lezenn a reas eur blijadur vraz d'ar vugale a zo dibreder dre natur, ha bepred laouen pa ne vez ket a skol. Ar re-mañ, evel bugale ar Vreudeur, a jomo eur pennad mad heb skol, rag paotred an Tri-Kêr a stago dizale gand ar veleien vad.

Itronezed an Unvaniez Kristen a nah ober le : o skoliou a zo serret ; an ti o-doa savet evid rei magadurez ha lojeiz d'ar merhed a zo ivez serret. An dispaherien o-devoe c'hoaz ouspenn, ar fallagriez da lavared "oant glaharet abalamour Itronezed an Unvaniez, en eur enebi ouz al lezenn, o lakee da lemel digand kêr eun ti ken talvouduz hag eur goudor a oa kemend a ezomm anezañ evid degemeret an intañvezed ha merhed yaouank reuzeudig ha dizanvez". D'ar 17, war eun heveleb digarez, leanezed Sant-Tomaz ar Gernevez a zo ivez taolet er-mêz euz klañvdiou kêr, ha lakeet en o leh merhed lik war-dro ar re glañv. Ar vestrez kenta karget d'o gouarn, an itron Rogé, he-doa da gaoud 150 lur er bloaz, he dillad gwalhet, hag he boued war ar marhad. Leanezed ar Furnez a oe klasket ivez rendael outo d'o zro, med Ministr an Dud a Vor a viras o stlepel er-mêz. Tra souezusoh, an Urz leanezed-mañ a dreuzas amzer an Dispah, ha zoken ar Spont-Braz, heb ma oe klasket noazoud dezo. N'o-devoe nemed da ziouered o beleg-aluzenner. Hag unan bennag anezo abalamour d'o ano nobl a rankas kuitaad o houent evel an hini a oa mestrez vraz ganto, an dimezell De Sapinaud de Bois-Huguet, Theresa ar Spered-Santel heh ano leanez. Houmañ a guiteas Brest er bloaz 1792, evid heulia arme ar Vendée hag entent ouz ar re glañv ; mervel a eure e Dol er bloaz 1795. Breudeur ar skoliou kristen a oa bet divennet outo ober skol a-raog m'oa bet Expilly e Brest ; hag euz ar vistri hag ar mestrezed a zalhe ar skoliou bihan a oa ken niveruz e Brest, al lodenn vrasa a gavas gwelloc'h gounid o bara en eun doare all bennag ha chom heb toui. Hag evel-se, an oll skoliou evid netra a oe serret.

Dispaherien Brest a gounnare o weled kement a dud oh enebi ouz al lezenn. Kaoud a ree dezo 'oa ar veleien anvet ganto "pennou fall", eo a lakae an dud d'en em zevel evel ma reent. Hag e klaskjont an tu da zond a-benn anezo : en eur zerri an oll ilizou ha chapelioù nemed ar re a oa renet gand beleien a-du gand ar houarnamant ; hag en eur

bellaad diouz o farreziou koz ar veleien didou. Kemenn a rejont o havadenn da renerien an Departamant.

Med penaoz gelloud beza ken kasauz e-keñver an dud hag embann beza mignoned d'ar frankiz ? rag, war o meno, al lezenn 'zo greet evid rei frankiz d'an oll. An aotrou Capitaine, prokuler an Departamant, a welas buan pegement 'oa ar mennoziou-ze eneb ar furnez : « Eun heveleb tra a ve eul lezenn da waska an dud, a skrivas-eñ d'an 13 a viz Ebrel, hag a zo pell da veza hervez ar gourhemennou nevez... Noazuz e ve ivez da wiriou an den a houlenn frankiz da denna e alan e kement leh ma plij gantañ beva. » Evelkent, d'an 21 a viz Ebrel, an Departamant, aliet gand Expilly, a hourhemennas « d'ar bersoned ha d'ar gureed, taolet er-mêz eus o farreziou, kuitaad dindan eiz devez goude beza bet anaoudegez eus an urz-mañ, ar parreziou-ze m'edont e karg enno pa en em zavjont eneb al lezenn, ha chom hiviziken peder leo diouto da nebeuta, dindan boan da veza tamallet da vond eneb an urz vad, ha da veza galvet dirag ar barner. » An District a oe karget da lakaad senti ouz an urz-mañ. Med e Brest, hen gwelet or-beus c'hoaz, dreist-oll pa deuas Expilly da ober e dro, paotred an District ha re an Ti-Kêr n'en em glevont ket ; a-walh 'oa d'ar re-mañ lavared eun dra evid lakaad ar re all kerkent da ginnig eun dra bennag all. P'o-deus paotred Ti-Kêr lavaret pellaad diouz o farreziou ar veleien "dizent", kerkent, paotred an District a skriv d'an Departamant da lavared n'eo ket hervez al lezenn an urz douget gand kuzul Brest.

An Departamant n'hellas respont nemed an dra-mañ : « N'emaom ket heb gouzoud eo dreist or galloud ar gourhemenn roet ganeom ; med c'hwi ne anavezit ket an darvoudou a zegouez er hantoniou... Ar gwad en-do redet a-raog m'ho-po greet netra evid hen diarbenn ». An Ti-Kêr d'e dro a asped an District da lakaad senti ouz an urz a oa bet douget d'an 21 a viz Ebrel. A-walh 'oa evid lakaad an District da glask troidellerez ha da gemered e amzer. En eur rendaela an eil ouz egile e laoskent amzer gand ar veleien vad da gendelher da ober o labour e-keñver an eneo ; n'hellent ken hen ober a-wel d'an oll evel diagent, gwir eo, rag an oll japeliou a oa serret ; med evelkent, hen ober a reent evid ar gwella, rag karantez an eneo a ro ijin d'ar beleg.

Evelato, pa glozas amzer Fask, an aotrou Floc'h, person ar barrez, skuiz-mar, ha poan dezañ o kaoud eul lojeiz didrouz, abaoe m'en-doa kuiteet e brespital, a laoskas gand e gure, an aotrou Laporte, ar garg euz e barrezioniz chomet leal d'o feiz, hag a yeas da Rosko da glask eul lestr evid Bro-Zaoz. Diwar neuze, an aotrou Laporte a oa dre wir e penn parrez Sant-Loeiz ; eur garg pounner 'oa hag a dennas warnañ kounnar enebourien ar feiz.

O veza m'oa bet laeret al leve a deue d'an dud a Iliz diouz o harg, ar re o-doa kollet o hargou a oe pedet da ziskouez o gwirioù evid beza digollet. Abaoe ar bloaz 1788, an aotrou Laporte a oa dezañ Kernoaz ha Penn-Frad e Gwipavaz, med gand ar garg da lavared evito 107 overn ar bloaz, e chapel Itron-Varia ar Reun. An tiez a oa gwall dirapar, ha dre-ze en-doa bet mil lur evid o hempenn. Kerkent ha miz Gwengolo 1790, an aotrou Laporte en-doa diskouezet e baperiou, ha d'an 10 a viz Here, an District a skrive d'an Departamant : « En em gavet eo ganeom war an heveleb tro, ho lizer enoruz euz ar 6 euz ar miz-mañ, hag ar skrid euz an urziou ho-peus roet diwar benn lizer an aotrou Laporte, beleg, kure e Sant-Loeiz, perhenn leveou iliz Kernoaz ha Penn-Frad e

Gwipavaz. » Med abaoe neuze, an aotrou Laporte a oa chomet heb toui ha dre-ze, chapel Itron-Varia ar Reun a oa bet serret ; hag ouspenn, evid gwaska ar beleg a ouient ervad beza ken kizidig e-keñver al lealded (hen diskouezet en-doa diagent pa roas e lod arhant evid sikour ar vro), paotred an District a houlennas digantañ testenia war baper penaoz en-doa dispignet ar mil lur roet dezañ evid kempenn tiez Kernoaz ha Penn-Frad. An aotrou Laporte a respontas dezo d'an 13 a viz Mae 1791 :

« Aotrounez,

An aotrou Laporte, beleg, karget euz chapel Kernoaz e Gwipavaz, hag euz ar madou war he zro, en-deus an enor da lavared ha da destenia deoh eo dispignet gantañ, ha c'hoaz n'en-deus ket bet a-walh, ar mil lur roet dezañ evid kempenn eun ti stag ouz madou ar japel, hag a oa o vond da goueza en e boull. An treustou eet da netra a zo re nevez en o leh. Ouspenn tregont vloaz a oa, an ti a oa dilezet a-grenn, ha bremañ eo kempennet en eun doare dispar. Lakeet en-deus nevezi doriou ar porz, re an ti hag ar prenestou. Al labouriou-ze, o veza m'int bet greet abaoe miz Eost 1788, a zo atao en o fez. An aotrou Laporte n'helle ket anaoud an amzer da zond, hag o veza paeet micherourien diouz an deiz, prenet raz ha pleñch, pourchaset ar hoad-teo, n'en-deus ket gallet, pa n'oa ket dleet dezañ, kaoud testeniou war baper evid diskouez an implij greet gantañ euz an arhant. N'en-deus mui etre e zaouarn nemed ar skrid euz marhad an doenn a zo eet da 264 lur hag a zo paeet. Evelato peogwir e vez goulennet digantañ testeniou war baper, e houlenn e-unan, mar deo red, eñvel eun den gouizieg da weled ha n'eo ket bet kempennet c'hoaz muioh, gwelloh ha kaerroh eged m'eo douget war ar skrid a gasan deoh gand va lizer.

Goulenn a ra ouspenn an aotrou Laporte beza laosket da lavared ar 107 overn stag ouz ar garg.

Brest, d'an 13 a vae 1791.

Laporte, beleg.

Rendael, tregaserez fall ha netra ken. Gwasoh a oa o vond da hoarvezoud. Eur brezel yud ha kounnaret a oa o vond da ziroll war ar veleien didou.

D'an 28 a viz Even, e teu ar helou da Vrest en-deus ar Roue kemeret an teh. An dud a oe strafuillet oll. Ar heleier dibaota a en em skignas dre gêr. Lod a lavare 'oa bet sammet ar roue en despet dezañ evid beza lakeet e penn an divroidi⁵⁴ ; hervez lod all, en-doa kavet gwelloh tehed, kentoh eged ober brezel d'ar feiz. Tud e-leiz a deue war dro an Ti-Kêr da gleved ar grefier o lenn al liziri-keleier dre ma tegouezent.

Eur helou ken enkreuz a beurheas d'o diroll. Ar brud a rede o-doa tudjentil divroet diskennet en douar war-dro Sant-Malo hag e oa re all dare da ziskenn e Konk-Leon.

An dud a golle o fenn. Unvaniez "Mignoned al lezenn nevez", kuzulierien an Ti-Kêr ha kement hini o-doa eur garg bennag e kêr, en em vodas e sal ar Huzul, hag heb gedal urziou Pariz na re Gemper, o-unan e tougjont buan ha buan an urz-mañ :

⁵⁴ an divroidi : ar re, noblañsou, a oa eet kuit, o-doa "divroet"

« O veza ma klever lavared a beb tu o-deus beleien dizent District Brest, re ar hêriou evel ar re diwar ar mêz, abaoe m'o-deus klevet 'oa tehet ar roue euz a Bariz, labouret muih-mui da lakaad an dud d'en em zevel eneb al lezenn, redet dre ar vro en eur lavared ema ar feiz o vond d'an traoñ, ha skignet a beb tu skridou entanuz ! evel lizer ar Pab ; o veza m'o-deus, siwaz! dre o-doareou kuzet, troet mennoziou o farrezioniz, hag evel m'eo ar re-mañ lakeet nehet-marzo ganto o klask gouzoud petra 'dleont d'al lezennou, ha petra 'dleont d'o hredennou (rag lavared a reer dezo ar feiz a zo gwallgaset, hag eo abalamour da ze en-deus ar Roue kemeret an teh en eur zilezel e gurunenn), n'eo ket souez e ve ar bobl tost d'en em zevel a-bez.

Setu perag, kuzul ar pennou-braz, ha kuzul an Ti-Kêr unanet, o kredi stard e ranker klask mad ar bobl a-raog pep tra, hag eo an dra-ze al lezenn genta, o-deus soñjet n'o-doa ket brasoh dever er mare-mañ eged mired ouz o breudeur da gleved an aliou fall-ze gouest da lakaad ar gwasa darvoudou da goueza warno ha warnom on-unan, da lakaad ar brezel da ziroll etre tud ar vro ha da ziskar evel-se al Lezenn hag ar Frankiz.

A-hend-all, o veza m'ema ar brud ez eus pemp pe c'hweh mil forban diskennet en douar war dro Sant-Malo.

Ar Huzul a ro urz da brizonia evid eur pennad ar veleien dizent ; da waska dreist-oll ar re 'zo brudet da veza ar muia egaret hag ar muia douget da ober reuz ; da lezel e peoh ar veleien a zo e penn ar parrezioniz, gand aon da lakaad an dud d'en em zevel, ma ne ve beleg ebed mui war o zro.

Ar veleien a vo gallet kregi enno a vo dalhet e manati Karmez ; hag eno e vezint maget, hag e vezor mad outo e-giz m'eo d'eread.

Evid mired ne hoarvezfe droug ganto, e vezo lakaet soudarded a-walh d'o diwall.

An archerien ha kompagnunez an Dragoned vroadel a zo karget da gregi enno evid o degas d'ar prizon. »

Med e manati Karmez ez eus menez ha n'o-deus ket touet kennebeud ; daoust hag ar re-mañ ne zikourint ket ar brizonierien da gaoud darempred gand an diavêz ? Diêz ebed ; ne vo nemed o derhel mad e-giz prizonierien en o zi o-unan. Hag en devez-se zoken e oe douget an urz-mañ :

« Mestr braz Gwardou ar vro a roio urz d'an ofiser a zo e Karmez e penn ar zoudarded, da zerhel evel prizonierien ar veneh 'zo er manati ha ganto ar breur Fabian, rener ar skoliou kristen ; ar veleien a hello kas ganto o gweleou ha kement tra all o-do ezomm da gaoud. Priol Karmez en-deus aotre da glask eun den lik evid mond da brena peadra da vaga tud e vanati. »

An oll gourhemennou-ze a oe embannet gand ar greffier dirag dor an Ti-Kêr. E-pad an amzer-ze, an trompillou a oe klevet o seni : archerien, dragoned, gwardou broadel a zirede e beb tu.

Euz ar gemennadurez hir-ze en-deus bet ar greffier poan a-walh o lenn, an dud n'o-doa entetet nemed eun dra : bez' e oa eun arme dudjentil divroet diskennet en douar, dare da zailla warno. Ar helou n'oant ket gwir, med mad 'oa da lakaad ar youlou fall da zihuna ha da rei da gredi e oa ar brezel o vond da ziroll. A-walh 'oa evid lakaad ar bobl da gaoud kasoni ouz ar veleien dizent, ha da houlenno o lakaad d'ar maro. Pa'z a an

archerien en hent evid o frizonia, lakepoted kêr o heulie en eur youhal a-bouez-penn :
« Ar veleien dizent d'ar maro ! Laporte ouz ar groug ! »

Ru Sant-Loeiz a zo tost d'an Ti-Kêr ; karget e oe buan gand eur vandenn dud kollet o fenn ganto, rag an archerien zo war al leh ; pignet int e ti ar hure. An n° 8, an ti koz greet gand benerez, ha n'en-deus gwelet beteg-henn o tremen dirazañ nemed tud a-zoare, bet rodellet o bleo dezo, ha taolet war o beg eun tamm poultr c'hwez vad gand Le Bret pe Laporte, ha gwardou war vor ken laouen o c'hoarzin leiz o hornaillenn, a rank bremañ skrija o klevet ar goaperez hag o weled ar vein stlapet outañ gand eur bobl kounnaret. Pa zistroas an archerien, ganto an aotrou Laporte, an dud a oa eno a strakas o daouarn hag a houlennas ar maro evitañ ; ar gwardou broadel o-devoe mil boan o tiwall na ve diframmet ar paour-kêz beleg euz a-dre o daouarn, gand tud dirollet.

An archerien a gendalhas da ober o hefridi, war o lerh atao eur bobl tud o yudal. Beleien Sant-Loeiz, an aotrounez Kermarrec, Labous, Bernicot ha Plessis a oe sammet ganto ivez ha kaset d'ar prizon. N'eo ket dismegañs a vankas d'al lodennig beleien a en em gavas da genta dirag chapel Karmez evid beza prizoniet enni.

Diwezatoh, e oe degaset di ivez, hag an heveleb tud atao ouz o heul, an aotrou Kermorgant, beleg-aluzenner ar Gouent-Vihan, an aotrou Duchesne, beleg-aluzenner Merhed ar Furnez, ha beleien karget euz an dud a vor, an tad Maillard, kapusin ; an aotrou de Pentrez, a leveront eo bet en Tadou Jesuisted gwechall, an tad Durand euz a urz Sant-Benead.

Diouz an abardaez eh erruas ivez aotrou person Lambezellec, an aotrou Mocaer, aotrou person Sant-Salver, an aotrou De La Rue, hag an aotrou Scouarnec, kure e Kêr-Ber. Hemañ a oa bet darbet dezañ chom en hent ; kaset 'oa bet dindan eul letern, eur gordenn stag ouz e houzug, evid beza krouget outi. Eur gward a deuas a-benn d'hen diframma euz a-dre daouarn an dud fallagr a oa en-dro dezañ. Leun wad 'oa hag e zoutanenn a-dammou pa oe taolet e chapel Karmez e-touez e genvreudeur.

D'an 28 a viz Even diouz an noz, e oa trizeg beleg er prizon, hag ano an aotrou Laporte oa an hini kenta war ar haier. En eur niveri ganto nao manah Karmez hag ar Breur Fabian, e oa 23 frizonier.

Antronoz 29, unneg beleg all a errue e Karmez, en o zouez an aotrou Goret, person Gwitalmeze ; hag e kendalhed da glask re all ; hebdale niver ar brizonierien a zavas da 81. Kement lakepod a oa pedet d'o hlask ; a-benn nebeud, ar veleien a veze prizoniet gand forz piou. Ar skrid a deu amañ war-lerh a zesk deom penaoz e veze greet ar chase tud-ze. Ar skrid a zo euz ar 27 hag an 28 a viz Gouere 1791 :

« O-deus en em glevet evid mond da glask beleien da brizonia, an deg o-deus sinet ar paper-mañ. Lohet da 3 eur goude lein, ez int en em gavet el leh merket dezo e kichenn ar peder milin-avel diouz tu Rekourañs. Tremenet dre vourh Plouzane oam degouezet a-benn nav eur hanternoz e Kermorvan, e parrez Trebabu, hag om eet da di an aotrou de Koataudon, a oa o tebri e goan gand e ziuo verh, an aotrou de Beaumont hag itronezed. An aotrounez hag an itronezed on degemeras en eun doare deread ; o-deus roet deom o ger n'oa ket er maner an Tad Elisée, bet gwechall rener meneh Karmez evid Breiz, hag a zoñje deom kaoud eno. Om bet ivez oh ober eun heveleb kevridi e ti an aotrou Hamelin,

chomet person e Trebabu abalamour n'oa nikun da lakaad en e leh, hag or-beus greet eno ivez tro wenn.

Ahano om eet da vaner Keryann-Moll, el leh ma chom an aotrou de Kersauzon, hag on-deus ivez kollet on amzer.

Goude-ze on-deus kerzet war-zu Lokrist. Eno on-deus kavet an aotrou ar Gall, bet diagent kure Treo-Lokrist, hag on-deus kemennet dezañ on heulia. Hanternoz oa neuze, hag om eet beteg bourh Sant-Vaze. Eno, goude beza kelhet ti an aotrou Carluer, chomet ivez en e garg, on-deus goulennet digor ; ha n'eus bet digoret deom nemed goude beza skoet meur a wech war an nor. Evelato, eur wech en ti, on-deus klasket piz, ha kavet an Tad Elisée kousket mad. Gourhemennet on-deus dezañ dond d'on heulia. War dro div eur 'oa diouz ar mintin p'on-deus kuitaet Sant-Vaze. En em gavet e Konk, on-deus laosket e ti ar mêt, Thomas e ano, an aotrou Gall hag an Tad Elisée; n'oam mui gouest d'o mired ; goude beza redet kement, 'oa red deom kousked evid diskuiza.

Da nav eur hanter, setu-ni en hent evid mond da Bloñger ; amañ eh en em gavjom war-dro deg eur hanter. Meur a hini en em glemmas euz ar hure, an aotrou Lemoyne a ree kalz a zroug dre e gomzou direiz, hag e lavarjom dezañ dond d'on heulia. Da unneg eur hanter oam war hent Plouarzel, an aotrounez Elisée, ar Gall ha Lemoyne war on lerh, med amañ n'on-deus kavet den...

Neuze om distroet war-zu Plougonvelen, hag eet da di an aotrou Kermergant, bet person er barrez. Gwelet en-doa ahanom o tond, hag e pignas buan d'ar zolier ; eno, e hourvezas war an trap⁵⁵ a stanke an toull da bignad e-barz. Pignet en estaj kenta, on-deus goulennet digeri deom ar zolier ; unan euz ar merhed a lavaras deom krenn ne raje ket, abalamour war he meno oa eur bern ed war an trap. Kaoud a reas deom edo oh ober goap ; setu perag unan ahanom a bignas dre an dereziou evid sevel an trap. Ne rankas ket rei re a veh evid e loh ; hag e lavaras kerkent n'eo ket ed eo a oa o lakaad beh warnañ, med eur bern kig. Pa oe klevet kement-mañ, buan e oe lakeet beh war an trap evid an eil gwech, hag e oe gallet pignad er zolier. An aotrou person a oe tapet, a reas eun tamm pakadenn hag a deuas ganeom war ar ger. En eur guitaad an ti, on-deus kavet eur reñkad merhed ha paotrezed, o daouarn savet ganto war-zu an neñv evid e gemeret da dest euz o glahar hag or hrizder.

Distrei da Vrest a rejom neuze. En em gavet war bont ar Hlañvdi a zo war hent Lokournan, om chomet a-za da gemered peb a vanne. Darn ahanom, a-raog eva, a zavas o banne, en eur lavared : "da yehed ar vro" ; hag on-deus pedet ar pevar zu⁵⁶ da ober eveldom. An Tad Elisée, an aotrounez ar Gall ha Lemoyne ne oent ket nehet evid hen ober, med evid doare, ar ger "bro" a oa eul le-douet e genou ar Hermergant ; respont a reas 'oa a-walh lavared d'ho yehed...

Da eiz eur diouz an noz, oam distro da Vrest. Goude beza kontet da ofiserien an Ti-Kêr ar pez or-boua greet, on-deus heuliet beteg Karmez pevar enebour al lezenn nevez, a-dreuz eur bobl tud, hag on-deus sinet. »

Ar pez na lavar ket ar skrid, hag a zo êz da zivinoud pa gomz euz ar bobl tud, eo 'oa bet lakeet pennadou en dud dister-ze ha n'eo ket selled hepken a reent ouz ar chaseerien

⁵⁵ an trap : plankenn toull ar zolier.

⁵⁶ ar pevar zu : ar pevar gwisket e du

hag ar brizonierien. Ar paour-kêz Tad Elisée, on-deus lennet en eul lizer, a erruas en e gouent koz en eur stad truezuz, e zae vanah a-dammou hag e gorr a-bez bronduet gand an taoliou.

NAONTEGVED PENNAD

Ar veleien didou dalhet a-eneb al lezenn e prizon Karmez.

Kaer o-deus en em glemm ne reer van.

Liziri-klemm an Ao. Laporte.

Poaniou ar veleien prizoniet

Ar rummou tud e kargou disheñvel a zo boaz d'en em rendael ; ha pa ne vez ket doujet ar re a houarn ar vro a-bez, ar re a zo dindano a glask sach a pep hini d'e du.

E Brest, an District hag an Ti-Kêr n'en em glevent ket. An Departamant, diouz an tu all, a gavo diêz gweled District Brest o tougen urziou evel pa ne vije bet mestr ebed mui e Kemper. Setu perag, prokuler ar Rann-Vro (an departamant), kerkent ha m'ah anavezaz petra oa bet greet e Brest, a skrivas d'an District eul lizer hag a oa rust a-walh an tamm anezañ ; d'ar prokuler Brichet oa kaset : « An urz ho-peus douget, a lavar e berr gomzou, n'eo ket hervez al lezenn ; da genta, prizoniet ho-peus aluzennerien n'emaint ket dindan ar houarnamant, rag-se n'o-deus ket da doui. Ouspenn-ze, lakeet ho-peus er prizon kement beleg didou ho-peus kavet, hogen n'or-boa karget ahanoh nemed da deurel evez ouz ar pez a reont. Kalz re ho-peus greet. » Hag ar Rann-Vro a gemenne stard da baotred an District rei o frankiz d'an aluzennerien. Med ar ganfarted a reas skouarn vouzar. Neuze eh en em gavas ganto eul lizer all, sinet en taol-mañ gand rener ar Rann-Vro.

Kemper, d'an 22 a viz Gouere 1791.

« P'eo bet falvezet deom dibab kêr Vrest, evid dastum enni ar veleien a oa leh da zifizioud anezo hag a oa tamallet da veza diskouezet n'oant ket a-du gand lezenn Reizadur an dud a Iliz, n'or-boa ket ar mennoz d'o dastum na d'o derhel er prizon. Dibabet on-deus Brest abalamour d'ar mogerious a zo en-dro dezi ha m'eo diêz tehed ahano pa vez divennet mond er mêz.

Lavared a rit deom ho-peus ranket o dastum e Karmez evid o diwall diouz droug, ha zoken karga soudarded da vired na ve gwall-gomzet dezo, ar pez a vije bet c'hoarvezet ma vije bet o lojeiz e kêr, ha ma vijent bet gwelet o vond hag o tond.

Mard ema an traou evel ma livirit, eo red deoh da vihanna, ober gwella ma helloh evid n'o-do ket re da houzañv. Mar deus unan pe unan anezo hag en-defe c'hoant mond da jom e kêr, ne dlefeh ket hen diarbenn. Ar pez a glaskom en eur bellaad anezo diouz o farreziou 'oa lakaad da devel ar heleier entanuz a veze lakeet da redeg gand ar re a oa kounnaret ouzom, hag o-dije c'hwezet tan ar brezel war zigarez divenn ar feiz. O veza n'eus mui da gaoud aon abaoe m'int eet pell diouz ar gêr, e fell deom e vefed mad outo. »

Med an District ne ra van, hag a gendalh da lavared eo evid o diwall e talh ar brizonierien er goudor ha n'hell ket senti ouz mennoziou ar Rann-Vro. Respont a ra d'an 28 a viz Gouere :

« Goulenn a rit diganeom perag or-beus dastumet ar veleien e Karmez, e-leh o lezel da loja e kêr, evel ma falveze ganeoh, ha beza miret outo hepken mond diavêz kêr. Abeg or-beus bet d'hen ober ; evel-se n'en em gavo droug ebed ganto ; o mired a hellim gwelloc'h ; ne glaskint ket en em zihiza, ha gouzoud mad a raim evel-se ne rint ket a implij fall euz ar frankiz a glaskont da gaoud, evid touella ar merhed hag an dud kredig. Ma rofem dezo ar frankiz-se, e lakfem kounnar or henvroiz da ziroll, hag e-leh ober vad d'ar brizonierien, e heller kredi, e rafem o gwalleur. »

Nag a breder a gemer an District gand e brizonierien. Ya, war e veno... Trubarderez ha netra ken ! D'an ampoent e lakee 50 anezo da loja en iliz Karmez ! Ar re anezo a oa genidig euz Brest a hellas kaoud dillad-gwele. Eur plah koz, Soaz Pariz, hag a oa o servija e famill an Aotrou Laporte abaoe hanter-kant vloaz, a deuas a-benn, ken aketuz 'oa, da zegas dezañ pedra a-walh evid rei sikour d'e genvreudeur. Ya, med niver ar brizonierien a greske dalhmad, ha meur a hini a jomas ouspenn eiz devez en dienez a beb tra. Koulskoude d'ar 7 a viz Gouere, Pennou-braz kêr a houlennas digand Mestr-pourvez⁵⁷ an arme-vor tenna euz grignolou ar Houarnamant : hanter-kant koad-gwele, hanter-kant golhed gloan, hanter-kant penn-wele, hanter-kant re liñseriou, hanter-kant pallenn, evid ar veleien didou a zo dalhet er prizon en iliz Karmez ; evid ober kement-se e plijo gantañ ivez rei urz da lezel eun niver braz a-walh a haleourien evid dougen an oll draou-ze d'ar manati. »

Koulskoude, e hellit kredi, ar veleien baour n'o-doa ket kalz a anaoudegez vad evid beza diwallet kenkoulz ; frankiz eo a felle dezo ; ar frankiz a deu dezo hervez al lezenn.

« Al lezenn, a lavarent, ne hourhemenn ket deom ober le ; kinnig a ra deom unan a zaou : pe doui, pe goll ar garg. Kavet on-deus gwelloc'h dilezel or harg ; n'on-deus greet nemed senti ouz al lezenn, hag ho-peus on taolet er prizon heb barnedigez. Mard om kablu, or barnit, ha mard om didamall, roit deom frankiz. »

Degas a reont da zoñj ivez e "Gwirioù an den", a oa bet embannet e 1789 : "Nikun n'hell beza tamallet, kroget ennañ, na prizoniet nemed hervez urzioù al lezenn hag en doare gourhemennet ganti". Hogen pehini eo al lezenn a ro urz deoh da gregi ennom ? Or hredennou a vir ouzom ober le. Daoust ha "Gwirioù an den" n'hel lavaront ket : "Nikun n'hell beza kavet abeg ennañ abalamour d'e gredennou, na zoken abalamour d'e feiz ?" Hag e-touez diellou ar Rann-Vro e kaver eur bern paperioù warno an diou lizerenn veur L L hag a zo enno skridoù ha goulennou bet kaset gand ar veleien prizoniet, d'an Ti-Kêr, d'an District, d'ar Rann-Vro, ha zoken d'ar Roue. Med "Ebestel ar frankiz" a gendalhas da ober skouarn vouzar.

An Aotrou Laporte a zougas klemm dre skrid evel ar re all.

Setu amañ daou lizer skrivet gantañ e-unan da renerien Rann-Vro ar Finistère. (Al liziri-mañ n'emaint ket e leor galleg an Ao. Saluden : "Une figure brestoise au XVIII siècle", med gantañ eo int bet kavet, abaoe m'en-deus skrivet e leor, e-touez ar paperioù koz a zo e Diellou an Departamant, hag en-deus bet ar vadelez d'o rei deom da lakaad el leor-mañ).

« Da Renerien Rann-Vro ar Finistère, an Ao. Glaoda-Anton-Raoul Laporte, beleg, gwechall kenta kure e Sant-Loeiz Brest, a gemenn gand doujañs :

⁵⁷ Mestr-pourvez : an hini a ra war-dro ar boued ha traou all.

Bez' ez eus bet, d'an 28 euz miz Mezeven diweza, soudarded en e di o tegas an urz dezañ da vond da brizon Karmez e Brest ; - kelhet eo bet gand tud armet, kercent ha m'eo en em gavet eno ; bez' ez eus bet roet da anaoud dezañ raktal n'hellje ket hiviziken darempredi den ; bez' ez eus bet furchet hag e vez furchet atao kement tra a vez degaset dezañ euz ar mêz ; bez' ez eus bet digoret ha lennet, heb m'her gouie, kement lizer a deue dezañ, hag e kendalher d'hen ober, etc..., en eur ger, e vez greet dezañ gwasoh eged da eun torfetour euz ar re vrasa.

En despet d'an dra-ze, sentet en-deus heb enebi hag heb klemm ouz an urziou striz roet dezañ ; hirio evelato, n'hell mui tevel ; sevel a ra e vouez da lavared pegement eo eneb al lezenn, eneb al lealded hag eneb ar frankiz, ar pez a reer dezañ.

Eneb al lezenn. - Kement tra n'eo ket hervez al lezenn a zo direol hogen, nag al lezenn goz, nag an hini nevez, nag al lezenn merket gand Doue e kalon an dud, ne roont galloud da waska en doare-ze eun den direbech. Daoust hag an artiklou 7 hag 8 euz Gwirioù an den ne lavaront ket : « N'helllo nikun beza diarbennet na prizoniet nemed dre berz al lezenn ; nikun n'helllo beza heget abalamour d'e gredennoù. » N'heller eta kastiza eun den nemed evid eur gwall-ober bennag. Livirit din petra am-beus greet pe a damaller din.

Eneb al lealded. Ha n'eo ket beza displeal e-keñver eun den, lamed digantañ e frankiz war zigarez m'eo red hen diwall diouz droug ? N'eo ket en eur ober displealded d'an dud eo e tiwaller anezo, med en eur derri kounnar ar bobl dre lezennoù leun a furnez, en eur waska unan pe unan pa vez red, hag en eur zeski d'an dud karet o bro.

Eneb ar frankiz. - Ha gwelet 'zo bet morse gwaska tud en-doare-ze ? O lakaad er prizon, heb diskouez dezo o gaou ha zoken heb o zamall ? Biskoaz kemend-all ! Youhal zo bet greet, ha n'eo ket heb gwir, eneb al liziri sinet gand ar roue evid teurel tud er prizon heb barnedigez. N'oa ket an dra-ze gwasoh eged ar pez a vez greet bremañ.

Piou en-dije kredet ? Or henvroiz, or mignoned, or herent, ar re marteze o-deus ar muia dle en or heñver eo o-deus or barnet d'an harlu, ni, o breudeur, o madoberourien, hag an dra-ze eneb pep gwir hag eneb urziou ar Vodadenn Vroadel, a fell dezo skoazella war o meno.

« Aon 'zo, a lavarer, na lakjem an dud d'en em zevel na rajem eun dra bennag eneb eürusted ar bobl. Med diagent, n'eo ket tud a vanke da weled petra 'reem ; n'hellem ket ober eur hammed heb kaoud raktal unan bennag war or zeulioù. Ma n'oa ket c'hoaz a-walh an dra-ze, n'oa nemed on diwall gwelloc'h c'hoaz ; ha ma 'z oa leh da damall unan pe unan ahanom, n'oa nemed e gastiza hervez al lezenn. Med n'oa gwir ebed da gastiza tud ha n'o-doa greet netra. Setu aze petra 'lavar ar skiant-vad, al lealded hag al lezenn.

M'o-dije an Departamant, an District, an Ti-Kêr, ha Mignoned al lezenn nevez disklêriet frêz ha groñs e kemerent a-zindan o skoazell, pe da vihanna e falveze dezo diwall diouz pep droug ar veleien n'o-deus ket touet, en eur ziarbenn dreist pep tra ma ve gwallgomzet dezo hag en eur ginnig kastiza rust kement hini a glaskfe ober droug dezo, evel ar veleien a lakafe trouz etre an dud, neuze e vem dineh, or-befe ar frankiz n'eus gwir ebed da lemel diganeom, ha ne ve ket greet a displealded en or heñver.

Evesait mad, Aotrounez, n'eo ket on diwall eo a rit ; o veza hoh-unan ken kriz ouzom, e lakit ivez kounnar ar bobl da greski ; rag ar Bobl, douget da veza a-eün dreizi heh-

unan, a dle soñjal, o weled kastiza tud en eun doare ken rust, e tleont beza greet eun torfed braz bennag, pe beza gouest d'hen ober. Ar pezh a rit deom n'hellou nemed he lakaad da gaoud muih a zroug ouzom, ha netra n'hellou diarbenn he hounnar ma tegouez eur gwall darvoud bennag.

Kement-se, anad eo, 'zo re wir. Setu perag e soñjan e kavoh mad lakaad rei din ar frankiz-se ne dlefe beza lamet diganeom nemed eun torfed braz or-befe greet, pe e vem tamallet da veza greet ; - e pedoh va henvroiz da lakaad evez d'am diwall a zroug, hervez ar furnez, mar kirit, med ivez heb va hastiza evel-henn, peogwir ez on direbech ; hag erfin e lezoh ganen gwiriou keit ha ma vezin dellezeg anezo.

Goude oll, setu amañ al le a ran a greiz va halon. Leh 'zo da gredi eo gwirion, ha seul-vui a fiziañs a dlefet da gaoud ennañ, pa 'm-beus dalhet mad da nah an hini na gaven ket hervez va feiz ha va houstiañs :

« Va halon leun a garantez virvidig evid va bro, eh embann eo eun dever santel evidon senti ouz va bro, ouz al lezenn hag ouz ar roue, ha kasaad enebourien ar Vro ; rei a ran va ger, ne glaskin ket lakaad trouz etre an dud na dre va oberou, na dre va aliou ; toui a ran d'en em unani gand va henvroiz evel pa vent va breudeur, evid mired ar peoh, gwella ma hellin ; ha ne zikourin ober netra eneb ar Houarnamant nevez.

LAPORTE, beleg. »

« Aotrounez, petra 'heller da glask muih diouz eun den ? Al le a zo goulennet gand lezenn ar 27 a viz Du ? (al lezenn-ze a hourhemenne toui senti ouz Reizadur an dud a Iliz, aozet gand ar houarnamant). Med ar Vodadenn Vroadel heh-unan n'her goulenn ket diganen. Gourhemenn a ra din hepken dilezel va harg (ma ne fell ket din toui). Dilezet eo ganen. Hag ouspenn, kemenn a ra ne vo greet droug ebed d'ar beleg en-do dinahet toui. An heveleb Bodadenn Vroadel a embann en-deus an den kement a frankiz da gaoud kredennou ha da gaoud madou ; ha n'eo ket dizent ouz al lezenn ar veleien ne fell ket dezo toui.

Skei a rit bremañ, aotrounez, ar veleien n'eo ket falvezet dezo plega d'an urz ho-poa douget e miz Ebrel diweza. Med ne dleen ket beza lakaet e-touez ar veleien-ze. Dare 'oan da zenti ouz ho kourhemenn ha sentet am-bije heb enebi, ma vije bet plijet gand an District e rei deom da anaoud ; miret en-deus e embann, hag e gas da bep hini ahanom. Hirio, e lavarer eo red senti outañ. Gouest on da rei deoh dioustu eun testeni euz va zentidigez, en eur vond da jom ker pell ha ma plijo ganeoh, diouz va farrez. «

Mar deus unan bennag da skei abalamour n'e-neus ket bet sentet ouz hoh urziou, eo, a-dra-zur, ar re n'eo ket bet falvezet dezo o rei deom da anaoud.

Greet e manati Karmez Brest, d'an 9 a viz Gouere 1791. »

D'an 19 a viz Gouere, Glaoda a skrive adarre da Gemper:

Aotrounez,

« Glaharet on o klevet n'o-deus ket aotrounez an District hag an Ti-Kêr kaset deoh disul ar respont d'am goulenn, a hellent beza kaset kerkent ha disadorn. Siwaz ! Pa vezer digabestr an-unan e soñjer nebeud e poaniou ar brizonierien. An devez-mañ eo an

eil war-nugent abaoe m'on prizoniet. Ha pa vijen bet kablu, 'oan bremañ kastizet a-walh, gwallgaset evel m'az om ! N'eo ket heb gwir e lavaren deoh em goulenn, e laker kounnar ar bobl da greski en eur veza ken kriz ouzom. Al labour a houlenner digand on diwallourien a zo tenn, diêz, ha kasauz evito. 48 den armet on diwall heb paouez, hag an darn-vuia anezo ne reont nemed lavared gwall-gomzou deom ha diskouez deom an dorn. Deuet om da gaoud aon rag ar re zo karget d'on diwall. Deh, unan anezo en eur penn euz ar pondalez, (rag bez' ez eus anezo e pep leh) a youhe da 8 eur hanter diouz an noz « 'oam oll penn-abeg euz e boan, hag e lakje e zabrenn e bouzellou an hini kenta a dremenje dirazañ. » Setu aze, aotrounez, ar homzou a zistan poaniou ar brizonierien.

En ano an drugarez, en ano al lealded, n'ho-peus morse dianavezet o mouez, gourhemennit, me ho ped, ma vin lezet da guitaad va bro gand aon na ven gwasket ganti goude beza he servichet gwella ma hellen.

Glaoda LAPORTE, beleg. »

D'an 21 a viz Gouere 1791, an District a skrive da Gemper : « An enor on-deus da gas deoh ar goulenn greet gand an aotrou Laporte, bet vikel e Sant-Loeiz Brest ; daou baper all a ya d'e heul : respont an Ti-Kêr hag on ali hon-unan. Laoskit ahanom, aotrounez, da lavared deoh n'eus marteze nikun euz ar veleien dalhet er prizon hag e ve e gomzou ken bilimuz ha re an aotrou Laporte. A-hend-all, e riskl e vuhez e ve, hag ar peoh e kêr a ve peurhreet gantañ ma ve roet frankiz dezañ, bremañ dreist-oll, p'eo ken bervet an dud.

D'ar 7 a viz Eost 1791, an District a respont da Gemper en-doa roet aotre da zerhel an aotrou Laporte e prizon Karmez : « En em gavet eo ganeom, gand al lizer ho-peus greet an enor da skriva deom d'an 3 euz ar miz-mañ, ar skrid euz an urz roet ganeoh d'ar henta a viz Eost, da zerhel er prizon an Aotrou Laporte, beleg, bet vikel e Sant-Loeiz Brest. Anaoudegez en-deus bet euz ar helou dre or perz, ha ni raio ar pez a vo red evid heul ho kourhemennou. »

-Setu amañ an urz-se euz ar henta a viz Eost diwar-benn Laporte :

« Goude beza bet gwelet ar goulenn bet skrivet, d'an 9 a viz Gouere gand an aotrou Laporte, beleg, bet vikel e Sant-Loeiz, evid kaoud aotre da guitaad manati Karmez e Brest, distroet d'an District d'an 12 a viz Gouere ha bet roet da anaoud d'an Ti-Kêr d'ar 16 euz an heveleb miz ; goude beza gwelet an degemer greet gand an Ti-Kêr d'ar goulenn d'an 19, hag anavezet war gement-se oll an ali roet d'ar 26 a viz Gouere, gand renerien District Brest.

Goude beza klevet aliou ar Prokuler-Braz, war-lerh an enklask greet evid anaoud doareou an aotrou Laporte, e heller lavared n'eo ket ken braz doujañs ar beleg-mañ evid lezenn nevez e vro, ha m'en-deus c'hoant rei da gredi, hag e vije riskluz zoken cheñch eun dra bennag er pez a zo bet greet en e geñver.

Ar Blenierez⁵⁸ a varn n'eus ket a leh d'en em guzulia pelloh diwar-benn e houlen. »

⁵⁸ Ar Blenierez : "le Directoire", da lavared eo ar re a zo e penn an departamant.

Hen gweled a reer, pa deu ar haz d'ar raz⁵⁹, Kemper a zo koll gand District Brest ; hemañ a bleg d'an Ti-Kêr, hag an Ti-Kêr d'e dro a rank soubla d'ar ganfarted o-deus kemeret an ano a "Vignoned al lezenn nevez". Ar veleien brizoniet a jomo prizoniet. Med da vihanna, daoust ha mad e vezor outo ? Goulennou ha klemmou ar veleien brizoniet hen lavaront deom. E kement klemm a zougont e kaver ar pezh a skriv en e houlen an tad Molliard : « P'en em glemmom an disterra euz an traou kasauz a vez greet deom e lavaront : N'ho-peus nemed ober le hag ho-po frankiz. » Hag evid dond abenn d'o lakaad da doui, paotred ar "Helh"⁶⁰ a ra gwas ma hellont. Evid o digaloni, e houlenont o has euz Karmez d'ar galeou. An aotrou Borgn a Germorvan hen lavar el lizer a skrivas da baotred Kemper d'an 29 a viz Gouere : « C'hoant zo d'on gwaska muih-mui ; lavared a reer zoken ez eus bet goulennet e vem kaset ahalenn d'ar galeou. »

Karoud a rafent, ind-i, war o meno diwallourien ar frankiz, lakaad en eur gichenn beleg ha laer, pe veleg ha muntrer skoaz-ha-skoaz, hervez grevusted o dizentidigez ouz al lezenn. Petra zoñjont 'ta neuze euz ar frankiz, euz al liberte a deu ganto leiz o genou ? Moarvad, ar pezh a zoñjo diwezatoù bourreo an aotrou 'n arheskob Darboy a gomze dezañ euz ar frankiz : « Ho frankiz-c'hwî, n'eo ket va hini-me eo. » Hag abalamour nikun euz ar veleien-ze ne fell dezañ ober le, da lavared eo, ober eun dra eneb ar feiz ha sakrilaj hervez komzou On Tad Santel ar Pab, embannet dre Liziri, d'an 10 a viz Meurz ha d'an 13 a viz Ebrel 1791, ne gaver netra re galed evid o hastiza hag o gwallgas. « Lavaret ez eus bet din, a lavar an aotrou de Pentrez, pa zoug klemm da Gemper, n'on dalhet en ti-mañ, nemed evid va mired diouz an teodou flemmuz. Mard eo gwir an dra-ze, an neb a gemer kement a breder d'am diwall a goll e boan, rag kerkent ha ma tegouezom er jardin evid ober eun tamm tro-vale, ha keit ha ma chomom enni, euz ar prenester tro-war-dro, e kouez warnom gwall-gomzou e-leiz, ha n'or-bije ket bet klevet marteze war ar ruiou. Ne welom war on tro nemed sabrinier ha gourglezeier evel pa vijem gwall dorfetourien ; ha ne vezer ket nehet zoken evid digeri ol liziri. » D'ar 5 a viz Eost, an Departamant a zivenn ouz paotred an Ti-Kêr digeri liziri ar brizonierien. D'an 12, paotred an Ti-Kêr, ha n'o-doa ket netra da weled warno, an dra-ze a zelle ouz an District, a gas dezañ ar respont trubard-mañ :

« Aotrounez, kerkent ha m'on-deus bet anaoudegez euz lizer an Departamant, skrivet d'ar 5 euz ar miz, on-deus roet an urziou a oa red da Vestr ar Gward Broadel evid na vo mui digoret al liziri skrivet gand ar veleien "dizent" prizoniet e Karmez, nag al liziri skrivet dezo.

Ne gredom ket evelato, hen lavared deoh a rankom, e ve bet morse digoret lizer ebed dezo ; nemed ez eus bet miret outo o ziella gand aon o-dije skrivet eneb-gwir da unan bennag.

N'hellom ket kennebeud chom heb lavared d'eoh, n'eus netra falloh eged rei re a frankiz da skriva, da veleien ken direiz ha ken egaret eneb al lezenn nevez. Gouest int da lakaad an darvoudou gwas da ziroll ha kredi a heller unan bennag en-do keuz braz

⁵⁹ ar haz d'ar raz : Lavaret e vez kentoh : "mond euz ar haz d'ar raz". Mond euz an eil kaoz d'eben, heb na vefe netra boutin kenetrezo. Eur c'hoari-geriou a zo war "h" hag "r".

⁶⁰ ar "Helh" : ar re a zo e penn an traou.

diwezatoh ma laosk ganto re a êzant da skigna o gevier, da lakaad pennadou er re a zo a-du ganto, a deuio da veza heñvel outo dre o dizentidigez ouz gouarnerien ar vro hag ouz ar Reizadur roet dezo... »

Evel-se ema an traou ? ar brizonierien o-deus bet an hardisegez d'en em glemm euz an droug-komzou o-deus klevet ? Mad, netra êsoh. Divennet e vo outo mond da ober troiou-bale er porziou pe e jardin ar manati. En em glemm a reont eo bet digoret o liziri ? hag e vo miret kas ha kaoud liziri. Ouspenn-ze, nikun hiviziken n'en-do mui aotre da gomz ouz ar brizonierien ; hag evel-se ne vo mui kaset klemm d'ar Rann-Vro, rag ar hlemmou a deu nebeud-ha-nebeud da lakaad paotred al liberte da egari. Ya, med ar brizonierien o-deus mignoned ha zoken e-touez o gwardou. Da gaoud unan anezo eo e yelo an aotrou Laporte. Mar gellfe lavared, nann, youhal a-bouez-penn evid rei da anaoud da renerien ar Rann-Vro pegen digalon e vezer outañ, hag ouz e genvreudeur brizoniet ! Med allaz ! n'hell ket e-unan dougen klemm ; kavoud a raio evelkent eur mignon, hag a zo war eul lestr e Brest, an Ao. de Carné de Carnavalet. Dre hemañ, pa yelo da dremen eun devez bennag en e famill, a zo anavezet evel a ouzor gand an Ao. Laporte, eo e kaso kelou d'ar Renerien e Kemper euz ar pez a dremen er prizon, ha ne vo ket nehet evid ober dezo ar goulenn-mañ :

« Kemper, d'ar 7 a viz Gwengolo 1791.

Loeiz-Mari Carnavalet, major a lestr, karget da zougen klemm d'ar Rann-Vro, en ano ar veleien dalhet e prizon Karmez Brest.

An aotrounez beleien prizoniet e Karmez Brest, re zammet dindan beh o foaniou, o-deus soñjet e vije laouen va halon o sikour tud er boan, hag en eur gonta deoh o zrubuillou.

Ar gwardou a zo aliez gand ar re genta hag ar re wasa o lavared dezo gwall-gomzou. Kalz a ziskouez an dorn dezo en eur lavared : Ma vem-ni bet ho mistri, n'ho-pije ket daleet da vond ouz ar groug.

Miret e vez outo komz ouz an dud a zigas dillad dezo. Na pegen kasauz eo an dra-ze evito ; hag ouspenn, kalz 'zo hag a hellfe en em glemm eo bet kollet o dillad dezo. Kement-se zo kreski labour ar gwardou, a stag neuze da egari ha da lavared dezo komzou kaled ha flemmuz.

Eun den koz, din a zoujañs, tad da unan euz ar veleien brizoniet, a reas deg leo evid dond da weled e vab ha d'e starda war boull e galon. Kaer en devoe skei war an nor, hag e vab goulenn en an' Doue kaoud truez ouz e dad, an tad paour ne oe ket selaouet hag a rankas distrei d'ar gêr heb beza bet an tamm frealzidigez a hoantae.

Eun dimezell goz, a bevar-ugent vloaz pe war-dro, a zo bet ivez o klask gwelet he breur ; ar joa-ze ne oe ket roet dezi ; glaharet oll, n'hell ket mired da skuill daelou c'hwero. Ar haporal tenerraet a ya da lavared d'he breur en em ziskouez er prenest, evid ma vo gwelet gand e hoar. En em weled a reont, ha merkou a garantez a roont an eil d'egile. Siwaz ! paket int gand an ofiser zo e gward ; ar haporal a gleo rebechou, hag a zo divennet outañ hiviziken beza ken madelezuz e-keñver an dud.

Unan euz ar veleien-ze, person e Leon, klañv gand droug ar moug ⁶¹ n'en-deus ket bet aotre da vond da ober eun tamm tro-vale dre ar jardin.

Eun all, etre deg ha daouzeg vloaz ha tri-ugent, a houlen aotre da vond da ambroug beteg ar vered korv e hoar nevez maro. Ar respont d'e houlen zo digoret gand an ofiser ; hemañ 'ro dezañ e lizer en eur lavared : morse n'ho-pije bet anezañ ma vije bet ennañ eur helou bennag da ober plijadur deoh.

Lakeet o-deus en o fenn e helle priol ha mevelien ar manati, karget da bourchas ar boued e kêr, êsaad d'ar brizonierien kaoud keleier dre skrid euz an diavêz ; hag e vez divennet outo bremañ kuitaad ar manati heb kaoud eur gward ouz o heul.

En diwez, aotrounez, va harget o-deus da lavared deoh, n'eo ket ar habestr a lakit dezo eo o brasa gwalleur. Gwasoh e kavont e ve lakeet beb mare dirag o spered skeudenn spontuz ar maro. Hag heb abeg o-deus aon ? rag n'emaint ket heb gouzoud en-deus redet ar gwad e meur a leh en despet zoken da renerien ar vro a glaske hen mired ? An aotrou Patris, bet lazet e Brest en eun doare ken didruez, livirit din ha n'eo ket evito eur skwer euz ar re spontusa ?

« Listri, e-pad an noz a hell degouezoud war ar rad⁶², ober fall o aroueziou evid en em rei da anaoud, pe an dud en douar a hell fazia ganto, ha setu ar brizonierien kemeret evid enebourien ; raktal an taboulinou, an trompillou, hag an toksin a ya en-dro. Ar bobl a zired ; ar hloh o seni a hell beza evito glaz ar maro ; hag ind-i, an darn-vuia anezo, bet dastumet er prizon ganeoh, aotrounez, evid beza pellaet diouz kounnar an dud ha taol ar maro ! Rag ar veleien-ze, o veza 'm-eus bet lavaret d'ar bobl 'oant enebourien ar vro, a vo staget ganto da genta, eun dra eo hag a zo anad, da vihanna m'he-deus ar bobl ar gredenn eo deuet an enebourien evid he zaga. Kement-se zo bet degouezet p'en em gavas dirag Brest ar skouadrenn sturiet gand an aotrou Dugoy. Ma'h errufe kemend-all, eo skrijuz soñjal er gwalleuriou a deuio da heul. Setu perag o-deus va harget da houlen diganeoh o frizonia en eur gêr all bennag, ma n'hellit ket rei frankiz dezo bremañ. »

An aotrou De Carné a gollas e boan hag e amzer. Ne oe ket muioh selaouet eged ar re a zougas klemm en e raog ; ar veleien brizoniet n'o-doa madelez ebed da hedat euz perz ar re a houarne er horn douar-mañ.

Goude gouzañv evel ma reent, ne gave ket dezo e vijed bet ken digalon outo ; evelato, arabad kredi e vije bet atao teñval o fenn hag e choment eno mantret oll. Pa glaskom mond beteg goueled o halon, eh en em gavom frealzet o weled pegement e oant tud a galon ha Bretoned a zoujañs Doue. Evel ar verzerien a-hed ar hantvejou, gouzañv a reont gand levenez dre garantez evid Jezuz-Krist : Evelto e kavont ivez o nerz e sakramant an Aoter : an eurvad o-deus, e gwirionez, da helloud overenna. Al leanez o ren Itronezed an Unvaniez kristen eo he-deus roet deom da anaoud kement-mañ dre eul lizer a skrivas evid goulen beleg-aluzenner he houent ; e lenn a heller e leor an aotrou chaloni Peyron : “Documents pour servir” : « Daoust ne ve ket gellet, emezi, degas an aotrou Kermorgant da lavared an ofern deom disul da bemp eur diouz ar mintin ? Peogwir o-deus aotre da overenna el leh m'emaint, e ve gellet marteze gourhemenn da eur gward hen diambroug beteg amañ, eur gward hag a jomo gantañ 'hed e veaj ? Or

⁶¹ droug ar moug : “apopleksiez”

⁶² ar rad : ar vorlenn.

hlañvourezed, or merhed koz dinerzet, a hello en em zacha gand poan beteg al letrin ; a-hend-all, na pegen riskluz e ve evidom-ni darempredi ar ruiou en amzer-mañ, rag al lamponed ne rafent aliez nemed lavared deom beb seurt traou divalo. »

Hen lavaret on-deus, ar brizonierien a zo o ene e peoh ; ha laouen int o houzañv evid Jezuz-Krist. O liziri, kaset dre guz, a zo eun testeni euz ar pez a lavarom. Setu amañ eur ger bennag tennet euz lizer an aotrou Borgn a Germorvan, chaloni a Gemper, skrivet gantañ d'an 29 a viz Here :

« Ar boan a glaskont ober deom ne ra nemed kreski on nerz-kalon ha ne ra ket a haou e doare ebed ouz al levenez hag ar peoh a ren el leh santel-mañ. Daou dra hepken a hell mired ouzom da veza laouen a-walh : ar boan-galon o-deus or herent ouz or gweled prizoniet, hag ar boan on-deus on-unan o weled n'hellom ket ober vad d'on nesa. »

Ha koulskoude, an aotrou chaloni a skriv ar homzou-ze a zo eun den koz, ha dister a-walh e yehed. An aotrou Laporte a skrivas zoken d'an District evid goulenn aotre da vihanna d'e genvreur koz oajet a bevar-ugent vloaz da ziskenn er porziou hag er jardin. Aotre a oe roet ; med ar chaloni a respontas : « Nann, ne glaskan ket beza truezet, ha ne houlennan ket e ve greet din gwelloc'h eged d'ar re all. M'am-befe truez da houlenn evid unan bennag, eo dreist-oll, evid ar beleg seizet a zo en on touez. » Siwaz ! an aotrou chaloni a gouezas ken klañv, ma oe ranket digeri dor ar prizon dezañ d'an 20 a viz Eost. Kement-se a ziskouez a-walh deom pegen eüruz 'oant o houzañv, evid Doue, pegement a nerz kalon ha pegement a aket o-doa da anzañ o feiz.

Evelato, hervez skrid an aotrou de Carné, lamponed kêr a oa gwall gounnaret.

D'an 23 a viz Even, eun ofiser euz rejimant ar Poitou, Patris e ano, tamallet da veza greet war voger eun ti-kafe eun daolenn goapauz da baotred an dispah, a oe lazet gand ar bobl, hag e benn a reas tro kêr e beg eur pig.

D'ar 14 a viz Gouere, e oe sevenet gouel an Unvaniez ; eun aoter a oe savet war gern ar gompezenn 'zo dirag ar Hastel ; an overn a oe lavaret gand beleg ar Gward Broadel. A-raog e oe benniget arouez⁶³ an Dragoned Broadel. Eur gurunenn a oe lakeet da eur zoudard anvet Cousonnière, fuzulier e kenta kompagnunez ar Baotred yaouank, abalamour m'en-doa, e riskl e vuhez, diframmet digand ar mor tri euz e genvreudeur. Dond a reas an eur da doui beza leal e-keñver ar vro, al lezenn hag ar roue, hag embannet e oe an dra-mañ dre 21 taol kanol, a oe respontet dezo gand al listri a oa war ar rad, a laoskas o-unan eun heveleb niver a daoliou kanol. An ofiserien, en eur doui, a zistage mad o geriou, a vouez uhel. Med p'en em gavjont gand ar homzou « hag ar roue », youhadennou a zavas a beb tu e-touez ar bobl, hag e oe klevet ar homzou-mañ : « Nann, nann, roue ebed ! » An dispah hag ar freuz a oa o tiroll.

Hag e teuas neuze tro ar Gward Broadel. Ar homandant a youhas, hag e zoudarded a strake o daouarn dezañ evel tud diboulet : « Ober a ran le da veza leal e-keñver ar vro hag al lezenn ; med ne fell ket din beza leal e-keñver eur roue hag on-deus torret e le ha dilezet e garg ! » Goude-ze e oe kanet an Te Deum, a lavar deom kaier ar Huzulierez, e-pad ma kroze ar hanoliou.

Ma ne falvezas ket d'ar Gward Broadel ober le da veza leal e-keñver ar roue, Mignoned al lezenn nevez eo a oe penn-abeg a gement-se. Ar re-mañ a lakeas kement a

⁶³ Arouez : banniel bihan ar Gward.

gounnar er bobl, ma rankas kuzulierien an Ti-Kêr o-unan mired outo d'en em voda en teatr e-pad an noz. Eno eh en em glevant da ober o zroiou-kamm ha da ziskar an urz vad e kêr. Poan gollet ; an traou a gendalhas da vond en-dro evel diagent. En aner eo e roas an aotrou de Marigny, a zalhe leh an aotrou d'Hector, hag a oa mestr braz an dud a vor e Brest, micherourien evid kompeza an dachenn a oa bet savet warni aoter ar vro, d'ar 14 a viz Gouere ; en aner e krogas e-unan er garrigell hag e stagas da bigellad. Ar pig m'oa krog ennañ n'helle ket dond a-benn da deurel d'an traoñ ar voger savet bemdez uhelloh-uhella gand ar gasoni etre ar bobl hag ar re he gouarne diagent. Evid an disterra digarez, kêr a veze sklêrijennet ha pep hini a ranke kaoud e houlou. Evid rei muioh a sked d'ar goueliou noz, ar zoudarded, bugale ha merhed war o lerh, a yee da bedi an ofiser jeneral d'o ambroug dre ar ruiou steredennet gand ar goulou. Hag en despet d'e garg uhel, e-leh pellaad dioutañ an dregaserien hanter-vezo a deue d'e gerhad d'e di, en-doa plijadur o vond da gemered perz en o levenez.

An oll a ranke argila dirag ar Helh. Mignoned ar Reizadur a gendalhe da zastum an dud en teatr e-pad an noz. Ha pa en em guitaent goude ar vodadenn, beb tro, lamponed kêr a yee da youhal dirag manati Karmez. Ouspenn eur wech, dor ar manati a oe zoken digoret dre nerz ; ha ma ne oe ket lazet ar veleien a oa eno, eo eun dra vurzuduz. Kemend a riskl o-doa ma rankas District Brest skriva en doare-mañ d'an Departamant, d'ar 25 a viz Eost :

« Kounnar ar bobl a gresk bemdez muioh-mui. Ken egaret eo, ma n'hellom ken dond a-benn da vired mad ar veleien a zo prizoniet e manati Karmez Brest. Pa zoñjor an nebeuta, e heller ober dezo ar pep gwas. Setu perag hoh aspedom da lemel diwar on diouskoaz eur beh ken pounner. Kasit-i d'an harlu, aotrounez, pellait-i diouz ar vro-mañ pe diwallit-i dirag ho taoulagad ; med, en an' Doue, roit deom an diskarg anezo ; arabad o laosker pelloh en eur gêr hag a zo enni eur bobl ken berrboellig, soudarded ha n'heller ket da houarn evel ma karer, tud e karg re vehiet gand o labour ; eur gêr hag a zo gwelloc'h pellaad diouti kement abeg gouest da lakaad reuz da zével enni.

UGENTVED PENNAD

**Eul lezenn greet gand ar Vodadenn Reizeg⁶⁴
a zigor doriou o frizon d'ar veleien dalhet e Karmez.**

Fallagriez paotred an Ti-kêr.

Urz a deu da brizonia a-nevez ar veleien.

An Ao. Laporte a deh da Bariz.

Peurhreet oa he labour gand ar Vodadenn Vraz e Pariz ; peurhreet al lezennou a dlee beza diazez ar vro. Evid kaoud evito aotre ar roue, e oe lezet a-gostez ar Reizadur greet evid an dud a Iliz. D'ar 14 a viz Gwengolo, ar Roue a zisklêrias dirag an oll e kave al lezennou diouz e zoare ; ha paotred ar Vodadenn a strakas o daouarn en eur e gleved. O weled ar gannaded ken laouen, Loeiz XVI a gavas 'oa deuet ar mare da houlen diganto beza trugarezuz e-keñver ar re n'o-doa ket sentet ouz al lezennou nevez.

« Evid rei dioustu he nerz d'al lezenn, hag he lakaad da gregi, a lavare, ankounac'haom oll an amzer dremenet, ra vezo roet ar peoh d'ar re zo bet tamallet, pe galvet dirag ar barner evid oberou hag a zell ouz an Dispah, ha ra vo an oll mignoned adarre ! » Al lodenn vrasa euz ar Gannaded a strakas o daouarn en eur gleved lenn ar gemennadurez-se euz perz ar roue ; hag al lezenn a houlenne ankounac'haad an amzer dremenet a oe douget raktal.

Kuzulierien Rann-Vro ar Finistère a oe red dezo eta rei frankiz d'ar veleien dastumet e manati Karmez ; med pegen kaled 'oa evito ! An urz roet ganto d'an 22 a viz Gwengolo, evid embann al lezenn, a zo eun testeni a gement-se : derhel a reont atao, en desped d'al lezenn, d'an urz o-doa douget d'an 21 a viz Ebrel, a hourhemenne d'ar veleien didou a oa bet lakeet re all en o leh, chom pell diouz o farrezioù koz, da nebeuta peder leo.

Setu amañ o gourhemenn ger evid ger :

« Goude beza gwelet lizer ar Roue kaset gand Ministr ar Justis d'ar Vodadenn Vroadel, d'an 13 a viz Gwengolo 1791,

ha lezenn ar 15 a viz Gwengolo ;

O weled ar vall hag ar galon vad o-deus bet ar gannaded e Vodadenn Bariz d'en em lakaad a-du gand ar Roue pa houlenne lezel e peoh ar re o-doa savet o fenn eneb an Dispah, ha beza oll mignoned adarre,

O weled n'heller ket mired ar veleien dizent da gaoud perz e madelez or hannaded, evel n'on-doa o frizoniet nemed gand aon o-dije greet gaou ouz mad an oll,

O weled, mard eo kaer ha leal ankounac'haad enebiez, klemmou ha troiou-kamm greet ganto evid en em zével eneb gourhemennou ar Vodadenn Vroadel, n'heller ket evelkent, heb noazoud da vad an oll, rei dezo eur frankiz heb muzul gand aon e lakjent adarre an trouz e-touez an dud,

⁶⁴ Ar Vodadenn Reizeg : an "Assemblée Constituante"

O weled o-deus beteg-henn dalhet mad da hiziou hag a zo eneb lezennou ar houarnamant; ar pezh ne ro ket leh da gredi emaint o vond da drei kein dizale da voaziou hag a starta bemdez dre ma welont a-du ganto niver an dud didroidel ha kredig,

O weled e hellfent, en eur zistrei d'o farrezioù koz, gand ar youlou-ze en o halon, pe drei an dud diwar an ilizou bet roet gand ar vro evid ober an ofisou enno, pe zalla sperejou an dud, (ar pezh a ve gwasoh) en eur o lakaad da gredi int bet, i enebourien d'al lezenn, merzerien abalamour d'o feiz,

O weled kement-se oll, Kuzul ar Rann-Vro a hourhemenn :

1° rei frankiz da gement beleg a zo bet prizoniet e Brest goude an urzioù roet d'an 2 a viz Gouere ;

2° hervez an urzioù roet d'an 21 a viz Ebrel, ar veleien hag o-deus re all kemeret o leh, pe o-deus pae o-unan, a ranko chom peder leo da nebeuta diouz o farrezioù koz.

3° An divenn-ze a zo greet evid an oll veleien a zo bet roet urz dezo da zegouezoud e Brest, ha pa n'o-defe ket bet sentet ouz an urz-se.

4° Ar frankiz roet bremañ n'eo na leun nag evid atao, nemed evid ar veleien n'emaint nag e servij ar houarnamant, na paeet ganti.

A bed an dud vad da deurel evez war ar veleien n'o-deus ket sentet ouz al lezenn. »

Evel a weler, paotred Kemper ne zentent nemed en eur hina ouz an urzioù deuet euz Pariz hag a strise al lezenn en eun doare iskiz. Anad eo d'an oll, pa weler pegement e talejont da rei frankiz d'ar brizonierien. Gwasoh c'hoaz. D'an 20 viz Gwengolo, 'oa anavezet e Brest ar helou a roe frankiz dezo, ha d'an 23 e taolent eur beleg all er prizon : an aotrou Thual, kure Eusa. Koulskoude, neuze, mouez ar gerent hag an dud a feiz a gare ar brizonierien a zavas kreñv hag a yeas beteg dioueskouarn an dud e karg. D'ar 27 a viz Gwengolo, prokuler District Brest a skriv da Gemper :

« Ar merhed devod ne baouezont ket da druezi prizonierien Karmez ; o hedal emaint, evel ar Mesias, komiserien an Departamant, a dle, war a gonter, dond da zigeri dezo doriou ar prizon ; hag e lavaront eo dre berz on eskob nevez int dalhet pelloh ennañ. E gwirionez, ne gredan ket e ve gellet o derhel pelloh. Al lezenn a ro ar frankiz dezo, ha ni on-unan a zo deread deom beza da genta o rei ar skwer vad en eur zenti ouz al lezenn. Eun dra-bennag a-dreuz a hoarvezo, a-dra-zur, pa vezint lakeet er-mêz ; med neuze e vo gwelet petra da ober ; ahann di, sentom ouz al lezenn. »

En devez-se zoken, diouz an abardaez, e tegouezas e Brest unan euz renerien an Departamant, an aotrou Veller, karget da zeveni al lezenn. Antronoz e tremen dre an District hag an Ti-Kêr. Kerent ha mignoned ar brizonierien, bodet oll dirag manati Karmez, evid gelloud o degemeret kentoh, a oa poaniuz dezo hen gweled o vond hag o tond heb ober netra. Evelato, goude kreisteiz, ez eas er manati. Gantañ edo an aotrou Brichet, prokuler an District, hag an aotrou Rerthomme, euz a-berz an Ti-Kêr. Eun taol kloh bennag a halvas ar brizonierien er hloastr. Pedet int da vond ahano d'an iliz ; an aotrou Veller a bignas er gador evid lenn urz an Departamant, heñvel war e veno, ouz lezenn ar houarnamant ; med e gwirionez, e strisa ar frankiz a entente al lezenn rei dezo.

Pa baouezas da lenn, an aotrou Laporte a houlennas beza lezet da gomz en ano e genvreudeur. E gwirionez, en e barrez ema, ha peogwir e berson n'ema ket war al leh, eñ eo en-deus gwir da gomz. Trugarekaad a ra ar gomiserien, pedi 'ra an aotrou Veller

da drugarekaad renerien ar Rann-Vro en ano ar veleien, ha da lavared dezo e vezint sentuz outo war gement tra na zell ket ouz ar feiz. Kemered a ra evelato an hardisegez da lavared dezo o-deus dreizo o-unan krennaet ar gwiriou roet gand al lezenn d'ar brizonierien, ha douget urziou d'an 21 a viz Ebrel ha d'an 2 a viz Gouere diweza hag a zo eneb d'al lezenn. An aotrou Veller a respont « o-deus an dud e karg gwir da vired an urz vad el lehiou a zell outo, ha da gas en-dro dreizo o-unan an traou na hellont ket gedal, evel pa vez leh da vired ar peoh hag an urz vad er vro. Setu aze petra 'n deus hentchet Kemper en amzer-ze a gomzer anezañ ; ha mar deus eun dra-bennag hag a ziskouez en-deus greet mad eo ar peoh evid an oll a zo deuet da heul an urziou, eun dra gaer hag a hell an oll da weled, dreist oll pa daoler eur zell war an Departamañchou all a zo trouz ha reuz enno, dre ar pennadou a zo bet lakeet en dud gand ar veleien dizent.

Anzao 'ran, a lavaras c'hoaz, n'eo ket hervez al lezenn urziou an 21 a viz Ebrel hag an 2 a viz Gouere. Dougit klemm, mar kirit ; ni, evelato, n'o zorrin ket evid kement-se.

Warhoaz eta, a lavaras a-raog paouez, e vezoh prest da vond er-mêz ; kaset e viot d'an Ti-Kêr, hag eno, c'hwi 'lavaro da be leh ho-peus soñj mond ; n'helloh ket chom tostoh eged peder leo diouz ho parrezioù koz ; roet vo deoh eur paper tremen-hent hag e viot kaset d'ar leh ez it da jom ennañ. »

Ar beleg, pell diouz e barrez, a zo demdost evel eun den pell diouz e vro, evel eun den harluet. Ar frankiz n'oa ket eta hervez o hoant ; hag ar veleien er-mêz eus o frizon a gendalhe da veza touellet gand an eneou o-doa bet karg da hentcha war-zu ar baradoz. Ne gave ket dezo o-dije bet ar groaz nevez-mañ da zougen. Hag o mignoned, o hortoz tro-war-dro d'ar manati, mall ganto gweled an doriou o tigeri, a oe ivez diskaret o levenez, dreist-oll, pa weljont an aotrou Veller deuet er-mêz ha doriou ar prizon o serra adarre war e lerh.

Antronoz hepken, da 8 eur, e kuiteas ar veleien prizon Karmez ; med penaoz ! Kerkent ha goulou deiz, kelh "Mignoned al lezenn nevez" o-doa dastumet en-dro d'ar manati ar re a-du ganto, hag ar brizonierien, laouen evelkent en eur zoñjal oant dare da vond er-mêz, a gleve ar youhadennou a zivrolle warno. Neuze, war zigarez m'oa red divenn ar veleien pa deujent er-mêz euz ar prizon, paotred an Ti-Kêr a lakaas degas ar Gward Broadel, hag evel-se eo etre diou reñkad soudarded e rankjont kuitaad o frizon. N'helljont ket lavared eur ger d'ar vignoned a oa ouz o gortoz ; kaset e oent war-eün beteg an Ti-Kêr. Dre ma tremenent, ar malloziou hag ar goaperez a goueze warno ken druz ha glao ; hag o-doare oa ken truezuz ! Darn o-doa dalhet o gwiskamant beleg, med e pebez stad oant ! Darn all o-doa kemeret gwiskamant lik : meur a hini n'o-doa ket gallet kaoud eur roched fresk tri miz bennag a oa ; al lodenn vrasa anezo n'o-doa ket gallet na lemel o baro, na kribad o bleo ; ha kalz, goloet a druillou, n'o-doa mui doare tud. Na pegen doaniuz 'oa evito en em weled er stad-se, dirag an oll ! Degouezet dirag ar prokuler-syndig e rankjont disklêria da be leh o-doa soñj mond da jom. Kerkent ha m'o-deveze komzet, e veze sellet ouz ar gartenn : hag ouspenn eur wech, evid eun abeg pe evid eun all, e veze roet dezo eur paper tremen-hent evid eur gêriadenn pell diouz an hini o-doa lavaret. Ha neuze e vezent kaset di gand Dragoned.

An Ao. Laporte a guitaas Brest er giz-se, hag a yeas da Witalmeze heb beza bet urz da lakaad e dreid en e di e ru Sant-Loeiz ; aotreet e oe hepken da gemered ar bakadenn

zillad hag an arhant a zegasas dezañ Soaz Pariz, e blah⁶⁵ koz. Kaoud a reas dor-zigor en eur famill hag a oa bet he faotred e skol gantañ e skolach ar Roue e Orléans, famill an aotrou de Carné.

Paotred an Ti-Kêr n'o-doa mui eta a veleien dizent da waska. Med al labour ne vankas ket dezo da hedall staga adarre ganto evid an eil gwech.

Eur gouel braz a oa da veza evid embann en eun doare skeduz al lezennou nevez greet, hag e rankjont staga d'al labour. Lakeet e oe d'ar zul, d'an 9 a viz Here.

Kerkent hag eun eur goude kreisteiz, ar Gward Broadel en e gaerra a en em vodas dirag an Ti-Kêr ; eno eh en em gavas ivez ar guzulieren, ar pennou uhella, an District, oll gand ar skerb a dri-liou. Da 2 eur e oe klevet eun tenn kanol, ar mêr a deuas er-mêz euz an Ti-kêr ; ha pa oe roet peoh, e lavaras d'ar bobl edod o vond da lenn dirag an oll « ar Reizadur nevez peurhreet, bet dezi asant ar Roue. »

Ar grefier a lennas ; hag e oe klevet youhal : Bevet ar vro, e-pad ma'z ee ar muzik endro ha m'edo kleier Sant-Loeiz e bole. Hag e teujod gand eur bobl tud oh heul, da Leurenn an Droug-prezeg (place Médisance), goude-ze war kae Rekourañs, hag ahano da ru an Nor⁶⁶, hag e peb leh e oe greet an heveleb lid a oa bet sevenet dirag an Ti-kêr ; hag a-raog en em guitaad e tegouezjont oll war Dachenn ar Hastell, anvet Park an Unvaniez. Ar mêr, savet ouz aoter ar Vro, a brezegas ahano, hag a lakaas ar grefier da lenn adarre ar Reizadur. Pa baouezas da lenn, beleg-aluzenner ar Gward Broadel a voulhas an Te Deum, hag e-pad m'edo ar hanoliou o krozal, ar mêr a ziskennas da enaoui an tantad bet savet dirag an aoter. Diouz an noz, an tiez a oe sklêrijennet, dre urz, kerkent ha seiz eur hanter.

Mall braz oa ivez ober eun dra-bennag evid ar skoliou. Abaoe miz Ebrel, ar vugale n'o-doa mui a skol. N'eo ket i, a hellit kredi, eo a en em glemme ; med o veva war ar ru, ne oent ket pell o teski petra eo al "liberte". En em ganna reent ; mad 'oant da skrapa en tu-mañ hag en tu-hont, ha gwall-gomzou o-doa evid an oll ha zoken evid paotred an dispah. Dre-ze e tegoueze en Ti-Kêr klemm war glemm en o eneb. D'an 10 a viz Here, an Ti-Kêr a embannas e helle ar re a blijfe dezo skolia ar yaouankiz, dond da rei o ano. Eiz euz an anoiou a oe dalhet, ha d'an 20 a viz Here, "Kuzul jeneral ar gomun" a zibabas pemp en o zouez.

Setu amañ ar pemp a oe dibabet, diouz reñk, hervez ar moueziou o-devoe : an aotrounez Bourson, Renaud, Morel, Julien ha Le Lièvre. Gourhemennet e oe d'an aotrounez Bourson ha Renaud ober skol diouz tu Sant-Loeiz, unan er hlas kenta hag egile en eil, ha d'an aotrounez Morel ha Julien kemered skol Rekourañs. An aotrou Le Lièvre en-doa da zerhel leh ar re all pa deuje dezo koueza klañv. Mil lur bae o-doa da gaoud an aotrounez Bourson ha Renaud, eiz-kant lur an aotrounez Morel ha Julien, ha c'hweh-kant an aotrou Le Lièvre. Ar skol a oa da veza greet en tiez m'edo ar Vreudeur enno diagent, hag ar vistri-skol a helle kemered lojeiz en o leh. D'ar zadorn, d'an 12 a viz Du, ar vugale a oe dastumet er hlasou, da eiz eur diouz ar mintin. Ar mêr, gand e guzulieren, a deuas neuze da lakaad ar vistri en o harg ; eur brezegenn a oe greet, nemed ar vugale a oe laosket da redeg goude-ze, beteg an noz, ha lorh enno e stagjont

⁶⁵ plah ar person : e garabasenn.

⁶⁶ ru an Nor : ru bremañ.

da youhal a-bouez-penn : « Bevet ar vro ! » D'al lun, d'ar 14 a viz Du, e tigoras neuze ar skol evid mad. Ar "Huzul jeneral" a zibabas e-unan al leoriou da rei d'ar vugale. Setu pere 'oant :

Katekiz eskopti Leon, hag hini lezennou Bro-Hall.

Kenteliou kenta war ar skiantchou natural.

Diverra ar yezadur Wailly.

Diverra euz skiant an douar (jeografiez) greet gand de Lenglet-Dufresnoy, hag al leoriou latin 'oad boazet da gaoud.

En-diweez, en em glevet a rejont da brena 10 kroaz arhant evid lakaad ar vugale da labourad gwelloc'h ; eul lodenn a oe evid pep skol.

Pa deuas miz du, e oe adarre da eñvel eul lodenn euz kuzulierien an Ti-Kêr hag euz ar pennou-braz ; ar mêr e-unan a oa peurhreet e amzer.

En dilennerez kenta, d'ar 15 a viz Du, an aotrou Malmanche en-devoe adarre ar muia moueziou ; med ne falvezas ket dezañ kemered an Ti-Kêr eur wech all. D'ar 16, an aotrou Berthomme a oe anvet gand 1002 mouez war 1827 dilenner ; hag ar votadegou all a oe greet ivez el lodenn ziweza euz ar miz.

Koulskoude, Dispaherien Brest o-doa keuz atao da veza digoret doriou ar prizon d'ar veleien didou ; ha p'en em vodas e Kemper, vel beb bloaz, kuzulierien ar Rann-Vro, District Brest a niveras klemmou ar veleien "intrus⁶⁷", a oa dilezet o ilizou war aliou ar veleien dizent. Konta 'reas e teue an dud diwar ar mêz a-vandennadou da houlenn ar veleien o-doa gwechall, ha tamall a reas an denjentil a oa eskob e Leon da veza bet kaset d'ar bersoned ha d'ar gureed o-doa touet, ha zoken d'an Tiez-kêr, eul lizer all eneb d'al lezenn ; hag a-raog paouez, e lavarjont, 'oa war o meno, an trouz etre an dud a Iliz o vond da lakaad ar vrezel en Departamant. Petra da ober evid hen mired ? N'oa ket ezomm da veza nehet : « Ar gwella doare da ziarbenn ar reuz ? Dastum ar veleien-ze hag a zo penn-abeg a drouz, hag o has oll d'an harlu. »

Med kas tud d'an harlu, ar zorhenn-ze hag a raio he hent euz ar Finistère beteg ar Vodadenn Vroadel, n'oa ket deuet c'hoaz e spered ar gannaded e Pariz. Koulskoude klemmou kanfarted Brest a zougas frouez, rag Kemper a hourhemennas d'an 29 a viz Du : « Kement beleg pe vanah euz nao District ar Rann-Vro, hag o-do, dre o doareou-kuz, o skridou, o homzou, o aliou hag o oberou, roet tro da zifizioud ez int a-eneb Reizadur ar vro hag a vezo bet penn-abeg a drouz hag a zizurz, pe en eur zinerza an doujañs hag ar zentidigez o-deus an dud evid al lezennou, pe en eur gaoud abeg el labour a ra ar veleien o-deus touet, pe en eur zizalia ar gristenien da heul ar veleien paeet gand ar vro, pe, erfin, en eur alia ar bobl d'en em zevel, ha n'eus forz evid peseurt abeg, a vezo dastumet raktal, ha degaset da Vrest evid beza prizoniet e-pad eur pennad.

2°) Kement beleg hag a zo bet dija er prizon e Brest pe en-deus bet urz da vond di ha n'eo ket eet, a vo, war an digarez-se hepken, lakeet e reñk ar re o-deus sikouret ober reuz, hag a vo kroget enno e kement leh ma vezint kavet, ha degaset da Vrest evid beza taolet er prizon e-pad eur pennad.

An Departamant a garg ar Brokulerien siñdig, ha Renerien pep District, kerkent ha ma tegouezo an urz-mañ etre o daouarn, da ober niveradur ar veleien a ve leh da

⁶⁷ Intrus : ger galleg evid lavared "ar veleien o-doa touet"

brizonia, ha da ober kement tra red evid o dastum, ar buanna ma vo gellet, hag o ambroug beteg Brest.

A ro urz da Zistrict Brest da glask eul leh deread ha brao a-walh evid o degemer. »

Antronoz, paotred Kemper a garge an Ao. Belval da skriva d'ar Vodadenn Vroadel ha d'ar Roue evid rei dezo da anaoud an urziou striz o-doa ranket da gemered a-eneb ar veleien a glaske lakaad an trouz da zevel en dro dezo. Fiziañs o-doa e vije aotreet ar pez o-doa greet. Daoust da vihanna ha chom a raint da hedall aotreadur ar Gêr-Benn, a-raog staga da glask ar veleien ? E Brest e kavont re hir an amzer ; ne hedont nemed e ve embannet an urziou deuet euz Kemper. Dija, paotred an Ti-kêr ha kanfarted Kelh Mignoned ar Reizadur o deus rannet Leon etrezo evid mond da redeg war-lerh ar veleien.

En dro-mañ, a zoñjont, ar chase a vo puill, rag n'eus mui ezomm da weled hag ar veleien dizent a zo re all en o leh pe n'eus ket. Gand ar re zo bet roet frankiz dezo e miz Gwengolo eo sklêr an traou ; roll an tremen hentchou, roet dezo neuze, a lavar e pe leh emaint. D'an 2 a viz Kerzu, diouz an abardaez, e tegouez erfin urziou Kemper. D'an 3, abred diouz ar mintin, ar Chaseerien a zo en hent, en o zoñj, e vo a-benn an noz kutuillet da nebeuta teir dousenn veleien dizent da lakaad e kastell Brest, ar prizon nevez. Ar Hastell a zo bet dibabet dre ma'z oa brasoh hag êsoh mired ar brizonierien ennañ eged e manati Karmez... Med diouz an abardaez, n'oa kavet nemed c'hweh paour-kêz beleg a oe kroget enno kerkent hag ar beure, o veza m'oant o chom e Brest. Ar chaseerien a oa bet war ar mêz a zistroas d'ar gêr, o meudig kouezet en o dorn. Ha setu an District da en em glemm ouz Kemper goude ar henta devez chase : « Kaoud a ree deom on-doa en em gemeret ken buan ha ma helled hag aozet pep tra gand eun ijin dispar, hervez an urziou bet diganeoh d'an 29 a viz du ; hag en desped d'an dra-ze n'ez eus gellet tapa nemed c'hweh hag a oa e kêr ! Ano 'zo e ouie ar veleien diwar ar mêz peseurt taol a zoñjed ober dezo, a-raog zoken m'oa degouezet hoh urziou ganeom. » Piou 'ta en-deus gellet hen lavared dezo ? An aotrou Brichet e-unan, prokuler an District, moarvad, hervez Unvaniez Mignoned ar Reizadur. O kleved eo tamallet, an District a zo kounnaret hag a zivenn e Brokuler :

Anaoudegez on-deus, emezañ, en-deus eur hêrad lavaret da “Unvaniez ar Reizadur” n'eus ket bet gellet prizonia nemeur a veleien dizent abalamour meur a hini anezo o-doa klevet edod adarre ouz o hlask da vond d'ar prizon, ha dreist-oll, eo dre an aotrou Brichet, prokuler-siñdig, o-deus anavezet ar helou.

N'eus nikun hag a hellfe tamall heb rei merkou sklêr eo gwir e gomzou. Gouest om da rei testeni n'en-deus ket an Ao. Brichet, abaoe m'eo en em gavet urziou Kemper, paouezet da skriva an urziou a oa red evid prizonia ar veleien.

Doaniet om, hag an dud vad zo ivez ganeom, o weled n'o-deus ket urziou Kemper gellet kaoud muioh a grog, rag buan ha didrouz 'oa bet kaset an traou en-dro. Gouzoud a reom o-deus ar veleien anavezet an urziou greet evito, peogwir eo anad o-deus meur a hini anezo kemeret an teh, a-raog zoken ma oa en em gavet an urziou e penn o beaj ; med n'ouzom ket penaoz int deuet a-benn d'o anaoud. Eun dever e vezo evidom klask ar re zo kablu hag o diskuill d'an Departamant ; med a-raog e vo red deom kaoud

testeniou, rag n'on-deus ket a hoant da ober evel an hini en-deus tamallet an Ao. Brichet. »

Piou 'ta en-doa bet a-raog kêr Vrest anaoudegez euz urziou Kemper ? Daoust piou en-doa gellet dond a-benn da lavared d'ar veleien didou beza war evez ? Nebeud deiziou goude, 'oad deuet a-benn euz an divinadenn hag eh anavezad an hini en-doa lakeet c'hoarzin goap d'ar chaseerien-veleien : an aotrou Laporte oa.

Amañ, an oll a gred, heb mar ebed, a lavar an District da baotred Kemper, eo an Ao. Laporte, bet kure e Sant-Loeiz Brest hag o chom bremañ e ti an itron de Carné, eo en-deus skignet ar helou dre ar vro. Anaoud a ree hoh urziou, war a gonter, hag amzer en-deus bet da gas kannaded d'e genseurtevid evid lavared dezo tehed buan hag en em guzad. « Famill de Carné, euz Gwitalmeze, he-doa kerent e Kemper ; gouzoud a reom 'oa an Ao. Laporte en o zi e miz Genver. Euz o ferz eo degaset dezañ ar helou hag eñ en-deus sklêrijennet e genvreudeur. O veza n'helle ket dond da Vrest, n'hellas ket tizoud beteg ar re a oa e kêr. Setu amañ anoiou ar c'hweh beleg bet taolet da genta er prizon : an aotrounez Plessis, Labous euz Sant-Loeiz, Quemeneur, kure Sant-Mark, ha tri aluzenner : An Tad Moillard, kapusin, an Tad Durand de Linois euz urz Sant Benead hag an aotrou Hervet.

Ar c'hweh beleg prizoniet, a skriv an District, a zo dalhet e kastell ar gêr-mañ, e sal ar hlañvdi. Eno e vezint diwallet gwelloc'h eged n'eus forz e pe leh ; evel-se ivez or henvroiz n'o-do ket ar boan d'o diwall. »

Evid an Ao. Laporte, n'helle ket soñjal distrei d'e di da Vrest, zoken dihizet ; re anavezet 'oa ; a-hend-all, o veza ma ouie ervad an arne n'oa nemed o kregi, hag e oa riskluz-braz evid an dud vad hen degemerad en o zi, e kavas gwelloc'h tehed. Mond a reas da Bariz.

KENTA PENNAD WARN-UGENT

**An Aotrou Laporte a zegas euz Pariz
kuzuliu mad da barrezioniz Sant-Loeiz Brest.
Koueza ra etre daouarn an Dispaherien.
Kaset eo da brizon Karmez.
Lazerez an 2 a viz Gwengolo 1792.**

An Ao. Laporte, en eur vond da Bariz evel meur a hini all euz e genvreudeur savet beh warno, a glaske lakaad ar chas da goll an tres hag en em guzet gwella ma hellfe. Ar Gêrbenn a anaveze ; e “noviciat” en-doa greet enni gwechall, ha bet ‘oa oh ober skol e-pad tri bloaz e skolach “Louis Le Grand”.- Mond a reas euz an eil ti d'egile evid en em guzad gwelloc'h ; rag kannaded Brest e Pariz e oa bet lavaret dezo petra a dremene e Brest. Marteze e oe kavet ganto ; testeniu dre skrid a zo hag a zesk deom edo e miz Even 1792 e-kichen Kohi an Edeier. Diwezatoh, e miz Gouere, e tehas da vond war-dro al Luxembourg, en eur ru vihan distro ha didrouz a zo c'hoaz anezi bremañ ; anvet eo ru ar “Roue alaouret” (rue du Roi doré), tostig da iliz Sant-Denis ar Zakramant ha dirag kouent leanezed ar Zakramant euz a urz Sant-Benead. E lojeiz a ree en eun ti d'an Ao. Grison. War an heveleb pondalez gantañ ‘oa o chom unan euz e genvroiz, an Ao. Hyasint al Livec, beleg genidig euz Kemper, bet kelenner e skolach Gwened, hag abaoe, deuet da veza kovesour e ti ar Briñsez de Lamballe, hag aluzenner e Kalvar ar Wern (Calvaire du Marais). En estaj all a-zioutañ ‘oa eur hure euz Sant-Gervais Pariz, an Ao. Mikael de la Gardette ; eul lizer skrivet gand an aotrou-mañ, hag a roim anaoudegez anezañ diwezatoh, eo a zesk deom an traou-ze.

Harluet, an Ao. Laporte ne ankounac'ha ket parrezioniz Sant-Loeiz Brest. O veza n'hell ket kas e liziri dezo war-eün e karg eur merour dezañ, e ano Job Labbé, o chom e Plabenneg war-dro stank al Luand, d'o has dezo. Hemañ, d'e dro, a zo diskuliet d'ar 7 a viz Gwengolo 1792. Eun enklask a zo greet en e di, hag e kaver eur bern liziri bet digand an Ao. Laporte. Kavet e oe dreist-oll eur haier reolennoù bet skrivet e galleg gand an Ao. Laporte evid parrezioniz Sant-Loeiz ha bet troet e brezoneg gand Job Labbé evid beza skignet dre vro-Leon, kenkoulz e kave anezo. Ar homzou-mañ a zo e penn ar haier.

« Maximou a reolennoù a gonportamant evid an “dud catholic eus a Frans er cireonstanc present. »

Ha setu amañ unan bennag euz an aliou a gaver ennañ. Goude beza embannet eo pehejou an dud a zo penn-abeg euz ar gwalleuriou a sko Bro-Hall, e kendalher evel-henn : « Beva a raim en eun “disposition continuel” d'ar verzerenti ; quen aliez gwech a ma hellimp, caout offeren beleyen pere n'ho-deus quet gret ho serment, cofessi a gommunia.

Ne deus obligation ebed da assista er sakrifik santel quen nebeud a da goffess ha da gommunia, quen a vezo cascet beleyen fidel.

Ho veza privet euz hor beleyen fidel, arabat eo deomp en em digourachi e nep feçon ebet. Ar christenien so er bet pere ne velont beleyen catlolic nemet eur veach er bloaz pe nebeutoc'h hag a so coulscoude christen ferfent meurbed. »

Aliet 'oad neuze da ober eun akt a gontrision d'ar zul ha d'ar goueliou, hag aliesoh zoken ; da ober beb sul ar gomunion a spered ; da dremen dirag ar grusifi, da zul ha da houel, an amzer a dlefer beza tremenet en iliz. Hag e peurhred, en eur alia lenn meur a wech ar reolennou-ze evid o lakaad da vond don er spered.

Ar skrid-se a oe kaset d'an District e Brest, d'ar 7 a viz Gwengolo 1792, ar gomz-mañ ouz e heul : « Job Labbé, merour d'an Ao. Laporte, o chom tost da stank Luand e parrez Plabenneg, a zo bet lavaret deom, en-deus en e di kalz a liziri bet digand an Ao. Laporte, hag en-deus troet e brezoneg eun embannadur eneb an Dispah evid ar pennou-braz en e barrez. » (An aliou-mañ, ha n'emaint ket e leor galleg an Ao. Saluden, a zo bet roet gantañ da lakaad el leor-mañ).

E Pariz, d'an 29 a viz Du 1791, ar Vodadenn Lezennerez⁶⁸ he-doa gourhemennet harlui kement beleg enebour d'al lezenn. Med ar Roue ne roas ket e aotredur d'an urz-mañ ; ar pezh a lakeas ar gounnar vrasa er baotred anvet "sans-culottes". Meur a rannvro, evel ar Finistère, a reas o fenn, heb ober van euz ar roue. Med e Pariz, Kelh ar Jakobined n'en-doa ket c'hoaz ar galloud en-devoe diwezatoh, hag ar veleien n'o-doa ket touet a oa c'hoaz e frankiz.

E gwirionez, pennadou a veze lakaet er bobl gand ar re wasa e-touez an dispaherien : an darvoudou a hoarvezas e miz Mae hag e miz Even 1792 hen lavar deom : hag hiviziken ar veleien ne dremenint mui dre Bariz nemed gand gwiskamant lik ; ne vo ket kemend a riskl evito en-doare-ze. Diouz ar mintin, e lavarent o overn, pe e koueñchou merhed a oa c'hoaz lezet e peoh, pe e kloerdi ar Misionou diavêz. Pa greskas ar beh warno, he lavarjont en o hambr. An Ao. Laporte en-doa eun aoter, rag er paper euz e arrebeuri a oe greet en e di, antronoz e varo, ez eus merket a eur « halir arhant, alaouret e ziabarz hag a boueze 7 oñs⁶⁹, eur voest vihan arhant : 1 oñs, (a dlee beza al lestr sakr da gas an Aotrou Doue d'ar re glañv) ; daou bod kafe (evel-se 'oa anvet moarvad buredou an dour hag ar gwin), diou houlaouenn goar hag o hantoloriou. » E-pad an deiz, ar veleien ne deent er-mêz nemed nebeuta ma hellent, hepken evid kleved ar heleier.

Euz al lehiou distro ma oa kuzet ar paour-kêz beleien enno, he-doa ar houarnamant kemend a zifiziañs anezo, a glevas d'an 9 a viz Eost 1792, diouz an abardaez, kloh an tan o seni en oll ilizou Pariz, hag antronoz vintin, a-bell, an tennou fuzul o strakal. Strafuillet oll gand an enkreuz, ar re anezo a oa ar muia dispont o-devoe an hardisegez da vond da weled petra oa a-nevez. Gweled a rejont bandennadou tud, o fenn en noaz, pigou ganto ha Suised (da lavared eo, ar zoudarded karget da vired ar Roue), deuet er-mêz euz palez an Tuileries, hag o tehed en o raog ; gweled a rejont ivez paotred ar bragezeier hir anvet "sans-culottes" o terri hag o tiskar aroueziou ar roueelez e kemend leh m'o havent. En em hardisaad a rejont da houlenn digand ar re a gave dezo a oa tud vad petra 'dremene. Hag e veze kontet dezo al lazerez a oa bet en Tuileries, penaoz ar Roue en-doa klasket eur goudor e Bodadenn ar gannaded, e leh ma oe disklêriet n'oa mui e karg. N'oa eta roue ebed mui. Mil bloaz bennag a oa n'oa ket bet gwelet eun heveleb tra. Daoust ha deuet oa fin ar bed ?

⁶⁸ ar Vodadenn Lezennerez : L'Assemblée législative.

⁶⁹ Eun oñs : tro-dro 30 gramm.

An tron a oa bruzunet ; en e leh e savas eur houarnamant spontuz na glaske nemed lakaad ar gwad da redeg, ken gwaz hag hini Neron gwechall, ar "Gomun" a reed anezi. E penn ar "Gomun" ema Huguenin, eul laer divezet ; ar sekretour eo Billaud Varenne, eun den ginet hag eur penn teñval ; hag ema c'hoaz ar prokuler Manuel, an hini en-doa laeret, falzet ha gwerzet liziri Mirabeau; Robespierre ar homzer helavar ; Danton ar bourreo ; Marat ar helaouenner, a embanne e kelaouenn "Mignon ar bobl" oa red, evid eürusted an dud, diskar 260.000 penn.

Bez' e hellit kredi, pa deuas an noz, d'an 10 a viz Eost, an enkrez a oa braz en tiez a oa beleien kuzet enno ! Hag e gwirionez, n'oa ket heb abeg, rag antronoz, tud, gand pigou, sabrinier ha fuzulioù a yee dre ar ruiou en eur furcha en tiez. Deuet da veza ar vistri dre eun taol-nerz, paotred ar "Gomun" n'hellent derhel o galloud nemed dre ar spont : « Savet om euz ar houer, a lavar Danton, dre-ze n'hellom gouarn nemed en eur ober aon ; red eo deom lakaad eur ster gwad da redeg etre ar Barizianed hag ar re o-deus tehet d'ar broiou estren. » Ha raktal e stagjont da laza tud a-strop.

Red eo da genta dastum tud da laza war-hed taol. Roue ebed, diarbenn ebed mui ; beh d'ar veleien dizent ; ar re-mañ a vezo kroget enno da genta.

Kerkent hag an 11 a viz Eost, - pevare bloavez al liberte, a lavar o skridou, - e oe prizoniet an aotrou du Lau de la Coste, arheskob Arles, an daou vreur de La Rochefoucauld, unan eskob e Saintes hag egile e Beauvais. En devez-se ivez, diouz an noz, war-dro hanter-kant beleg a oa prizoniet gand an aotrounez Eskibien e manati Karmez deuet da veza eur prizon. Kendalhet e oe, en deizioù war-lerh, da glask beleien ; hag o veza n'oa ket manati Karmez braz a-walh, e oe kaset lod anezo da Zant Firmin. D'ar 17 a viz Eost eh en em gavas tro an aotrou Laporte, rag antronoz edo e Karmez, hervez lizer e amezeg bet dastumet war an heveleb tro, an aotrou de la Gardette. Al lizer-mañ embannet e Kelaouenn eskopti Clermont (d'an 21 a viz Even 1879), ha skrivet gantañ da unan euz e vignoned, a zo euz an 21 a viz Eost 1792 :

« Mignon ker..., Digwener diweza 17, diouz ar mintin, goude beza lavaret va overn ha me dare da guitaad va hambr gand gwiskamant lik, p'edon war dreuzou va dor, em-beus klevet trouz, ha kerkent em-beus gwelet eun ofiser euz an Ti-Kêr, eur zeizenn hlaz, gwenn ha ruz gantañ war e gov, ouz e heul eur sekretour hag eur gward broadel gand e armou. Komzet en-deus ouzin en eur lavared : « Deuet om da ober an enklask en ho ti. » Kerkent e tehas, goude beza laosket eur zoudard dirag an nor.

Hemañ a zo chomet d'am diwall beteg unneg eur noz ha n'am-beus gwelet nikun all nemetañ bete neuze. Kousked en-deus gellet evel ma kare ha doaniet braz oa o weled ar pez a glasked da ober din, rag va amezeg eo, hag unan euz va farrezioniz.

E-pad an amzer-ze n'em-beus debret nemed eun tamm bara hag eur zaladennig vihan, abalamour ma heden va ofiser da zistrei. P'oan enouet ouz hen gedal, hag o vond da gousked, eo en em gavet gand c'hweh fuzulier ; lakeet em-beus dirazañ eun daol da hoari ha warni diou houlaouenn ; hag en-deus greet e zanevell dre skrid "verbaliser".

E-pad ma skrive, en-deus lavaret din o-doa va amezeien kalz a zifiziañs ahanon, hag e vijen bet krouget ganto pell 'zo ouz eul letern, ma ne vijent ket bet diarbennet gantañ d'hen ober... Goulennet en-deus diganen gand petra e veven ha piou a zarempreden...

Pa baouezas da skriva, e lavaras din mond d'e heul. Kerkent eun dalm-gurun a strakas ken kreñv ma spontas kement hini a oa en ti. An ofiser e-unan a gave dezañ klevet kanol an evez⁷⁰ ; hag e teuas da veza gwenn, kemend a aon en-doa.

Daou veleg all hag a oa en estaj dindanon a zo bet roet urz dezo ivez d'on heul ; unan anezo a zo kure e Brest, o chom em zi hag egile beleg Itronezed ar Halvar (Hyasint al Livec).

Neuze on-deus heuliet, beteg an Ti-Kêr, an ofiser hag ar pemp fuzulier. Eno, eo bet lennet dirazom an teir danevell greet en on eneb. Pep hini ahanom en-deus goulennet lavared eur ger hag om bet aotreet d'hen ober an eil goude egile. An aotron Manuel, prokuler ar "Gomun", eo en-deus lennet deom ar skrid on tamalle.

Euz an Ti-Kêr, om bet kaset da eul leh anvet "La Force", d'ar zadorn, d'an 18 euz ar miz-mañ, war-dro div eur diouz ar mintin. Eno, or-beus en em daolet da hourvez war eur holhed-kolo, en eul leh hag a zo anvet ar "Souricière" ; eno e tremen o nozvez kenta ar re nevez degouezet.

Diouz ar mintin om bet dispartiet an eil diouz egile, hervez an urz a oa bet roet d'hen ober... An aotrou de la Gardette a oe kaset da Zant-Firmin, an aotrounez Le Livec ha Laporte da Garmez.

E Karnez, ar brizonierien genta a oa bet dastumet en iliz ar manati, hag o veza n'oa bet klasket netra evid o degemer, e rankjont tremen an nozveziadou kenta war leur an iliz. Nebeud goude, e oe roet aotre dezo da lakaad degas traou-wele euz an diavêz. Eul lizer skrivet gand an aotrou Grison da vreur an aotrou Laporte o chom e Brest, en-deus or sklêrijennet war gement-mañ : « Meur a wech on bet el Luxembourg o houlenñ va golhedou gloan ; rag an traou-mañ zo ker, o veza m'o-deus pevar droatad hanter, ha m'int bet nevezet ganen evid plijoud d'an aotrou ho preur... » Rag-se an aotrou Laporte n'eo ket ennañ e-unan hepken eo e zoñj ; al lizer-mañ a zesek deom e lakeas degas c'hweh golhed hloan ; c'hoant en-doa diboania ha skoazella kenvreudeur paourroh egetañ. Daoust e pe leh e oe lakaet er manati ? Paper ar maro, tennet diwar gairer ar prizon, hen laka da veza amezeg d'an aotrou arheskob Du Lau, bet prizoniet koulskoude seiz devez en e raog.

O veza ne deuent ket oll euz an heveleb leh, ar brizonierien n'en em anavezent ket, koulz lavared.

En em voda rejont tostig d'an tri eskob prizoniet evelto, hag a oa an aotrounez Du Lan, arheskob Arles, hag an daou vreur eskob de la Rochefoucauld. Marteze ne ouient ket oa tost ar maro dezo ; anaoud a reent evelkent e houzañvent hag o-doa da houzañv evid Doue hag e Iliz. Ar zoñj-se o hennerze hag a roe levez dezo.

El liziri, o-deus skrivet e-pad m'edont er prizon, e lenner atao ar homzou-mañ a gaver er Skritur Sakr : "Ibant gaudentes... quoniam digni habiti sunt pro nomine Jesu contimeliam pati" (Act., V, 41), "laouen e kerzent, abalamour m'oant bet kavet mad da houzañv dismegañs evid ano Jezuz. »

N'o-doa ket an eurvad da helloud lavared an overn ; med unan anezo, chomet beo, en-deus lavaret e lakaent o spered da vond heb mintin beteg Rom, keit ha ma pade overn On Tad Santel ar Pab, hag e kinnigent o foaniou da Zoue en eur o lakaad mesk-

⁷⁰ kanol an evez : canon d'alarme.

ha-mesk gand re Or Zalver Jezuz-Krist. War an deiz, e hellent a-wechou gweled unan bennag euz an diavêz ; hag evel-se eh anavezent an darvoudou dre o mignoned. Anaoud a rejont dreizo 'oa bet gourhemennet d'an oll, gand ar Vodadenn, ober al le anvet "liberté-égalité". Daoust hag al le-mañ a hellent da ober ?

Ma vez goulennet diganto eun deiz, petra 'raint ? Hag hen ober a hellont gand eur goustiañs direbech, evid gelloud kuitaad ar prizon, pe jom a raint heb hen ober ha neuze beza lakeet d'ar maro ? Setu aze an dra ankeniuz a douelle ar sperejou e prizon Karmez, a lavar an Ao. P. de la Gorce ; diwar-benn an dra-ze eh en em guzuliont e-pad sizun ziweza miz Eost.

Chapel Karmez a deuas neuze da veza heñvel ouz sal ar sened en eun eskopti, da lavared eo, ar zal a vez dastumet enni ar chalonied hag ar bersoned kanton pa vezont da rei o ali war ar pez a zell ouz mad an eskopti. An aotrou Arheskob Arles eo a vleine an divizadeg, an daou eskob unan a beb tu dezañ. Dalh mad e veze teir dastumadenn bemdez, ha deveziou 'zo e veze beteg seiz. Aliez, gwir eo, e veze trohet o homzou dezo gand mouez an diwallerien karget da ober ar galv. Koulskoude, med ar brizonierien n'her gouient ket, paotred an Dispah, ma houlennent al le "liberté-égalité" digand an oll, war o meno, o-doa disklêriet a-raog, ne vije ket goulennet na digand ar re o-doa da zifizioud anezo, na digand ar veleien dizent. « Aon on-deus, a lavarent, trubarded ma'z oant, e kredfent ober al le-ze evid klask on dalla muioh-mui, ha gelloud en doare-ze, dre zindan, dond a-benn da ober o zroiou-kamm. » N'her gouient ket ; med ar mennoz a rejont a ziskouez o nerz-kalon. D'ar zadorn, ar henta a viz Gwengolo, e oe greet ar mennoz stard, gand moueziou an darn-vrasa a-galz, ne zigorjent ket o genou da ober al le nevez, ha pa ve goulennet diganto a-zindan boan da veza dalhet er prizon. Koves o-doa greet an eil d'egile a-raog rei o ali, ha goulennet sklêrijenn ar Spered Santel eur wech all c'hoaz, en eur gana ar Veni Creator. Evel-se e peurhrent, leun a nerz-kalon, beilladenn ar verzerenti.

Prest int bremañ da vervel. Koulskoude eun digarez bennag a ranked da gaoud evid o lakaad d'ar maro. Kavet e oe. Brunswick a oa mestr e Longwy, ha dare da vale war Verdun ; hag ar Vodadenn a halv ar re a gar o bro evid o has d'an harzou da ziarbenn an enebourien. N'helle degouezoud netra gwelloh evid an Dispaherien. Raktal, Marat, en e gelaouenn, ha kant all eveltañ, da youhal d'ar bobl edod oh en em gleved dre guz er prizoniou a-eneb ar vro. Ha mad e ve laosker trubarded war on lerh ? Nann, heb mar ebed. Red eo eta skarza ar prizoniou, rag, mignoned ar vro eur wech eet euz ar gêr, raktal an noblañs a deuio gand lakepoted da zigeri ar prizoniou, da laza, ha da lakaad an tan e pep leh.

D'ar zul vintin, d'an 2 a viz Gwengolo, Danton a stagas da brezeg d'ar Gannaded : « Ar vro, a lavar, a vezo saveteet, ar gwad zo o vervi, ha mall 'zo da vond d'an emgann. Verdun n'eo ket c'hoaz kouezet etre daouarn an enebourien. » Setu ma klever neuze kloh an tangwall. Danton a gendalh : « Ma son bremañ kloh an tan, n'eo ket e ve leh da gaoud aon ; ho kervel a ra da ziskar enebourien ar vro. » En eur lavared ar homzou-ze, gand e zivreh e ra an neuz da baka daou enebour : hini an diavaêz, a ziskoueze sklêr, hag hini an diabarz, ne fell ket dezañ eñvel. Ar re-mañ en-dije karet marteze diwall diouz droug, hag ema o teurel anezo da zrailla da eur vandenn tud gouez. « Evid dond

a-benn euz enebourien ar vro, emezañ c'hoaz, evid rei douar dezo, petra 'zo red ? Hardisegez, hardisegez c'hoaz, hardisegez atao. »

Kloh an tan a zo o seni e kement iliz zo e Pariz. En eur e gleved, hag e-pad ma 'ma ar re o-deus eur wir garantez evid o bro, o kimiada diouz o herent hag o mignoned evid mond d'an armeou, eur vandenn diskolperien, paeet gand ar "Gomun » a en em daol war ar prizoniou.

E Karmez, e kave dezo e vije ar zul heñvel ouz ar zadorn. E-pad lein, debret da greisteiz, e oe zoken eur gomzig bennag da farsal. Koulskoude, goude ar pred, e oe greet eur galv nevez ouspenn ar re oad boaz da gaoud, evel pa vije bet aon na ve bet unan bennag tehet er-mêz. Eur gward nevez a oa bet lakeet. E leh soudarded ar Gward Broadel gand o fuzuliu, e oe gwelet o tond kêriz gand pigou, war o fenn eur boned ruz. Goude oll, n'oa ket kement-se a leh da veza souezet, peogwir ar zoudarded a oa eet d'an harzou evid diarbenn an enebourien. Divennet e oe ouz ar veleien diskenn er jardin evel m'oant boaz d'hen ober. Eur froudenn euz perz ar gwardou nevez deuet, a zoñje d'ar brizonierien. Med setu en eun taol kont, da deir eur, ez eus roet urz dezo oll, ha zoken d'ar re dinerz ha klañv, da ziskenn er jardin. Oll e sentont.

Ar jardin-mañ a oa e tu an hanternoz da vanati Karmez ; eur garrezenn vraz 'oa, rannet e peder lodenn kement-ha-kement ; e-kreiz 'oa eur poull-dour a-dro ; a-hed ar mogeriu, baliou hir ha ledan disheoliet gand faou-pud ha gwez koz ; hag e traoñ ar jardin 'oa eur japelig gouestlet d'ar Werhez. Al lodenn vrasa euz ar veleien a oa tost dezi hag a lavare o gousperou. Eur manah bennag o-doa da lavared eur breviel disheñvel diouz hini ar re all, a yee hag a deue dre ar baliou a-gostez. An aotrou Girault, beleg-aluzenner leanezed Sant-Frañsez, a oa e-unan o lavared e vreviel e kichenn ar poull, e-kreiz ar jardin.

A greiz-oll e klever youhadennou a-dreuz an tennou kanol a veze klevet abaoe ar mintin. Ar re anvet "sans culottes" a oa eur vandennad anezo o tostaad d'ar manati. Dond a reont euz iliz Sant-Sulpis, el leh m'edo bodadenn o hevrenn. Eur marhadour gwin, anvet Prière, en-doa bet goulennet lakaad ar brizonierien d'ar maro a-raog kimiad ar zoudarded a-youl-vad a yee d'an armeou ; ar pez a oe kavet mad gand an oll. Setu-i er manati ; ha dizale e weler er prenester tud diskramail o sevel o zabrinier hag o figou da sponta ar veleien. Strafuillet oll, ar brizonierien a baouez da lavared o breviel. Aotrou arheskob Arles o fed da gaoud nerz kalon : « Mard eo degouezet evidom eur ar sakrifis, emezañ, trugarekaom Doue da veza roet tro deom da skuill or gwad evid ar feiz.

Evelkent, al lakepoted evid c'hoaz ne reont nemed gourdrouz ha diskouez an dorn ; lavaret e ve emaint o hedall eun dra-bennag ; hag ar veleien a stag adarre gand o breviel. Ar Homplijou zo lavaret eur pennad 'zo, hag emaint bremañ gand Matinezou ofis an deiz war-lerh. Er baradoz eo e lavarint al lodenn ziweza ! Setu eur youhadenn all ; muntrerien an abati a zo o tond. Lazet o-doa kenvredeur an aotrou Sicard, pa youhas unan euz o mistri, Maillard : « Amañ n'eus mui netra da ober, deom da Garmez ! » O youhadennou a lavar emaint o tostaad : « Bevet ar Vro !, emezo, hag ar veleien dizent d'ar maro ! »

Daoust hag ar re-mañ eo a heded ? Ar re zegouezet da genta a zilez neuze o frenester evid mond d'en em unani gand an eil rummad ; dor ar jardin zo torret, hag oll eh en em

daolont war ar brizonierien. Tostig d'ar poull-dour, 'zo e kreiz, e kavont an aotrou Girault. Eun taol sabrenn hen diskar ha daou forban a lamm warnañ gand o figou hag a dreuz e gorv dezañ. An aotrou de Salin, chaloni Sant-Lizier, a zired da glask rei sikour dezañ ; eun tenn fuzul hen astenn maro a-stok e gorv war an dachenn. Ar vandennad tud yud a gerz neuze war-zu traoñ ar jardin ; eno ema an darn-vuia euz ar brizonierien, bodet dirag skeudenn ar Werhez. « E pe leh ema arheskob Arles ? », a houlenn unan euz ar forbaned digand an aotrou de la Panonie. Hemañ a laka e zaou zorn stok-ha-stok, a zoubl e zaoulagad, ha ne lavar grig. « Ha te eo arheskob Arles ? », a lavar eun all, en eur gomz ouz an aotrou arheskob Du Lau. - « Ya, aotrounez, emezañ, me eo. « Fallagr ma'z out, a lavar ar "sans-culottes", te eo eta an hini en-deus lakeet kement a wad tud vad da redeg e kêr Arles ? » « Aotrounez, a lavaras an aotrou arheskob, ne ouezfen ket beza greet droug da zen ebed morse ! » - « Mad neuze, me 'zo vond da ober droug dit », a lavar ar forban, en eur rei eun taol sabrenn dezañ war e benn ; kerkent eur forban all a ro eun taol all dezañ. An aotrou arheskob Du Lau, en e zav atao, a gas e zaouzorn d'e benn, med eun trede taol a ziskar anezañ d'an douar. Neuze e c'hoarvezas eun dra griz meurbed. Unan euz ar vuntrerien a lamm gantañ, a laka e droad war e vruched hag a zank ar pig en e galon. Kemered a ra e vontr goude-ze hag e tiskouez anezañ d'ar vuntrerien all evel pa vije bet gounezet gantañ war eun enebour. Ar re-mañ a stagas neuze da gana evel tud gouez. Ar veleien, kroget ar spont enno, a dosta muioh-mui ouz skeudenn ar Werhez, hag en em daol d'an daoulin d'he fedi. E-pad an amzer-ze al lakepoted, dre brenest ar japel vihan, a gemer o flijadur o tenna warno gand o fistolennou hag o fuzuliou. Aotrou 'n Eskob Beauvais a zo bruzunet e harr, hag an douar a zo ruziet dindanañ gand ar gwad. Evelato ne blij ket d'an oll gweled evel-se ar veleien a-vern en eul leh hepken ; pep hini a garfe kaoud perz el lazerez. Paouez a reont neuze da denna ; mond a reont da gaoud ar veleien er japelig, ha gand taoliou pig o lakeont da vond er-mêz. Siwaz ! an oll n'hellont ket senti ; meur a hini a oa maro ! Neuze e redont war-lerh ar re all a-dreuz ar jardin evel pa vijent bet o chaseal anevaled gouez. Ar paour-kêz beleien a veze lakeet herr enno gand taoliou sabrenn ha taoliou pig, ha miret outo chom a-zav da gaoud taol ar maro ; ma kouezont d'an daoulin, gand taoliou pig o lakaer adarre da zevel en o zav.

A-greiz-oll, eur vouez a youh er jardin : « A-walh, paouezit ! re abred eo c'hoaz ; n'eo ket er giz-se e tleom en em gemered ganto. » Violette, komiser an dispaherien, eo a gomz en doare-ze. Ar forbaned a jom a-zav e-pad ma lavar an heveleb mouez d'ar veleien mond en iliz. Eno n'o-do ket ezomm da gaoud aon, rag war e veno, nikun ne glasko ober droug dezo. Ar re o-deus gallet tehed beteg-henn a ya eta d'an iliz ; oll int dastumet er hor hag ar hael a zo prenet warno. Kounnaret oll, ar forbaned, o kredi edod o klask tenna ar brizonierien diganto, a zired a-lamm dre greiz an iliz beteg gael ar hor. Ar homiser Violette a zegouez neuze er penn kenta hag a lavar : « Veñjañs ar bobl 'zo hervez ar gwir ; evelato marteze ez eus unan bennag direbech en o zouez, hag e ve mad ober eur varnedigez e doare. » Er mare ma paouezas ar forbaned da youhal evid kleved ar homiser, dor ar japel a zigoras. Aotrou 'n Eskob Beauvais eo a zo o tegouezoud, gloazet e harr ha douget gand e vuntrerien o-unan, an neuz dezo da gaoud truez outañ ha da veza leun a zoujañs en e geñver ; astennet e oe ganto war eur holhed

gloan tost da hael ar hor. Aotrou 'n Eskob Saintes ne ouie ket petra 'oa bet c'hoarvezet gand e vreur ; en eur e weled, eh en em daol etre e zivreh hag e klask e ziboania. Pellaet e oe dioutañ dichek. Gourhemennet e oe neuze d'ar veleien a oa daoulinet, o koves an eil d'egile, sevel en o zav. Senti reont. « Ha touet ho-peus-c'hwi beza sentuz ouz al lezennou greet gand ar vro evid ar veleien ? » a houlennas diganto unan euz an dispaherien. « Nann, n'on-deus ket », a respontjont oll a-unan. Raktal, eun daol a zo savet war ar pondalez a gas euz an iliz d'ar jardin. Maillard, a lavarer, a azezas outi. Ar veleien a zo galvet daou ha daou dirazañ. An neuz a ra da ober labour eur barner, med heñvelloh eo ouz eur bourreo a ra hepken eun tamm enklask evid gweled piou int, en eur zelled ouz kaier ar prizon, ha gouzoud hag i a zinah atao ober le da zenti ouz al lezenn. Kerkent goude, ar brizonierien, pe gentoh ar re varnet d'ar maro, a zo bountet beteg an dereziou diavêz a ziskenn er jardin. An dispaherien o-deus ivez kuitaet an iliz hag a zo o hortoz ar veleien baour e traoñ an dereziou. O degemeret a reont gand taoliou pig ha taoliou sabrenn, ha goude beza o mahagnet en eun doare spontuz hag euzuz, e peurhreont outo en eur lezel youhadennou skrijuz.

En eur glevet ar youh, ar veleien chomet en iliz a oar ervad petra emaor oh ober d'o breudeur baour, ha petra o-deus da hedat o-unan. Gouzoud a reont n'o-deus mui a zikour da gaoud diouz an douar, hag eo deuet o eur diweza. Kana 'reont litaniou an dremenvan, hag ar ganaouenn a bado keit ha ma vevo an hini diweza. Ne 'zinerzo nemed dre ma vihannaio niver ar re veo.

En diwez, setu ar veleien diskaret oll ; ne jom mui nemed an daou eskob ; galvet int. Aotrou 'n Eskob Saintes a bok d'e vreur, hag a zao en e zav : « Setu-me amañ ivez, a lavar neuze aotrou 'n Eskob Beauvais, nemed n'hellan ket bale ; ho pedi ran, m'ho-peus ar vadelez, d'am zikour da vond d'ar leh m'am galvit. » Daou euz ar forbaned a zo da dosta da Vaillard a zeu buan da gaoud an Eskob ; lavaret e ve o-deus truez outañ hag int leun a zoujañs evitañ ; hen dibrada 'reont diwar e holhed, hag hen degasont da gaoud Maillard ha goude-ze d'ar vourrevien. Pa gouezas, da ziweza, e ruillas en eur poull gwad, e-kichenn eur bern korvou maro. Da zeiz eur, diouz an abardaez, an dispaherien o-doa lazet 160 beleg !

Penaos e weljont o tostaad ar maro kriz a ouient o-doa da houzañv ? Unan euz an testou, pell da veza a-du ganto, peogwir 'oa unan euz lezvarn Maillard, ar homiser Violette, a lavar : « N'on ket evid kompren ar veleien-ze : mond a reent d'ar maro, evel pa vent bet o vond d'eun eured. »

E gwirionez, skrijal ha krena a dleent beza greet en o horv ; med hervez ar gomz kaer lavaret gand Bossuet, "an ene eo mestr ar horv en-deus enaouet". Hen diskouez o-deus greet e prizon doaniuz Karmez, an eskibien hag ar veleien geiz lazet e miz Gwengolo, sklêrijennet ha kennerzet gand ar Spered Santel. D'an oll o-deus roet eur skwer dispar a nerz kalon en eur houzañv evid o feiz poaniou a beb seurt hag eur maro kriz.

An aotrou Glaoda-Anton-Raoul Laporte a oa e-touez an dud kaloneg-ze. Unan bennag anezo o-deus bet gellet, n'oar den penaos, en em zacha ha kemeret an teh ; evelato, ne gaver e liziri nikun anezo e pe boent hag e pe leh e manati Karmez e kouezas or henvroad santel. Ne anavezom diwar-benn e verzerenti nemed daou dra : bez' e oe prizoniet e Karmez, hag e oe lazet eno d'an 2 a viz Gwengolo.

Eul lizer, skrivet e Pariz d'ar 4 a viz Gwengolo 1792 gand an Ao. Grison, an hini a roe lojeiz da Hlaoda Laporte e ru ar Roue Alaouret, a gas ar helou doaniuz d'e vreur Loeiz-Glaoda Laporte, mezeg : « Anavezet em-beus e vontr e “kevrenn” al Luxembourg ; ar pez a oa eur merk ‘oa maro, ha war-ze eo bet roet din paper-maro an aotrou, ho Preur ; hag em-beus lakaet testenia ez eo gwirion. »

Leor ar re varo e Ti-Kêr al Luxembourg a zo skrivet warnañ ar homzou-mañ : « Taolenn ar veleien hag ar brizonierien all, dalhet e manati Karmez d'an 2 a viz Gwengolo 1797, hag a ro da anaoud pere zo bet lazeta, ha pere zo bet tennet euz a dre zaouarn ar bobl kounnaret :

« War roll ar re varo bet anavezeta goude al lazerez e lenner ano an aotrou Laporte. An trede ha tri-ugent eo hag an tosta da hini an aotrou arheskob Du Lau...

Peurhreet, testeniet leal ha gwirion gand sekretour-grefier barnedigez a beoh kevrenn al Luxembourg, hag ar homiser anvet gand bodadenn ar gevrenn evid bezia ar re varo anvet diagent.

Pariz, d’an 18 a viz Here 1792, bloavez kenta ar Republik.

DAUBANEL. »

Eul lizer skrivet euz Pariz gand Le Bronsort da vêr ha da ofiserien Ti-Kêr Brest, da embann dezo maro an aotrou Laporte, a zo ken kriz ha ken digalon, ma stag ar gwad da vervi en eur e lenn.

« Pariz, d’an 8 a viz Gwengolo 1792, pevare bloaz al liberte ha kenta bloaz an egalite.

Klevet ho-peus he-deus ar bobl greet he labour a varner e prizoniou Pariz. Al laeron, ar skraperien, paotred ar hontilli-laz, ar veleien dizuj a oa anezo oll ouspenn 7.000, a zo bet diskaret kement hini anezo, didrouz ha gand doareou al lealded.

« Komiserien a evesae mad ouz kaierou ar prizoniou, a ree buan goulennou ouz ar brizonierien, o hase er-mêz, ha kerkent ha ma veze greet an arouez anavezeta gand ar vourrevien, ar maro a skoe. Ar brizonierien evid dle... a zo bet roet frankiz dezo.

Lavaret ez eus bet din ema ar beleg Laporte e-touez ar re varo. Ma n’eus na Doue na diaoul e tle beza eüruz bremañ ; rag neuze Doue n'en-do ket a gasoni outañ, ha ne vo ket kastizeta gand an diaoul.

Al lazerez a oa peurhreet deh da greisteiz hag ar Vodadenn Vroadel n'he-deus ket gellat he diarbenn. »

E-touez paperiou an Ao. Vaillant, noter e Brest, on-deus kavet “niveradenn arrebeuri ha madou Glaoda Laporte, beleg, maro e Pariz d'an 2 a viz Gwengolo 1792”, skrivet gand an Ao. Delacroix, noter e Brest ; hag ivez skrid-gwerz e arrebeuri greet e Gwengolo 1793, hag a zo warnañ komzou sklêrroh c'hoaz war-lerh ano an aotrou Laporte : « Glaoda Laporte, beleg, maro e manati Karmez d'an 2 a viz Gwengolo 1792. »

Glaoda Laporte a zo eta e-touez an dud kaloneg a zo anvet en Istor “Merzerien Gwengolo”. An Iliz a ro an ano-ze dezo ivez bremañ. Nebeud goude o maro, er bloavez 1798, ar Pab Pi VI a lavare : « Ar brezel kounnaret greet d'ar gristenien en amzeriou diweza-mañ e Pariz ha tro-war-dro, en-deus kresket e Bro-Hall niver ar verzerien. » Er bloavez 1900, eskopti Pariz a stagas da ober an enklask diwar-benn ar veleien bet lazeta e Karmez, Sant-Firmin, an “Abbaye” ha “La Force”, en deveziou-ze euz miz Gwengolo

1792. Er bloavez 1916, Breuriez al Lidou⁷¹ he-deus kavet 'oa mad degas o haoz dirag Lezvarn Rom, dre eur gemennadurez savet d'an 18 a viz Genver, ha sinet gand ar Pab Benead XV, d'ar 26 euz an heveleb miz. Deg vloaz goude, On Tad santel ar Pab Pi XI a gasas al labour da-benn en eur lakaad e reñk ar verzerien ha war roll an dud eüruz 191 anezo. En o zouez ema Glaoda Laporte ha tri beleg all euz eskopti Kemper, o ano : Nigolas Verron, euz Kemperle ; Hyasint al Livec, euz Kemper, ha Visant ar Rousseau, euz Kastell-Nevez-ar-Faou.

An aotrou 'n Eskob Duparc, dre eul lizer a bastor skrivet d'an 8 a viz Kerzu 1926, a gemennas o enori e pep parrez euz an eskopti, d'ar 6 a viz C'hwevrer 1927, hag ober goueliou kaerroh er parrezioù m'int ganet enno.

Daubanel, an hini a oe karget da lakaad bezia korvou ar veleien lazet e Karmez, en-deus roet dre skrid d'ar houarnamant testeni diwar-benn e labour ; kaset e oe o relegou, emezañ, da vered Vaugirard. Evelato goude beza bet o furcha en unan euz puñsiou ar manati, rag hervez ar brud, eno 'oa bet taolet relegou meur a hini anezo, ez eus bet dizoloet eskern e-leiz. Kalz anezo a zo, heb mar ebed, eskern "Merzerien Gwengolo". Merk an taoliou a heller da weled c'hoaz bremañ war ar relegou a zo miret e kript iliz Karmez, el leh m'int bet dastumet. Bremañ atao e heller gweled ivez ar skalier a oe stlapet ar verzerien anezañ d'an traoñ war pigou an "dispaherien didruez" ha war ar pondalez e lenner ar homzou : Hic ceciderunt, (amañ int kouezet).

⁷¹ Breuriez al Lidou Congrégation des Rites.

EILVED PENNAD WARN-UGENT

Klozadur

Kelou euz al lazerez a oa bet e Pariz a deuas buan da Vrest. Bez' e hellit kredi, kerent ha mignoned an aotrou Laporte a oa braz o enkreuz. Ha n'oa ket heb abeg. Evel a ouzor, an aotrou Grison a en em gargas da rei da anaoud da Loeiz-Glaoda Laporte maro kaloneg e vreur ; ha nebeud goude, kelou ar maro a-berz ar houarnamant a erruas en Ti-Kêr. Anzao a reent, heb mez ebed, ar muntrerez o-doa greet dre urz ar "Gomun" hag a oa war o meno eun enor eviti : 7.000 den diskaret gand eur houarnamant hag he-doa evid ger : "Liberté, Egalite, Fraternité" !

Tapet d'an 28 a viz Even 1791, en e di, ru Sant-Loeiz, (8, ru Marcelin Berthelot⁷²), an aotrou Laporte ne zistroas mui d'ar gêr. E lojeiz, peder gambr en eil estaj, a oe diwallet gand e houarnourez, Soaz Pariz ; rag, e gwirionez, gedal meur a viz a oe ranket, digand e gerent, ar galloud a oa red evid lakaad e gwerz ar pezh a jome war e lerh. An hered, lod anezo, a oa o chom e Brest, ha zoken e ti an aotrou Laporte, Glaoda-Raoul Anthony, karget euz ar bevañs e porz Brest, mab da Alexandr Anthony ha da Helena Laporte, a jome en estaj uhella, dindan an doenn ; famill Papoul Anthony a oa er henta estaj, (an ti-perukennerez a oa e rez an douar, n'oa mui da famill Laporte ; prenet oa bet er bloaz 1769 gand an aotrou Couvert, evid 1.050 lur). Med re all a oa eet da veva pell diouz Brest : Helena Laporte hag he gwaz Alexandr Antony a oa e Departamant an Aude e Castelnaudary ; August Prévost, gwaz Jann Bechenec, a oa er Sables-d'Olonne, karget gand ar vro da evesaad ouz ar varhadourez a deu a zianvêz-bro ; ar re all c'hoaz a oa eet da bell-bro.

D'an 20 a viz Genver hepken e teuas an aotrou Delacroix, galloud gantañ euz perz ar re n'oant ket, war a reer, war unan bennag euz leoriou an aotrou Laporte. Gantañ e teuas ivez Loeiz Lafforgue, marhadour traou koz, bet dibabet gand ar famill, abalamour d'ar fiziañs he-doa ennañ evid « lakaad e priz an traou a helle kaoud eun tamm talvoudegez ». Evid anaoud talvoudegez al leoriou, e teuas eun all, anvet Julian-Georges Goulard, leorier ha marhadour leoriou o chom er ru Vraz⁷³. Arrebeuri ha leoriou a oe lakeet e priz 5.040 lur 19 gweneg ha nao diner.

Ar werzidigez ne oe greet nemed d'ar 7 a viz Gwengolo war-lerh, en enkant⁷⁴ evel ar hustum hag el leh m'oa ar hiz d'hen ober, da lavared eo, war an dachenn a zo anvet Leur an Droug-Prezeg⁷⁵. Hervez ar paperiou, Anthony ha Laporte-hena a brenas al lodenn vrasa euz an arrebeuri. Kaoud a reer unan bennag euz leoriou an aotrou Laporte e-touez ar re a zo bet roet diwezatoh da gêr Vrest gand an aotrou Bechenec. Ar re-ze a zo bet al lodenn genta euz an niver a zo bremañ e Leordi an Ti-Kêr.

Pell braz ema diouzom, a-dra-zur, ar Brest koz a veve ennañ an den eüruz Glaoda Laporte : Brest en eil hanterenn euz an XVIII^{ved} kantved. Evelato, dellezoud a ra beza

⁷² ru Marcelin Berthelot : bremañ, e 2.009,

⁷³ ru Vraz : ar ru Louis Pasteur bremañ, e 2.009.

⁷⁴ enkant : dre foran.

⁷⁵ Leur an Droug-Prezeg : ar "Place Médiance".

anavezet, rag en amzer goz, n'ez eus marteze pennad ebed ken skeduz. An amzer-ze ne oe e gwirionez, nag eun amzer a zienez, nag eun amzer heb deskadurez.

Glaoda Laporte a oe savet en eur famill niveruz ha mad d'ar labour. Ar mieheriou a oa reñket e doare ha kaset en-dro gand mistri-vicherourien ouizieg, bodet e kevredigeziou. Ma teuas o reolennoù da veza re striz ha kasauz ganto, n'heller ket nah e oent talvouduz-braz d'ar vistri, d'ar vicherourien ouizieg ha fur, ha d'ar re o goulenne da labourad. Kalz preder a veze kemeret da zeski o micher d'ar yaouankizou, ha ne ve ket a zizenor o kemered skwer diouz ar re goz, en on amzer, peogwir ez eus kemend a boan o kaoud hag o teski micherourien yaouank.

Daoust hag ar pezh-labour a ranke ar paotr micherour da ober evid beza anvet mestr d'e dro ne roe ket a dro d'an tiez labour da glask labourad an eil gwelloc'h eged egile, ha d'ar vicherourien o-unan, da zeski o micher gwella ma hellent ? D'an devez merket, mistri bet dibabet e-touez ar re ouizieka a verke eur pezh-labour da ober d'an hini a hoantae beza mestr ; hag hemañ a ranke ober al labour-ze war al leh, dirag an daou vestr karget da evesaad outañ, euz a zeiz eur diouz ar mintin beteg seiz eur diouz an noz ; hag ar pezh labour a veze barnet gand ar Gevredigez a-bez.

Mard oa ar vicherourien ouizieg en o labour, kaoud a reed ivez deskadurez vad e-touez an dud. Ar skolioù a oa niveruz, ha ne goustent gweneg d'ar houarnamant. Skol a veze greet zoken evid netra ; n'oa ket evel bremañ daou villiard da baea evid ar skolioù, ar pezh a laka an taillou da veza eur gwall damm pounneroh. Ar beorien ne baeent gweneg. Ha petra helled da gaoud gwelloc'h ? Kêr Vrest, er bloaz 1749, a halvas Breudeur Sant Yann-Vadezour de la Salle, hag o hargas da ober skol d'ar vugale baour, evid netra. Êz oa ivez beva en amzer-ze. Al labourerien divicher, koulz lavared, dokerien an amzer a oa anvet dougerien-gadoriou (ar hadorieu da zougen a oa ar hiz anezo d'an ampoent) ; war-dro ar bloaz 1740, ez oa e Brest tost da 600 douger kadoriou. Gounid a reent da nebeuta c'hweh real bemdez, ha n'oa pae ebed bihannoh en amzer-ze.

Hogen, a-hend-all, koñchou komiserien al listri-brezel a zesk deom priz an traou da zebri. Eur houblad killeien Indez a gouste 10 lur ; eur houblad gwazi 20 real ; eur houblad yer, 7 real nemed unan, eur varrikennad gwin ruz Medoc, 100 lur ; eur voutaillad gwin euz ar gwella, 10 gweneg ; eul lur kig (489 gramm), euz a 6 da 8 gweneg, hervez an tamm ; an dousenn viou, 6 da 8 gweneg ; ar bleud gwiniz, daou wenneg al lur ; eul loan da labourad e-pad eun devez, heb e garr, daou wenneg war-nugent..., etc.

Erfin, n'oa ket red da beb den yaouank mond da zoudard ; hag an dra-mañ a oa eun dra vad, rag ar famillou a yee gwelloc'h an traou en-dro ganto, ha pep hini a oa aketusoh da labourad war e vicher. Ar vicherourien yaouank a zimeze abred, hag evel-se e oa kalz nebeutoh a zizurz e kêr.

Neuze 'ta, komz Talleyrand n'eo ket eur ger diboell pa lavar : « An neb n'en-deus ket bevet a-raog an Dispah, n'oar ket pegen brao oa beva. »

Med evid eur hristen katolik, buhez an den eüruz Glaoda Laporte a zo eur gentel dalvoudusoh. E blanedenn a oe souezuz. En eur renta kont euz eur brezegenn diwar-benn Glaoda Laporte, an Ao. chaloni Cardaliaguet a ree brao dispar eun diverra euz e vuhez pa lavare : « Mab eur perukenner a dremen dre Urz an Tadou Jezuisted, a zo a-

benn nebeud diskaret gand ar Pab ; anvet eo aluzenner skol an ofiserien war vor, hag ar skol a zo serret gand ar roue ; rei a reer dezañ ar garg a veleg-sakrist e Sant-Loeiz, hag anvet eo kenta kure ar barrez, hag ar barrez zo dismantret gand an Dispah... » Med e kement leh m'eo tremenet Glaoda Laporte en-deus bepred diskouezet eun nerz kalon dispar.

C'hoant en-deus en em ouestla da Zoue, hag e houlenn digor e ti an Tadou Jezuisted. Lean eo p'eo dismantret e Urz ; ma kar her goulenn e-unan, e vo torret e ouestlou bihan ; gwelloc'h e kav chom evel m'ema ; hag e tinah ober eul le a-eneb d'e Urz. N'hell mui beva evel eul lean, abalamour d'an darvoudou a zegouez, hag e houlenn ar velegiez evid gelloud kendelher da labourad evid mad an eneo. Netra n'hen diarbenno p'eo galvet gand Doue.

O veza m'oa pinvidig e dud ha ma tarempredas e-unan tud a reñk uhel pa oa beleg ar Gwardou war vor, a oa en o zouez tud yaouank euz familhou gwella Bro-Hall, en-dije gallet kaoud da nebeuta eul leve-iliz euz ar re gaerra. Nann, p'eo serret skol ar Gwardou war vor, e tegemer ar garg izel a zakrist e Sant-Loeiz. N'eo tamm ebed touellet gand an enoriou. Koulskoude an deskadurez ne vank ket dezañ ; skol en-deus greet ha leoriou lennegezh dez ar re wella a zo en e armel. Med goude-ze eo war ar skiantchou sakr eh en em dro. War e lerh ez eus chomet kalz leoriou war an Teoloji, ar Skritur Sakr. Lezennoù an Iliz, hag an doare da gelenn ar gristenien ha da hentcha an eneo war-zu ar zantelezh.

Eur prezeger helavar oa ivez ; ar skrid sinet gand Bergevin a zo eun testeni euz e ouiziegezh war ar poent-mañ ; hag e prezegas evid brasa mad an eneo. A-raog beza aotreet evid koves, e prezegas d'ar vicherourien, goude-ze e kouentchou leanezed. Ar Gwardou war vor ha soudarded kêr a glevas ivez e brezegennou. Hag e gwirionezh an aotrou Roull, arheleg enoret Sant-Loeiz Brest, en-deus kavet n'eus ket pell, e galatrez presbital Trebabu, eul leor, bet kinniget gwechall, gand soudarded 77^{ved} rejimant ar Rouanez, d'o frezeger karet, an aotrou Laporte.

Ar paper kavet e diellou Lezneven hag a zesk deom edo war al leh pa gemeras eun Ursulinezh genidig euz Brest he dillad leanez, a ro deom ivez da anaoud e ouie lakaad an eneo da bignad buan e pazennou ar zantelezh. Kaer eo labourad evid delher war hent ar zilvidigezh an eneo a jom er bed, hag ar beleg a ra al labour-ze gand plijadur ; kaerroc'h eo, hag e levez a zo neuze heb muzul, pa hell lakaad unan pe unan euz an eneo-ze da guitaad ar bed ha d'en em rei oll da Zoue ; ar gwella bleuniou hag a zo en e jardin, hag e wel anezo gand karantezh o kreski evid e Jezuz a gar dreist pep tra. Gwechall, an aotrou Laporte a glevas e-unan mouez Doue ouz hen gervel, hag eh anavez ar vouez-se a halv bremañ ar re all da ren eur vuhez distag diouz traou an douar.

En eur ger, Glaoda Laporte a zo eur skwer euz ar veleien a gar an izelled a galon, a ree atao gwella ma helle al labour fiziet ennañ gand ar re o-doa galloud warnañ.

Ha dreist oll, an den eüruz a zo evid pep hini eur skwer euz ar re gaerra, pa zinah agrenn toui eneb d'e goustiañs, ha pa ro e vuhez kentoh eged nah e feiz. War ar poent-se eo evid ar gristenien gatolik evel eur sklêrijenn skeduz, a ziskouez dezo an hent da gemered, pa glask ar houarnamant o lakaad da zouja da lezennoù displeal. Hogen a beb amzer o-deus bet da enebi, ha bremañ kement ha biskoaz.

Ar hristen a zo eun dever evitañ senti ouz ar re a houarn ar vro, *non propter iram sed propter concscientiam*, da lavared eo, ne dle ket senti gand aon da veza kastizet, med gand aon da zizenti ouz Doue ha da ober eur pehed : « N'eus galloud ebed ha na deufe ket digand Doue, a lavar an Abostol, hag ar re a houarn o-deus o galloud digantañ. » Doue hepken en-deus galloud da lakaad harzou da frankiz an den ; na gounidegez, na gwir gaouiad diazezet war ar muia moueziou, na bolontez an oll, netra nemed Doue n'hell lakaad an den da zouja d'an den. An den zo savet ken uhel ma na dle daoulina nemed dirag Doue.

Pa zent ar hristen ouz lezennou e vro, eo abalamour ma wel Doue en tu all d'ar re zo he gouarn. Galloud an Aotrou Doue gwelet dreizo a zo evel ar sklêrijenn a dreuz ar gwer-a-liou zo en on ilizou-meur hag a ro buhez d'ar skeudennou livet warno, skeudennou hag a vije bet anez disliv ha teñval.

Med ma teu an den a houarn da vouga ar sklêrijenn lugernuz a zeu dezañ a-berz Doue en eur ober lezennou displeal, rag ar re-ze n'hellont ket, anad eo, beza a-berz Doue, neuze ar hristen ne vo ket buan d'en em zével, ne glasko ket c'hweza an dispah, med ne vo ket dalhet e koustiañs da zenti outo ; ha ma'z a an displealded beteg klask taga gwiriou Doue, ar hristen a zo e zever gouzañv pep tra kentoh eged lezel hen ober.

Or skiant a zeu da harpa war ar poent-mañ ivez ar gelennadurez kristen. An den n'hell ket beva evel m'eo dleet, ma ne vev ket gand an den. Ezommou ar horv, ar spered hag ar galon, a ra d'an dud ranna al labouriou etrezo hag en em zikour. Med penaoz beva an eil gand egile ma n'eus ket unan bennag da hentcha pep hini ha d'e lakaad da ober al labour evid mad an oll ? En eur zouja da halloud unan hag a vo ar penn, gouest da gas an traou en-dro, da lakaad pep hini da dizoud al leh m'en-deus da vond. An den ne glask an den nemed evid degouezoud êsoh en termen a rank da dizoud. Med mard eo red dezañ rei ha kaoud sikour, e talh atao ar gwiriou en-deus evel den hag a rank beza miret hag anavezet gand ar re a zo e penn, ma n'o deus ket a hoant o-unan da goll pep gwir da houarn. Evel-se lezennou eur vro ne dlefent nemed eila ar gwiriou-ze, o renta sklêrroh hag o lakaad da veza miret. Ar gwir eo tad al lezenn ; houmañ zo dinerz ma ne zao ket diwarnañ, ha ma n'eo ket skoret gantañ. Ma teufe dezi pellaad dioutañ, pe enebi outañ, e kollfe raktal he nerz gourhemenn ken buan ha ma tizeh ar wazenn-zour pa baouez an eienenn da redeg. Al lezenn, e-leh beza eur benveg da zikour an dud, ne rafe nemed o gwaska. Disklêriadur Gviriou an den, embannet er bloaz 1789 hen lavar mad : « Ar pezh a dle da glask mistri eur vro eo mired ar gwiriou a deu da beb den dre natur ha ne hell ket koll morse. Pere ? Ar frankiz, ar berhentiez, ar peoh hag ar gwir da enebi ouz al lezennou fall. »

Rag-se, d'ar re na baouezont da lavared : « bepred, e pep leh, eo red senti ouz al lezenn n'eus forz pehini eo », e heller respont difazi : « Red eo senti ouz al lezenn, ya, mard eo hervez al lealded ha mad an oll. » N'on-deus ket da blega or penn dirag al lezenn evel ar baganed dirag o doueou faoz. Uhelloh eged al lezennou greet gand an den ez eus gwiriou all : gviriou natural an den ha gwiriou Doue ; hag i hepken ne heller ket terri, i hepken a zo *intangibles*, evel ma lavar ar bremañ. Ha ma teufe ar Gwir, an dra gaer-ze, hag a han d'he zro an Dever, da veza eun devez bennag heñvel ouz paour-kêz lezennou an dud, a vez aozet ha freuzet, skoulmet ha diskoulmet, evel ma

lavare en amzeriou diweza-mañ, an aotrou kardinal Charost, en eur brezegenn da baotred yaouank skoliou-meur Lille, neuze an dud a gouezfe izelloh eged n'int bet biskoaz.

Med ar bed ne gouezo ket ken izel ; er bloaz 1790, ar Houarnamant a hourhemennas senti ouz lezennou displeal ha mouga ar frankiz en-deus an den da zervicha Doue en doare ma houlen Doue beza servichet. Kristenien dispont, anaoudeg euz o gwirioù, o-deus savet o fenn da lavared : nann. Chomet int stard en o zav ; an dispaherien n'o-deus ket gellet o lakaad da bleaga ; skuillet o-deus o gwad kentoh eged nah o feiz. I o-defe gellet ivez lavared d'ar re a oa an nerz a-du ganto, ar homzou kaer a lavaras goude-ze an Tad Monsabré en unan euz e brezegennou : « Gouarnamant, piou bennag out, republik, impalaer pe roue, ma peus ezomm euz va amzer evid mad an oll, kemer va amzer ; euz va arhant, kemer va arhant ; euz va labour, kemer va labour ; euz va gwad, kemer va gwad ; euz va buhez zoken, kemer va buhez. Med, ma houlennez diganen gwerza dit va houstiañs, nann, nann, ne po anezi biken. Pa vo da hourhemennou hervez ar gwir hag al lealded, e plegin va fenn hag e lavarin dit : *fiat voluntas tua*, ra vezo greet da volonte ; med pa vo red din bresa va houstiañs, biken, birviken ne blegin va fenn, pe m'her plegan, n'her grin nemed eur wech... dindan bouhal ar bourreo. »

An den eüruz Glaoda Laporte a oa euz gouenn an dud kaloneg-se. Ne oe ket e-unan ; kalz re all o-deus divennet ar gwir gand eun heveleb kalon hag a dleer dezo eun heveleb meuleudi. Setu perag, on-deus kavet mad, a-raog peurgloza al leor-mañ, dastum anoioù beleien an eskopti, (siwaz ! n'int ket bet kavet oll), a zo bet laz et evel an den eüruz Glaoda Laporte, abalamour n'oa ket bet falvezet dezo ober le. Marvet int evid Doue hag an Iliz, ha dre o maro o-deus diskaret lezennou, a lavared d'an ampoent o-doa da badoud da viken.

Beleien laz et e Karmez Pariz d'an 2 a viz Gwengolo 1792

Glaoda Laporte, euz Brest.
Nigolaz Verron, euz Kemperle.
Visant ar Rousseau, euz Kastell-Nevez-ar-Faou.
Hyasint al Livec, euz Kemper.

Beleien maro war ar chafod:

Frañsez ar Hoz, person Poullaouen.
Yann-Stefan Riou, person Lababan.
Yann Habasque, kure Plourin.
Yann-Mari Branellec, kure Kastel-Paol.
Yann Dreves, kure Sant-Salver Brest.
Eozen Mevel, kapusin e Rosko.
Guillou Peton, beleg euz Kerlouan.
Tanguy Jacob, beleg euz Sant-Pabu.
Yann-Bastian Rolland, person Trebivan.

Chapalain, beleg euz Plougin.
Raguenès, kure e Landudeg.

Beleien marvet war al listri koz e Rochefort (goude beza gouzañvet poaniou ha na gaver ket gwasoh egeto e buhez ar Verzerien):

Yann Calvez, person Tregwenneg.
Job-Mari Corvaisier, person Irvillag.
Charles Le Clerc, person Ploare.
Guillou ar Bis, person ar Fouillez.
Eozen ar Saoult, person Trelaouenan.
Loeiz Alexandr, breur kapusin euz Montroulez.
Guillou Cajan, breur kapusin euz Kemper.
Jerom Yvenat, mestr-kelenner e kloerdi braz Kemper.
Per Kerlen, person Daoulaz.
Julian Collobert, euz Arzanao, beleg-aluzenner.
Charles Fercocq, euz Gwigourvest, person Gwifur.
Simon ar Masson, kure Sant-Loeiz Brest.
Gatian Le Lièvre, lean Karmez e Pont-'n Abad.
Jermenn Plassard, kure Pleiben.
Bernard Caroff, kure Plouziri (Pont-Krist).
Yann Pielet, kure Lokronan.
Frañsez Le Coënt, euz Spezed, kure Burtuled.
Yann Julien, kure Groñvel.

Beleien harluet, maro er Guyane

Yann Combot, kure Sant-Varzin, Montroulez.
Andre Lepape, euz Pont-'n Abad, kure Santez-Trifina.
Guyon Kericoff, beleg euz Kemper.
Polit du Laurent-Labarre, vikel vraz Kemper.
Loeiz Gillard de Larhantel, vikel vraz Kemper.

Beleien marvet er prizon (an niveradenn-mañ a vank meur a ano enni).

Grall, person Lanhouarne, maro e Brest.
Reneok ar Borgn, person Goulhen, maro e Landerne.
Charles-Mari Penn, person Plouzeniel, maro e Landerne.
Loeiz Bernetz, person Kerien, maro e Landerne.
Nikolaz-Jamin Buré, euz Brest, bet Jezuist, maro e Landerne.
Yann Guedon, chaloni e Kemper, maro e Landerne.
Guilhou Bothuau, chaloni e Tremazan, maro e Landerne.
Yann-Loeiz Roussel, beleg euz Rosko, maro e Landerne.

Cessou, beleg e Landerne, 85 bloaz, maro e Landerne.
Marchand, person Kameled, 80 vloaz, maro e Kemper.

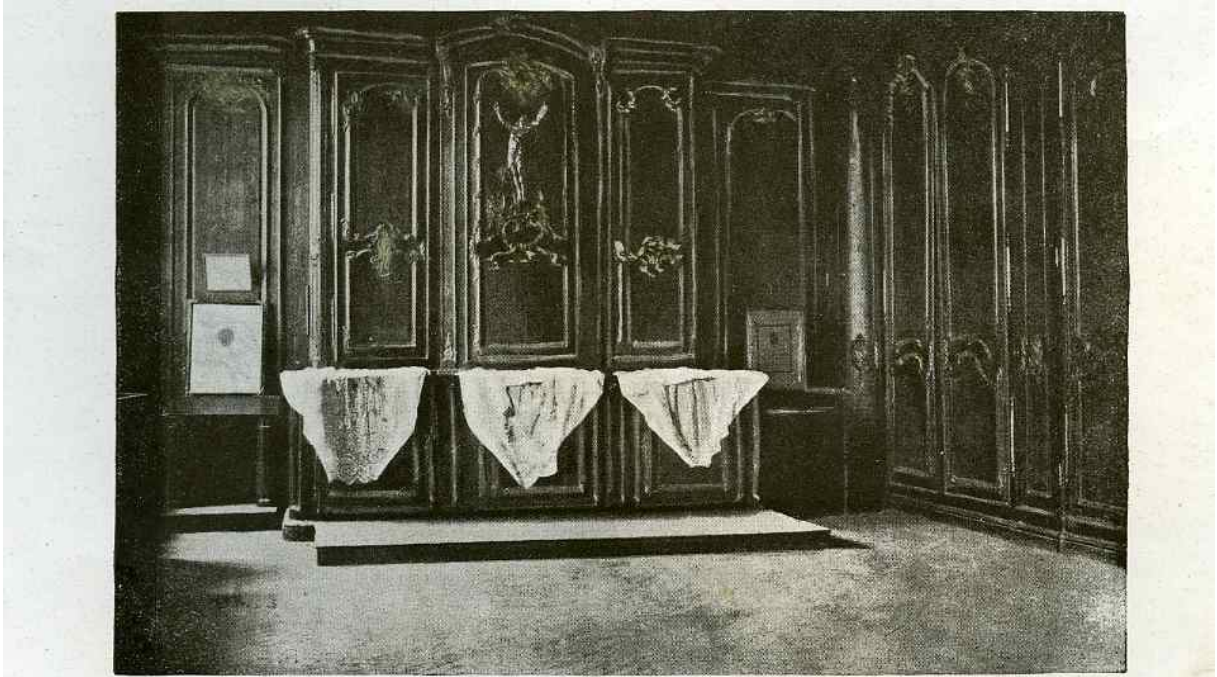
Beleien maro er Spagn (en harlu) :

Dilthuit, person Kombrid.
Bourillon, person Hañveg.
Chevalier, person Brieg.
Compagnon, person Bodivid.
De Pennanros, beleg aluzenner er Bod.
Fournis, person Plouye.
Loédon, person Gourin.
Hascoët, kure Sant-Evarzeg.
Renot, beleg euz Pluguen.
Keruel, beleg-sakrist e Sant-Kaourantin.
Guifant, kure Tregon.
Urvoas, beleg euz Plouye.
Calves, kure Neved.
Dulau, beleg euz Konk-Kerne.
Severac, euz beleien liz-veur Kemper.

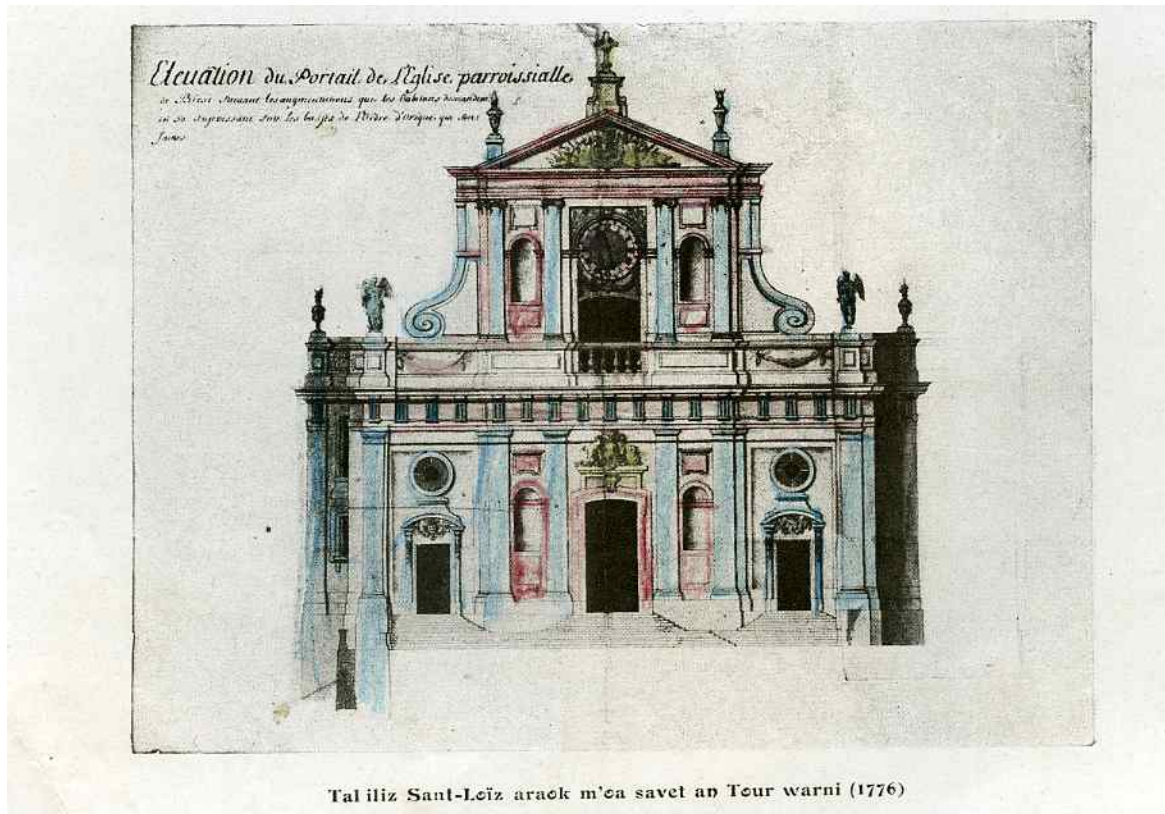
Lavarom c'hoaz, o-deus, ouspenn da nebeuta daou-hant beleg euz an eskopti, gouzañvet e-pad pevar bloaz, e prizoniou Brest, Gwaien, Kemper, Landerne, Kastell-an-Taro, an dienez, ar yenienn hag an naon zoken. Ya, an naon, rag e Diellou Landerne e lennom eur skrid greet gand 81 beleg prizoniet e manati ar Gapusined ha deiziet euz ar henta a viz Meurz 1794 (10 ventôse euz ar bloaz 2) « evid rei da anaoud o dienez a beb tra, peogwir n'o-deus ket zoken eun tamm bara. »

« Breiz, setu aze petra reas da vugale en amzer goz ! Va halon a drid en eur o hleved o lavared : Uhel-uhel, emezo, ho Panniel santel, ha bezit kristenien vad pa ya pep tra war fallaad ! Skuillet on-deus or gwad evid ar feiz... Deoh-c'hwi bremañ mired leor al lezenn ! »

(Ar homzou diweza-mañ zo tennet euz al leor “Martyrs Crozonnais », skrivet gand an aotrou Kerbiriou, bet person e Eskibien, ha maro er bloaz 1894.)

Sabreteri iliz Sant-Loiz

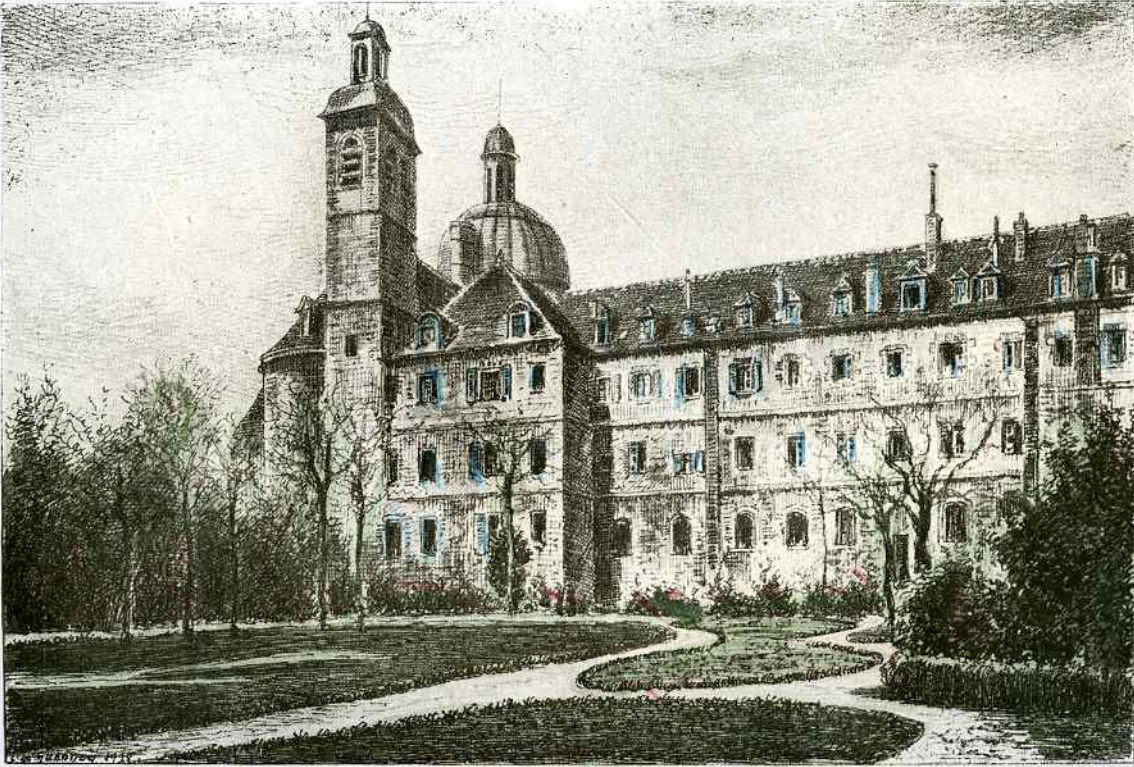

L. le Guennec, 1783. D'après une gravure de l'VIIIe siècle.

En nec'h : Skeudenn farsus habellou an XVIII^{ed} kantved.
 En traon : Kabel ar Yar Vrae (coiffure à la Belle-Poule).

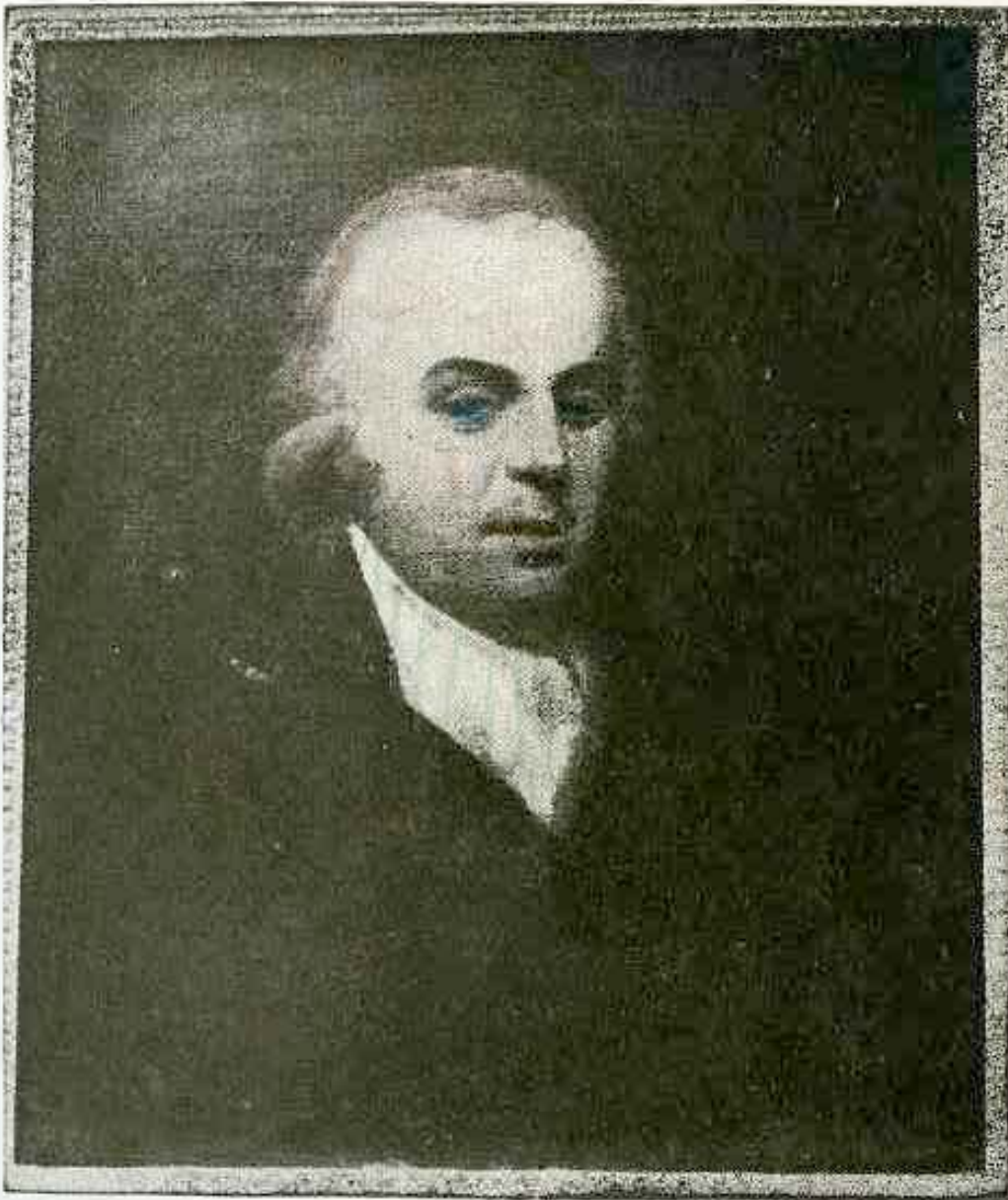
Manati Karmez e Paris

Lazerez ar veleien e traon dereziou al liorz

Trepas a gas d'al lierz. E traon an dereziou a weler lamad
eo e savas Maillard e goz lez-varn.

Olier ar Floc'h, person diweza Sant-Loïz araog an Dispac'h,
a dec'has da Vro-Zaoz, hag a varvas er bloaz 1816, person
e Sant-Vaze Montroulez

Chapel Itron-Varia-ar-Reun e Gypavas, leve-iliz an A. Laporte